

“ज्ञानवर्धक पुस्तकभण्डार” प्र. १० भू.

गृहिणी ભૂપાણ.

પહેલો ભાગ.

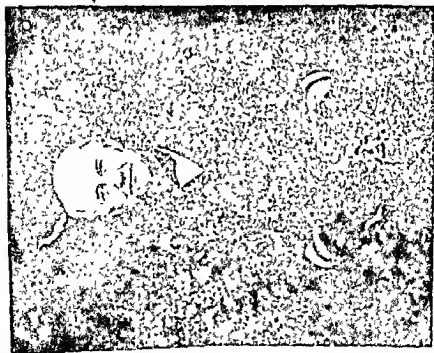
આદર્શ ગૃહિણી—

સૌ. કસ્તુરબા મોહનદાસ ગાંધી.

કિમ્બલ હાસ આના.

એડીસન ફોનોગ્રાફની શોધમાં બેઠેલ છે.

“જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા” પુસ્તક ૪

ગૃહિણીભૂષણ

ભાગ પહેલો

સંપાદક અને પ્રકાશક

જીવનલાલ અમરશી મહેતા; અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧^{લી}.]

ઇ. સ. ૧૯૨૪.

[પ્રિંત ૧૧૦૦

૦૫૬

(સર્વ હક સ્વાધીન.)

સર્વપ્રકાશ

પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મળ્યાવેળાઈ નીકળવાલે અમદાવાદ.
ટકાવાળા; અમદાવાદ.

કિંમત ૦-૧૦-૦.

નિવેદન.

આજના આજીવન માંથી પત્રો “વસંત” એક વાચકોના હાથમાં મુકતાં અમને ધણેજ આનંદ થાય છે. સ્ત્રીઓની ઉત્પત્તિ માટે સેવા કરવી એ તો એ પત્રો આશય જ છે. તેમને સાફ અને ઉપયોગી વાંચન આપવાની અમારી અભિલાષા છે, અને આ ખાસ અંકને માટે અમે “શુદ્ધઅવસ્થા” તથા “બાળરક્ષણ” ના વિષય ઉપર ચર્ચા અને માહિતી આપવાનું કાર્યનું હતું. અમારી એ અભિલાષા કેટલે દરજ્જે સફળ નિવડી છે તેનો જવાબ તો આ અંકમાંના લેખોજ આપી શકે. પરંતુ અમને એટલો તો સંતોષ થયો છે કે આ ઉપયોગી અને ગંભીર વિષય ઉપર અમે થોડા ઘણા મદતરના લેખો મેળવી શક્યા છીએ. આ અંકમાં “શુદ્ધઅવસ્થા” તથા “બાળરક્ષણ” બહુ જુદા અંગો સંબંધી ચર્ચાત્મક તથા દર્શન અને જ્ઞાન આપનારા રચનાત્મક લેખો અમે આપી શક્યા છીએ તેથી અમને સંતોષ થાય છે. જે જે જાહેર તથા બાઈઓએ તરફી લઈને લેખો લખી મોકલ્યા છે તે સર્વેનાં અમે અંતર આભારી છીએ.

આ લેખો સ્ત્રીઓ માટે ઉપયોગી હોવાથી તેની વધારે નકલો આ પુસ્તક રૂપે છપાવી છે. આશા છે કે વાંચનારી જાહેરોને તે કિંમતી થઈ પડશે.

અતી ખૂબ જ લાગ દીવાળીના અરસામાં તૈયાર થયે. તેમાં ચુકી દારૂના વિવિધ વિષયના મદતરના લેખો, હવન ચંદ્રિત્રો, કથા-વાર્તાઓ વગેરે આપશે.

અનુક્રમશિકા.

૧) દવિતા—

(૧) વસંતનાં વધામણાં.

(રા. હંસરાજ દરખાજી કંકર-અંધકવિ) ૧

(૨) ભારતયુગીને અભિનંદન. ૨

(૩) એ અવસરમાં બહેલા વળગે વાલ્મી !

(રા. વામુદેવ રામચંદ્ર સેનત.) ૩

(૪) વસન્તનાં વધામણાં.

(રા. કેશવ હં. રોડ) ૪

(૫) ઘેસો વસંત ડાલે ! (ભાઈ શર્મા) ૪

૨) શૃંગવ્યવસ્થા—

(૧) "શૃંગવ્યવસ્થા" અને શૃંગવ્યવસ્થા.

(રા. રા. કેશવપ્રસાદ છો. કેશવ, ખી. એ. એસ. ખી.) ૫

(૨) રસોઈમાં રસાભ્યુદયશાસ્ત્રી, જુડે.

(બહેન પુતળીબાઈ કાપ્રાજી.) ૬

(૩) રાંધણકળા અને વિજ્ઞાન.

(પ્રોફેસર સાંકળચંદ ને. શાહ, એમ. એ.) ૮૬

(૪) ધરંડે શોભીતું કેમ પાનેવશો ?

(બહેન "નોશાકરી ખીલાં") ૧૬

(૫) અનાજ તથા ખોરાક સાચવવાની રીત.

(ભાઈ "ધીરજ.") ૨૦૧

(૬) અંગ્રેજ લેક્ટીની શૃંગવ્યવસ્થા.

૨૪

(૭) શૃંગવિજ્ઞાનનો અભ્યાસક્રમ.

૩૦

૩) બાળકોએ અને રક્ષણ—

(૧) બાળ સંભાળ.

(બહેન જનબાઈ બી. ખાલાઈ. પટેલ.) ૩૩

(૨) માતાની ફરજ. (મિ. કેપુરચંદ દો. હંસા.) ૩૬

(૩) માતાનું દુધ, દુધની શીઘ્રી અને બનાવટી ખોરાક.

(મિ. કેપુરચંદ દોરાબજી હંસા.) ૪૧

(૪) સ્ત્રીજીવન—

- (૧) “ આપણે દરથું વધીલાત ત્યારે ભરશે કાણું પાણી ? ”
(સૌ. સરોજિની મહેતા, બી. એ.) ૪૬
- (૨) લવિખની માતાએનું સ્થાન.
(સૌ. મુલોચના જ. દેસાઈ.) ૫૩
- (૩) સ્ત્રીએનું સાહિત્યજીવન.
(રા. રતિપતિરામ ઉં પંડ્યા; બી. એ.) ૫૯
- (૪) માતા, પિતા અને બાળક.
(ભાષ “ ધીરજ ”) ૬૧
- (૫) બાનુએને દેશી વૈદકની આવશ્યકતા.
(સૌ. નાનીયાઈ ચુ. બેરી.) ૮૭

(૫) સંવાદ—

- (૧) શુરૂ ગોવિંદસિંહ અને અનોપકુંવર.
(સ્વં મણિરાંકર રત્નજી ભટ્ટ, બી. એ.) ૬૫
- (૨) સંયુક્તા અને પૃથ્વીરાજ.
(રા. હંસરાજ વીરજી.) ૭૦

(૬) જીવનચરિત્ર—

- (૧) ગુર્જિની વીરાંગના-એગમ હેલીડે એટીય દનુમ. ૭૭
- (૨) મહાન ઉદ્યોગી એન્ડ્રુ કાર્નેગી.
(રા. અમૃતલાલ ચુ. મોદી, બી. એ.) ૮૧

(૭) હાંદી વાર્તા—

- (૧) સાચું એવામંડળ.
(રા. કેશવપ્રસાદ હોટાસાલ દેસાઈ.) ૯૬
- (૨) દાદીમા રીસાયાં!
(રા. પુષ્કરરામ વા. મહેતા. એમ. એ. એલ્એલ્. બી.) ૧૦૩
- (૩) આત્માનાં ઈશ્વર.
(રા. રતિપતિરામ ઉં પંડ્યા; બી. એ.) ૧૦૭

ગાંડણાંભૂષણ

વસન્તનાં વધામણાં.

શસ્ત્ર

વાગે વસન્તનાં અનેરાં વધામણાં,

એ.....નવયુગનાં,

હવન ઉધાનમાં

દેવાંશી લોકનાં,

સારતના ચૌકમાં—

વાગે વસન્તનાં અનેરાં વધામણાં.

વાવાય દક્ષિણના, શીતલ મંદ મુગંધ,

શો અલિપેક થઇ રહ્યો, દેશપ્રીતિ મકરંદ;

આંખે આંખેથી ગર્હાર અવનીમાં ઉતરે

એવો ઉત્સાહ મારા હૃદયેથી નીતરે—

એ.....કોકિલા,

મહિલા કરશે લીલા

સારતની ધ્રુવમાં,

જાગે ઉચ્ચેતના:—

વાગે વસન્તનાં અનેરાં વધામણાં:

હંસરાજ (અધકવિ.)

ભારતપુત્રીને અભિનંદન.

(મ્હને જૂલી ગયો છે મ્હારો છેલ્લો દે—એ રાહ.)

અભિનંદન એ ભારતની પુત્રીને જો,
જેને યગલે ધનોતો સંસાર સુખસાર,
તેને વધાવું વિશ્વઆંગણે દે.....૧

જેનું હૃદય સ્નેહ સરવરીએ તરવરે જો,
જેના રમલે ને જગલે સુવિચાર સહવિચાર,
તેને રમાડું હૃદયથોકમાં દે.....૨

દેવી સદ્ગુણો, સામર્થ્યવટે ચોલતી દે,
જેના અંકમાં ઉછરતા કુમાર સુકુમાર,
તેનાં લઈ હું ઓવારણું દે.....૩

જેના તેજથી સમગ્ર દેશ ઓપતો દે,
જેના જલથી આ દેશનો યનાર સમુદ્ધાર,
તેનાં ગાઈ હું ગુણ ગીતડાં દે.....૪

તમ પાતિવ્રત્ય પુણ્યના પ્રભાવથી દે,
સદા અમૃતમય કરજો ભત્રીંડ પરિવાર,
જેથી (અંતે) સોહાયો પ્રલમ્બદિરે દે.....૫

“ એ અવસરમાં બેસા વળને બહાલમા ! ”

(આધવજ સંદેશો કહેને રથોમને:—એ રાહ.)

એ અવસરમાં બેસા વળને બહાલમા !

પૂર્ણ પ્રકુલિત સૌમ્ય મુહાતી વસતે ને !

કોયલડી કુને રે કુને કારમી ;

પ્રેરતી અંગે અંગ અનંગ અનંત ને,

એ અવસરમાં બેસા વળને બહાલમા !

પુષ્પ તણી કુને લીલીશી શોભતી !

પળ પળ પ્રેરતી પ્રેમ પીયુષ પરાગ ને !

સ્નેહ મુશોભના વૃક્ષ વીંટાતી વલ્લરી !

રતી ચોવન કુલ ઉરે અનુરાગ ને !

એ અવસરમાં બેસા વળને બહાલમા !

||રદ રેણુ મુશોભિત સ્વચ્છ મુહામણી,

નેર્મળ નયોત્સના ઝરતો નલમાં અંદ ને !

પમી વર્ષણ પ્રિય સ્નેહમુધારસ રેલતો,

||યુ વહેતો શીતલ લહેર સુમંદ ને !

એ અવસરમાં બેસા વળને બહાલમા !

||ર છવાયા ધાડ તિમિરે મેહુલા,

હડહડ, હડહડતા એ ઉચ મુરીત ને !

વેજલડી ચમકે રે ઉંડે આસલે,

તમંગ પુષ્પસંમુ કરતી દિલ લીત ને !

એ અવસરમાં બેસા વળને બહાલમા !

મેકલડાં રહેવાં એ બહાલો ! કોરમાં,

તેમાં એ હસ્તર આ કાલ કરાલ ને !

મંગલમૂર્તિ ! સ્નેહસ્વરૂપ ! પધારજો !

પ્રેમકૃપામૃત પાવા પૂન્ય કૃપાલ ને !

એ અવસરમાં બેસા વળને બહાલમા !

શેલત વામુદેવ રામચંદ્ર

૫૦ વસન્તનાં વધામણાં.

વાયં વહાણું સંખીરી ! વસન્તનાં
વેણુ વાગે વસન્તની દિગન્તમાં—

—વાય.

ફારે ફુલડાંના ફાલ,
મ્હોરે મંજરી રસાળ;
ટાંકે કોયલ ઘટાળી કુંજ કુંજમાં:

—વાય.

મધુર મધુરો ચમ્પાય—
શીતળ સમીરણ ચિત્તમાંય;
ગીત ગૂંચે મધૂપ ક્ષેત્રસન્તના:

—વાય.

નવલ રંગે રંગેલ—

અષ્ટિ ઢાળે રસરેલ;

જેણું આશાની વેલ હુંચ અનન્તમાં:

ફાલે ફારે વસન્ત અંગઅંગમાં;

કંનૈયા કન્યમાં—

મસ્ત પ્રેમપન્થમાં—

ગાઉં ગાણું સંખીરી ! વસન્તનાં—

—વાય.

કેશવ હં શેઠ.

ઘેલો વસન્ત ડાલે !

૧૧ વિશ્વવાટિકામાં

ધન વૃક્ષની ઘટામાં,

દુગરી છટામાં,

ઘેલો વસન્ત ડાલે !

મલયાનિલીય લહેકે

મધમધતી પુષ્પ મહેકે,

કોયલને કણ્ઠ ટહુકે

... ઘેલો વસન્ત ડાલે !

મદ લોલ રમ્ય નયને

રમિયાના રાત્રિશયને,

બહાલા વિલાસધેને

ઘેલો વસન્ત રાલે :

મન્મથ વિનયને ડકે

રમણી રતિને અંકે,

નાદે અઢયો નિશકે

ઘેલો વસન્ત ડાલે !

પ્રો. શર્મા.

“ ગૃહવ્યવસ્થા ” અને ઉચ્ચશિક્ષણક્રમ.

(લેખક રા. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ, ખી. એ., એલએલ. ખી.)

કેળવણી—ખાસ કરીને માધ્યમિક અને ઉચ્ચ કેળવણીમાં કયા કયા વિષયોનો સમાવેશ કરવો જોઈએ તે જાણત ઘણીયે ચર્ચાઈ છે. અને ચર્ચાઈ છે. તેમાંયે. કન્યાઓના ઉચ્ચ શિક્ષણમાં કયા કયા વિષયો હોવા જોઈએ, તે તો વળી ખહુ ચર્ચાયા કરે છે.

માધ્યમિક શિક્ષણ એટલે બુદ્ધિશક્તિની ખીલવણી માટે અપાતું શિક્ષણ, એમ આપણે સમજીશું તો જોતા પડેલાનો ભય નથી. માધ્યમિક શિક્ષણ પંદર સોળ વર્ષની વયે સમાપ્ત થાય, અને ત્યાંસુધી બાળાઓની બુદ્ધિને જે જે જ્ઞાન ખીલવે તે જ્ઞાન. તેમને આપવું જોઈએ. તેમાં કાંઈ તેઓને એકાદો વિષય આપીને તેમાં પારંગત કરી શકાય નહિ. બુદ્ધિ ખીલવા પછી તેમને એકાદ વિષયમાં નિષ્ણાત બનાવવાં હોય તો તે સરળ પડે. બુદ્ધિ બુદ્ધિ શાસ્ત્રોના મૂળ પાઠ શીખવવાથી બુદ્ધિ

વિવિધ માર્ગે ખીલે છે, તથા વિદ્યાર્થીને આકર્ષણ કંઈ તરફ થાય છે; તે જાણી શકાય છે. એટલે માધ્યમિક ક્રમમાં આવા મૂળ સિદ્ધાંતો રાખી શકાય. તે સમયે એમ પણ જોઈ શકાય કે કયા વિષય પ્રત્યે વિશેષ આકર્ષણ થાય છે; અને તે વિષય માધ્યમિક ક્રમમાં ખાસ કરીને શીખવી શકાય તથા તેમાં તે વિદ્યાર્થી પારંગત થઈ શકે.

પરંતુ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં પણ અમુક વિષયો તો શીખવવા જ નોંધાયે. કારણ કે અમુક વિષયમાં પારંગત થવા ઉપરાંત સામાન્ય બુદ્ધિવિકાસ તો થવો જ નોંધાયે. તે સાથે નિત્ય વ્યવહારમાં જે વિષયો ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે તે પણ જાણવા જ નોંધાયે. આ કારણથી ઉચ્ચ શિક્ષણના અભ્યાસક્રમમાં ફરજિયાત અને મરજિયાત એમ વિષયોના બે વિભાગ કરવામાં આવે છે. આ વિભાગોમાં કયા કયા વિષયો હોવા જોઈયે તે પ્રશ્ન ચર્ચાસ્પદ છે. પરંતુ અત્યારે તો કન્યાઓના ઉચ્ચ શિક્ષણના અભ્યાસક્રમમાં “ગૃહવ્યવસ્થા”ના વિષયને શું સ્થાન આપવું જોઈયે તે આપણે વિચારીશું.

અત્રે એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. કન્યાઓનો અભ્યાસક્રમ યુવકો કરતાં જુદો હોવાની જરૂર છે? અત્યાર લગી એમ મનાતું આવ્યું છે કે તેવી જરૂર નથી, અને તે પ્રમાણે યુવક અને યુવતીઓ માટે એક સરખો જ ક્રમ સરકારી વિદ્યાપીઠો તરફથી રાખવામાં આવ્યો છે. તેમાં દલીલ એવી છે કે યુવક કે યુવતીની બુદ્ધિમાં કંઈ ફરક નથી, અને બુદ્ધિની ખીલવણી માટે અભ્યાસક્રમ છે, તો પછી તેમાં ભેદ શા માટે? વળી તેઓ તો આગળ વધીને કહેવા લાગ્યા કે જેઓ કન્યાઓ માટે જુદો અભ્યાસક્રમ માગે છે, તેઓ સ્ત્રીની પદ્ધતિ હલકી લેખે છે. પરંતુ આ તહેમત સાચું નથી. ઉપર આપણે જોઈ ગયા કે અભ્યાસક્રમ રચતી વખતે ત્રણ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે: (૧) બુદ્ધિની ખીલવણી, (૨) વ્યવહાર ઉપયોગિતા, (૩) શીખનારનાં શોખ અથવા મનનાં વલણ.

હવે આ દૃષ્ટિએ આપણે “ગૃહવ્યવસ્થા” નો વિષય જોઈયે. પણ જલ્દી આ વિષયની વિકાસતા સમજાતા નથી, અને એમજ સમજે છે કે અમળ અને નિરક્ષર સ્ત્રીઓ પણ ઘરસંચાર ચલાવી

શકે છે, એટલે અન્ય રીતે કેળવાયલી સ્ત્રીઓને આ વિષય લાભાવવાની જરૂર નથી. ખરું જોતાં ગૃહવ્યવસ્થામાં ઘણાં વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. ઘરગતુ રસાયણશાસ્ત્ર, પાકશાસ્ત્રનું રસાયણ, ખોરાકના ગુણદોષ, માંદાની ભાવજત; રહેઠાણના ગુણદોષ, પદાર્થ-વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો, બાળઉછેર, ઘરનો શણગાર, દવાની તથા આરોગ્યની દૃષ્ટિએ ઘરની ગોઠવણ, આરોગ્યને હાનિ કર્યા સિવાય ઘરમાં કરી શકાય તેવી કરકસર, ફસલ લાવવાની રીતો તથા બાકવા, તળવા અને શેકવામાં શા શા ફેરફાર છે તે વગેરે ઘણી ઘણી બાબતોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. આ વિષયો કાંઈ વગર અભ્યાસે આપી નહીં જાય તેવા તો નથી જ. તેમ તે ઉપયોગી પણ છે. એટલે “ગૃહવ્યવસ્થા” નો આખો વિષય સ્ત્રીઓએ શીખવા જેવો તો છે જ.

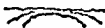
ત્યારે પ્રશ્ન એમ થાય છે કે તે મરજીયાત હોવો જોઈએ કે ફરજીયાત? વિષયની ઉપયોગીતા તો સ્વીકાર્યા વિના છુટકો નથી. તે સાથે એમ પણ સ્વીકારવું પડે છે કે હિંદુ સમાજની લગભગ બધીજ સ્ત્રીઓને માથે ગૃહવ્યવસ્થા તો આવે જ છે. હજી આપણા સમાજમાં કોટુંબિક જીવન છિન્નસિન્ન થયું નથી. હોટલોમાં જઈને કુટુંબો વસતાં નથી. એટલે ગૃહવ્યવસ્થાના જ્ઞાનની અતિ ઉપયોગીતા તો છે જ, અને જો લવિષ્યની ગૃહિણીઓને ગૃહવ્યવસ્થાનું પદ્ધતિસર જ્ઞાન આપી શકાય તો આખા સમાજને ભારે લાભ થાય. ગુજરાતની નાર ઘરરમુ તો છે જ, તે સાથે યોગ્ય રીતે રાખતાં શીખવી શકાય તો પછી કાંઈ બાકી રહે નહિ. એટલે આ દૃષ્ટિએ તપાસતાં “ગૃહવ્યવસ્થા” નો વિષય કન્યા કેલવણીમાં ફરજીયાત હોવો જ જોઈએ.

પરંતુ એક બીજી જરૂર આ પ્રશ્ન જોઈ શકાય. આખલે ઉચ્ચ શિક્ષણક્રમની વાત કરીએ, છીએ. અંબાઈ યુનિવર્સિટીએ હજી કન્યા કે યુવકોના ક્રમ નિરાળા કર્યા નથી અને ક્યારે કરશે તે પણ કહી શકાય તેમ નથી. વંચી જો ક્રમ કેવળ નિરાળા કરવા માટે હિલચાલ થાય તો ઘણાં ઘણાં કારણોને લીધે તે હિલચાલ એકદમ સફળ થાય કે નહિ તે પણ શક્યરેહું છે. તે માટે કેટલાએક વ્યવહાર, લેકી એમ સૂચના કરી શકે કે “ગૃહવ્યવસ્થા”નો વિષય

જો યુનિવર્સીટીના કમમાં મરજીયાત તરિકે દાખલ કરીને તે શીખવવાની સગવડ લુદી લુદી પાઠશાળાઓમાં કરવામાં આવે, તો તો આપણું કાર્ય સરે. અત્યારે આ વિષય ત્યાં ણિલકૂલ નથી, પણ પછી કન્યાઓ તે વિષય મરજીયાત તરિકે લઈ શકે, અને યુનિવર્સીટીને આખો અભ્યાસ કંમ લુદો રચવો પડે નહિ. આ પણ એક દૃષ્ટિગિંદુ છે, અને આ રીતે પણ જો મુંબાઈ યુનિવર્સીટીના અભ્યાસક્રમમાં આ અતિ ઉપયોગી વિષયને સ્થાન મળતું હોય તો આપણે તેને ટેકા આપવો જોઈએ.

અત્યારે યુનિવર્સીટીના ઉચ્ચશિક્ષણમાં કન્યાઓ માટે “ગૃહ-વ્યવસ્થા” અથવા તેમના સ્વાભાવિક લક્ષિતકલાના શોખને પોષક વિષયો નથી. તેથી કન્યાઓમાં ઉચ્ચ શિક્ષણનો પ્રસાર થવામાં વાંધો આવ્યો છે. સમાજમાં સામાન્યરીતે એવીજ માન્યતા પ્રસરી ગઈ છે કે જેને નોકરી કરવી હોય તેજ પાઠશાળામાં લણવા જાય. અને છોકરીઓને તો ઘર માંડવાનાં છે એટલે ઉચ્ચ શિક્ષણથી તેમને કાંઈ ખાસ લાભ નથી. સમાજની આવી માન્યતા માટે હાલનો ઉચ્ચશિક્ષણનો ક્રમ ટેટલેક અંશે જવાબદાર ગણી શકાય. રોમ અને ધ્રીસના ઇતિહાસ તેમજ ણીજગણિત અને ભૂમિતિ, તથા મજા અંગ્રેજી નિગંધો વગેરે ફરજીયાત પુસ્તકોમાં નર્નરે પડે, ત્યારે ગુજરાતી ભાષાનું ઉચું જ્ઞાન કે ગૃહવ્યવસ્થાનો વિષય મરજીયાતમાં પણ નહિ. એટલે સામાન્ય જન સમાજમાં ઉપર જણાવેલી માન્યતા ફેલાય જ. માટે વધારે કન્યાઓ ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે તે હેતુથી પણ તે શિક્ષણક્રમ આકર્ષક અને, વ્યવહારમાં ઉપયોગી થાય તેવો બનાવવો જોઈએ.

આ દારણથી આપણે મુંબાઈ યુનિવર્સીટીના કમમાં “ગૃહ-વ્યવસ્થા” ને કાંઈ નહિ તો મરજીયાત સ્થાન અપાવવા ચગવગ ચલાવવી જોઈએ. જે સંસ્થાઓ મુંબાઈ યુનિવર્સીટી સાથે જોડાયેલી નાં હોય, ત્યાં “ગૃહવ્યવસ્થા” ને ફરજીયાત શીખવવાની ગોઠવણ કરવી જોઈએ. તેમજ આ વિષય ગુજરાતીમાં શીખવી શકાય તેટલા માટે તેનાં લુદાં લુદાં અંગ અંગથી પાકય પુસ્તકો ગુજરાતીમાં રચાવી પ્રગિદ્ધ કરાવવાં જોઈએ.

રસોધમાં રસાયણશાસ્ત્રની જરૂર.

[લખનાર:—મીસીસ પુતળીબાઈ કાપ્રાજી.]

આપણે સાધારણ રીતે માંદાંની દયા ખાઈએ છીએ, મંદ-વાડને બહારથી આવી 'પડેલી એક' પીડા ગણી માંદાં માટે દિલ-ગીર થઈએ છીએ, પણ કદી આપણને એમ નથી લાગતું કે જે માણસ માંદું પડ્યું છે તે તેના પોતાના વાંકે છે. તનદુરસ્તી તેણે સાચવી નથી, તનદુરસ્તીના કાયદા પાળ્યા નથી તેથી મંદવાડ આંગ્યો છે, ને તેથી તે પીડાય છે, તે માટે તેના દયા ખાવાની જરૂર નથી, પણ તેને ઠપકો આપવો ઘટે છે !

પણ આજે સુધરેલા દેશમાં એમજ મનાય છે. 'કેમ તમે માંદા પડ્યા ? તનદુરસ્તીના કાયદા કેમ પાળતા નથી ? તેથી શું તમે અજાણ્યા છો ? અજાણ્યા હો તો જ્ઞાન મેળવો, તમારી તનદુરસ્તી બાળવવાની તમારી ફરજ સમજો કે નેથી સંસાર તરફની તમારી ફરજો તમે બરાબર અદા કરી શકો,' એમ હવે અમે રિકામાં કહેવાય છે. અને એવા વિચારો હોવાથી દુઃખી થઈ માંદા પડી ડાકટરોની મદદ ન લેતાં લોક હવે તનદુરસ્તી સાચવવાના જ ઉપાયો બપર પેસો ખરચે છે અને બનતાં સુખી માંદા પડાય જ નહિં એવી સંભાળ રાખવાના ઠરાવ કરે છે.

ત્યાં હવે સારી રીતે સમજવામાં આવે છે કે શરીર એક મંચો છે અને તેની ભૂમિમાં જે બળતણ બળે છે તે આપણો ખોરાક છે, માટે ખોરાક ઉપજાવવો કેવો જોઈએ, તે પકાવવો કેવો જોઈએ, તે વાપરવો કેટલો જોઈએ, અને પડતો કેટલો સુકવો

જોઈએ, તે ઉપર વિદ્વાનો 'હવે' ધ્યાન આપવા લાગ્યા છે. વળી
 શરીરના સંચાને સદા સારી હાલતમાં રાખવા માટે કસરતની
 જરૂર છે તે પણ આજે ચોમેર કબૂલ રાખવામાં આવે છે. જો માણસનો
 ખોરાક જોઈએ તેવો હોય, અને કસરત પુરતી હોય તો તેની
 તનદુરસ્તી સારી હોવી જ જોઈએ; અલબત્ત, સફાઈ સુઘડતાની,
 ખુદ્દા હવાની જરૂરીઆત પણ મનાય છે, અને તે ઉપર પણ
 ચોક્કસ ધ્યાન અપાય છે. ગરીબોને આરોગ્યતાની પૈસાદારો કરતાં
 વધારે જરૂર છે; કેમ જે તેમને જોઈની કે હાથ પગની મહેનતથી
 પેટ ભરવું છે. પણ જો તેમનાં ઘરખાર ચોખ્ખી હવા ને ઉલ્લસ વગરનાં
 હોય, તેમના ખોરાકમાં લેજસેજ અને દગાખાણ થતી હોય, અથવા
 અજ્ઞાનપણાથી તેમનો ખોરાક કંઈ વિનાનો અપોષણકારક અને
 સાથે વળી મોંઘો હોય તો પ્રજ્ઞનાં સામાન્ય હિત ઉપર માઠી
 અસર થાય. દુનિયાનાં ભારી કામોની હરીફાઈમાં દેશ પાછળ
 પડે, જીવાનો કમોતે મરે, બાળમરણનું પ્રમાણ વધી જાય, માતાઓ
 નબળી થાય અને સામટી રીતે પ્રજા હીણ થઈ જાય. જે માટે
 અમેરિકન લોકો ખાસ કાળજી રાખે છે, ખાસ મહેનત લિયે છે,
 અને હવે તેઓમાં એવું થયું છે કે કોઈ માંદું પડ્યું તો કહેશે કે
 એણે તનદુરસ્તીના નિયમ સાચવ્યા નહિ, દેહ તરફની પોતાની
 ફરજ સમજ્યો નહિ, ભારે ખોરાક ખાઈ થોડી કસરત લીધી,
 યા મહેનત પ્રમાણે ખોરાક લીધો નહિ. હવે તે દેશમાં મોટાં મોટાં
 સરકારી ખાતાં ખોરાકની વસ્તુઓને લગતી શોધ જોળ કરવા
 માટે રાખેલાં છે. જ્યાં ઉદર સસલાં જેવાં નાનાં પ્રાણીઓને પાણી
 તેમના પર જુદા જુદા ખોરાક અજમાવી તેની અસરો તપાસી
 નોંધી લઈ તે ઉપરથી માણસને શીખવે છે. તે દેશમાં કેટલાક
 ગરીબ કે ઉદ્યોગી લોકો રાંધવાની અને બીજી રીતે ખોરાક તૈયાર
 કરવાની મહેનત ગણાવવા માટે જાતરમાંથી તૈયાર પકાવેલો
 ખોરાક લઈને ખાય છે, પણ તે ખોરાક પુષ્ટીકારક છે કે નહિ તે
 સમજતા નથી, અને જનાવનારાઓ તો જેટલું સસ્તું થાય એટલું
 દરી કમાણી કરવા માંગે એ નિર્વિવાદ છે. માટે સરકાર વચે પડે

અને ખોરાકમાં લેખસેળ થતી અટકાવવા, તેમજ ખોરાકની ચીજોમાંનાં પુષ્ટીકારક તથા ક્ષાયદાકારક તત્વો વ્યર્થ જતાં અટકાવવાની કાળજી રાખે છે. દાખલા તરીકે ચોખા ઉપર જીવનારાં માણસને પાલીસ કીધેલા ચોખા ખાય છે તો તેમનું લોહી પાતળું થઈ તેમને 'બેરી બેરી' નામનું દરદ લાગુ પડે છે. ઘઉંના આટામાંથી બુસું અને બીજા ભાગો ચાળી કાઢી સાવ ઉજળા મેંદાની ઉજળી સ્વચ્છ દેખાતી રોટલી પ્રજાને ખવાડી રોટલીવાળાઓ તેમને મોટું નુકસાન કરી શકે છે. ઘઉંના જે તત્વથી હાડકાં બંધાય છે તે બાળકોને નથી મળતું તો તેઓ નબળાં રહે છે, મોટી ઉંમરના મહેનતુ માણસને નથી મળતું તો તેઓના પેટમાં કચરો બંધાય છે, આંતરડાં બરાબર કામ કરતાં નથી, ને હોજરી મંદ પડે છે. વગેરે.

હવડાં થોડુંકપર અમેરિકામાં ખાંડ એક હાથ કરવાની બાજુ ફેટલાક મોટા વેપારીઓએ માંડી હતી, તે ઉપરથી માણસ દીઠ કેટલી સાકરનો ઉપયોગ થાય છે તેના હીસાબ કાઢવામાં આવ્યા તો માલમ પડ્યું કે તનદુરસ્તીને માટે જોઈએ તે કરતાં પાંચગણી વધારે સાકર અમેરિકાનો ખાય છે. એ વાત જાણવામાં આવ્યાથી લોકો ઠરાવ કીધો કે સાકર જોષી ખાવી, અને તેમ કરી તેઓએ પેલા લોભિયા વેપારીઓને શિક્ષા કીધી. વેચાણ જોષાં યયાં જોડે તેઓ કમાયા નહિં અને લોકની તનદુરસ્તી વધી.

ડોંગા માણસોની અમેરિકન લોકો સદા મજકરી જ કરે છે. તેઓ માને છે કે ડોંગા થયાં તે આધરાં હોવાથી જ. બે ચરીરને જોઈએ તેટલો જ ખોરાક લીધો હોય તો ચરબી થકે જે નહિં. માટે ડોંગાની હાંસી થાય છે અને તેથી લોક ચરબી જોષી કરવાની કાળજી રાખે છે. ત્યાં એમ મનાય છે કે ચાળીસ વર્ષની ઉંમર પછી ડોંગા થવામાં જીવંતીને જોખમ છે. "Fat after forty is fatal." એમનો આગલો એક પ્રેસીડન્ટ મી. ટેફ્ટ એ જોદ્દા ઉપર આવવા અંગાઉ ધણે ડોંગો હતો, પણ તેને લાગ્યું કે શારે ચરીરને લીધે તેનાથી જેટલું કરવું જોઈએ એટલું કામ

થતું નહિ હતું, તેથી તેણે શરીરનો “ભાર ઉતારવાનો” ઠરાવ કીધો અને ઘણાએક પાઉન્ડ વજન ઘટાડ્યું ત્યારે જ સંતોષ પામ્યો.

“ત્યાં બધરાં નબળાં હોવામાં માન સમજતાં નથી અને પોતાની નબળાઈની વાતો બીજાને કહેવામાં મજા હોતી નથી, પણ “મને આટલું કૌવત છે, હું આટલું કામ કરી શકું છું, હું આટલું ચાલું છું,” એમ બડાઈ મારે છે, અને માતાઓ એવી હોવાથી તેમનાં બચ્ચાં પણ સારાં હોય છે. બચ્ચાને તનદુરસ્ત ને રૂઢપુરૂ રાખવામાં તેઓ માન સમજે છે અને બાળઉછેરની કળા શીખવા તેઓ તેના વર્ગોમાં જાય છે, અને ત્યાં બાળકના ખોરાક તથા માવજત માટેનું જ્ઞાન મેળવી આવે છે. વળી તેઓ નાની વયે માતા થતી નથી, તેમજ ઘણાં બચ્ચાં જલ્દી દેહનું નુકશાન થવા દેતી નથી. વળી સરકાર તરફથી તેમજ લોકો તરફથી ગરીબ માતાઓને ઘણી મદદ મળે છે. દુધ વગેરે ખોરાક માટે સરકાર તરફથી બંદોષસ્ત થાય છે, અને નિશાળોમાં છોકરાંની હાલત જોઈ તે પ્રમાણે તેમને ખોરાક અપાય છે. તેમજ બીજી ગમ ત્યાં સ્વાર્થી લોક, યોડાં નથી; તો પણ સાધારણ રીતે પ્રજાહિત ધ્યાનમાં લઈને લોક વર્તે છે, અને સરકાર અમલ કરે છે તેથી સહુ પ્રજાનું ભડું કરતા જઈને પોતાનું પણ ભડું કરે છે. આપણે બીજાનાં સલા માટે કાળજી રાખવા નથી તેથી પીડાઈએ છીએ. પાડોસીઓ કે મહોલ્લાના બીજા વસનારાઓની ગલાચાઈ આપણને નડે છે, તેમનામાં ફાટેલા રોગોથી આપણે માંઠાં પડીએ છીએ, તોપણ આપણા દેશમાં, જનહિત માટે મહેનત કરનારાં સ્ત્રી પુરૂષ યોડાં જ છે. વળી જાહેર હિંમત યોડી છે. જાહેર કામોમાં ભાગ લઈ જોઈતા કાયદા કરાવી લેતાં હજી લોકને આવડતું નથી. એવું હોવાથી સામટી રીતે જોતાં આપણે દેહથી દુઃખી, નબળાં, રડતાં, અશક્ત છીએ, ત્યારે ત્યાંના લોક તનદુરસ્ત, જોરાવર, કામમાં જડપી, અને મનથી પણ તેજ થતા જાય છે. આજે દુનિયામાં એક જાદુગર જેવો ગણાતો દુશિયાર માણસ ને છે તે અમેરિકાનો પ્રસિદ્ધ એડીસન (Edison) છે, કે જેની દુશિયારીના પરિણામે આપણે

વિજળીનાં દીવાં, ટેલીફોન, ગ્રામોફોન વગેરે વાપરિયે છિયે. એ માણસ હવે ઘરડા થયો છે. એ સીં વર્ષનો થવા આવ્યો છે. પણ એના કારખાનામાં એના જેટલી મહેનત કોઈ જીજિ નથી. “જુવાનીમાં મહેનત ઘણી કીધી, હવે મુખે એસી મોજ કરો.” એ કહેણી તેને માન્ય નથી. મોજને તે પાપ સમાન ધિક્કારે છે, અને કામને તે મોટા આશીર્વાદ-પુણ્ય સમાન ગણે છે. “ક્રીકરચિંતાથી માણસ મરે છે ખરાં, પણ ખુશાલ દિલે ક્તેહની આથા રાખી મહેનત કરવાથી માણસ કદી મરતાં નથી,” એ તેનું કહેવું છે. તે પોતાનાં કારખાનામાં એટલી મહેનત કરે છે કે તેના હાથ હેઠળના માણસ અજબ થઇ પૂછે છે કે એ માણસને આટલું કૌવત ક્યાંથી આવે છે ? એ થાકેતો કેમ નથી ? એણે કંઈ લેદ છુપો રાખ્યો હશે કે જેની મદદથી એ એટલા મજબૂત શરીરનો બન્યો છે ? પણ એનાં મિત્રો એને પૂછે છે ત્યારે એ કહે છે કે, “હું તો કંઈ એવું બાળતો નથી કે જેથી માઈ શરીર ખાસ મજબૂત થતું હોય. હું તો સદા માઈ કામ કર્યે જઈ છું. પણ હું એટલું બાણું છું કે મહેનત વગર શરીર નબળાં પડે છે, અને જરૂરીઆત કરતાં વધુ ખોરાક-શોખને ખાતર સારી સારી વાનીઓ-ખાધાંથી ઘણા લોકોને બાધી થાય છે, અને જુવાનીમાં મરે છે.” કોઇવાર મિત્રમંડળમાં તે જમવા બેઠો હોય ત્યારે તેઓ તેનું ખાવાનું જોઇ અજબ થાય છે, કેમ ને, સારાં મીઠાં પકવાનો છાંડો એકાદ પટેટો કે થોડા રોટલી સાથે મરઘીનો રસ એવું હલકું ખાતો જ તે દેખાય છે. “મને કોઇ દિવસ મંદવાડ આવ્યો નથી, હું બિછાને પડ્યો નથી, કેમ ને હું ખોવા પીવાનો શોખ રાખતો નથી, જરૂર નેટલું જ ખાઉં છું, શોખથી વધુ પડતું ખાતો નથી,” એમ તે કહે છે. ખોરાકનો શોખ તે દાડ કે અકીણનાં શોખ જેવો જ નુકશાનકારક ગણે છે. સારાં સારાં પકવાનો જોયાં કે માણસનું મન કબંજે રહેતું નથી ને તેનાથી જરૂર કરતાં વધારે ખવાય છે, છેવટે વધારાનો ખોરાક નં પચતાં તેમાંથી એરો પેદા થાય અને તેમાંથી જ બધી બતના રોગો નિપજે છે.

તથા ઘોડાના બળનાં એજીન જેટલું કામ કરશે એજ પ-

ચાસ ઘોડાના બળનાં ચત્રને જોઈએ તેટલો “કોલસો” પેટમાં નાખશે તો પછી કાં નહિં લોક માંદાં પડે? એમ તે કહે છે. એના ઘરમાં ખોરાક સાદોજ રંધાય છે. માંસ ઉપર પણ એ ઘણો આધાર રાખતો નથી. રોટલી, તરકારી, ફુટ એ એનો રોજનો ખોરાક છે. અને કોઈવાર કામમાં પડે તો ખાવાનું પણ ભૂલી જાય છે, અને મીસીસ એડીસનને ખાવાનું સંભારી આપવું પડે છે. એને જો કે એના માનમાં થયલી ખાણની મીજલસમાં જવું પડે છે અને વધતું મિષ્ટાન્ન આધામાં આવે છે તો એ બીજે દહાડે અપવાસ કરી નાખે છે કે જેથી આધેડું જે હોય તે હજમ થઈ જાય.

આ ઉપરથી વાંચનારી બેનો જોશે કે ખોરાક સંબંધી જ્ઞાન સંપાદન કરવાથી માણસ પોતાની તનદુરસ્તી સાચવી શકે છે, બળ વધારી શકે છે, જીવંતી પણ લંબાવી શકે છે; અને તે કેળવણી મુખ્ય ભાગે સ્ત્રીઓએ લેવાની જરૂર છે કે જેમના હાથમાં ઘરની વ્યવસ્થા હોય છે. સ્ત્રીઓને આપણે સાધારણ રીતે પાક્યાં શીખવવાનું જરૂરનું માનીએ છીએ, પણ તે એટલુંજ કે સારાં સારાં પકવાંનો બનાવી શકે, જીભના રવાદને માટે જુદી જુદી વાનીઓ રાંધી પીરસી શકે. આપણે હજી તેમને એવી કેળવણી નથી આપતાં કે જેથી તેઓ દરેક ભવના ખોરાકના શુદ્ધરોપ સમજી શકે, કયો ખોરાક વધતા પ્રમાણમાં કે કયો ઓછા પ્રમાણમાં વાપરવો અને કયા સાથે કયો કેળવવો નહિં, તે આપણે તેમને શીખવતાં નથી. પવિત્રામમાં છોકરાંને જેવો ખોરાક મળવો જોઈએ તેવો ન મળવાથી તે નબળાં થાય છે. તેમજ સ્ત્રીઓ પોતે પણ જે ખાવો જોઈએ તે ખોરાક ન ખાતાં પોતાના ખોટા વિચારો પ્રમાણે ખોરાક ખાઈ દેહ બગાડે છે, માટે આપણા દેશમાં ખોરાકની વસ્તુઓનું પૃથકરણ કરી તે વિષેનું જ્ઞાન બેનલોકને આપવાની ઘણી જરૂર છે. ખોરાક ઘણો સ્વાદિષ્ટ, ગળ્યો કે તીખો તમતમતો કે ધી તેલથી ગઠમઠતો બનાવી સ્ત્રીઓ ઘરનાં માણસને ઘણું નુકસાન કરી શકે છે. જો કે તેમની મતલબ સારી રસોઈ કરી બહાવાં કુટુંબીઓને

સારી રીતે જમાડી તૃપ્ત કરવાની હોય છે. પણ સ્વાદિષ્ટ પદ્ધતિને બે કોળિયા વધુજ ખવાય છે : તેથી, તેમજ ગળ્યાં કે તીખાં કે, ધીમાખાં તત્વોથી, પાચનશક્તિ ખગડે ને તે કારણે વ્યાધી-રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તે તેમને ખબર નથી. જો સ્ત્રીઓને રસોધર્મને લગતું રસાયણશાસ્ત્ર આવડતું હોય તો તેઓ ઘરનાં માણસને વધારે સારી તનદુરસ્તીમાં રાખી શકે.

આજે ઘણા રોગો ને વ્યાધિઓનું મૂળ કારણ “જેમણે તે કરતાં વધુ ખોરાક” એજ ગણાય છે, અને જ્યાં પૈસાની છૂટ વધારે હોય ત્યાં સ્ત્રીઓ કે રસોધર્મીઓ એકથી એક સરસ પદ્ધતિઓનાં ખવાડવાની હરીફાઈ કરે છે. મનુષ્યસ્વભાવ એવો છે કે સારી વાની હોંસથી વધારે ખવાય છે. વધતું થતું હોય એમ પણ ખાનારને લાગતું નથી. વળી છોકરાં નળખાં કે શીછાં દેખાયાં તો માતાઓ પહેલાં તેમનો ખોરાક વધારવાની જરૂર સમજે છે, અને કેટલીક તો છોકરાં ન ખાય તો માર કે જીલમથી પણ ખવાડે છે, પણ ચોખી હવા કે કસરત વધારવાની જરૂર સમજતી નથી, અથવા તેમના પેટનો કચરો દરરોજ બરાબર સાફ થાય છે કે નહિ તે માટે કાળજી રાખતી નથી. માટે સ્ત્રીઓને માતા થવા અગાઉ તનદુરસ્તીના નિયમો, ખોરાકની પરીક્ષા અને તેના જુદા જુદા તત્વોનું જ્ઞાન એ શીખવવાની પહેલી જરૂર છે.

નિશાળોમાં હાલ કેટલેક ઠેકાણે એવું જ્ઞાન અપાય છે, પણ મોટી ઉમરનાં સ્ત્રી પુરૂષો એવું જ્ઞાન મેળવવા માટે કેટલાંક ઈંગ્રેજ અને અમેરીકન ચોખાનિયાં નિકળે છે તે વાંચી શકે. આ માસિકમાં આગલાં થોડાંક વર્ષોપર એવું જ્ઞાન આપવાની અસર કોશીશ કીધી છે તે અમારી વાંચનારી બેનો કબુલ કરશે અને જેમની પાસે આગલી ફાઈલો હશે તેઓ વાંચી વંચાવી તે જ્ઞાન તાજું કરી શકશે. (જુઓ “સીબોધ” ૧૯૧૬-૧૭-૧૮ની ફાઈલો.)

ધરને શોભીતું કેમ બનાવશે ?

[લખનાર—એન “ તારાકરી પીલાં. ”]

સ્ત્રીનું બૂધણુ માત્ર સ્ત્રીજ નથી, પણ તેની ખરી ખુબસુરતી છે. ઝાડોની શોભા જેમ તેનાં પાંદડાં છે; શરીરની શોભા સુંદર ઘટમદાર નાક છે, અને હાથની શોભા જેમ તેના સુંદર અક્ષર છે, તેમ ધરની શોભા સ્ત્રી છે. સ્ત્રી એક ધરની રાણી જેવી છે; તેા તેને પોતાની તે પદ્મી મુજબ ધરને સારી રીતે શણગારવાનું કામ સારી રીતે આવડવું જોઈએ. તમારા મગજમાં એવા ખ્યાલ રમતા હોવા જોઈએ કે જે બહાર પડ્યે તમને આનંદ આપતા હોય ! તમારાં લેજાંમાંથી એવા ખ્યાલ પ્રગટ થવા જોઈએ કે જેના પ્રતાપે તમે તમારું ધર સુંદર રીતે શણગારી શકો !

અસલ ઈરાનમાં મહોમેદન પ્રજામાં સ્ત્રીઓને બહાર નીકળવાનો કાયદો નહોતો. આથી તેઓ પોતાના મનમાં જે ખ્યાલ બાંધીજ મૂકતી કે તેઓ મરતાં સુધી આ રૂમમાંથી બહાર નીકળવાનાં નથી ! આથી ઈરાનની સ્ત્રીઓ જેમ બને તેમ પોતાના ઓરડાઓ શણગારવામાં બાકી રાખતી નહોતી ! તેઓ પોતાના ઓરડાઓ કેવી રીતે શણગારતાં હતાં તે માટે એક ઇંગ્લીશ લેખક જણાવે છે કે—

“ On the floors are rich carpets and piles of cushions; and against the walls are long, low seats, called divans. There are pictures on the walls, and flowers—in tall vases, and big jars from which comes a sweet smell that scents the whole room.”

પૈસાદાર લોકો પોતાની રિયતિ ને શોખ પ્રમાણે અને આવડત પ્રમાણે પોતાનું ધર શોભીતું કરવાના મંત્રાજ લે છે. કેટલાક

વાર સારી સ્થિતિના લોકો કરતાં સાધારણ કે ગરીબ હાલતના લોકો પોતાનાં ઘર વધારે શોભીતાં રાખે છે. કેમકે તેઓ શોભીતાં ઘર કેમ બનાવવાં તે સારું જાણે છે, ને શોભાની બાબતમાં સારો શોખ ધરાવે છે. ઘણા ને કીમતી સામાન વડે જ ઘર દીપી નીકળે એવું નથી, પણ સામાન યોગ્ય રીતે ખરીદી તેને તેની ‘ પોઝીશન ’ માં ગોઠવવું એ રીતથી ઘર વધારે પ્રકાશી નીકળે છે. એક વેળા એક યુરોપીયન હિંદમાં આવ્યો; જ્યાં એક રાત્રીએ પુષ્કળ કિંમતી ઝુન્મરો સળગાવ્યાં હતાં. એ જોઈ તે યુરોપીયન ગોઠ્યો—“ સાઈ, આ શું છે ? ” એકે જવાબ આપ્યો, “ એ રાત્રીનો મહેલ છે ! ” યુરોપીયન બોલ્યો, “ મેં તો જાણ્યું કે ઝુન્મર વેચનારની દુકાન છે ! ”

જેઓ લંડન ગયાં હશે યા જેણે ત્યાંની તવારીખ વાંચી હશે, તેમને માત્રમ પડ્યું હશે કે લંડનના એકેક પરગણા કેવાં સાફ ને શોભીતાં રહે છે ! શું ગરીબ કે તબંગર બન્ને વર્ગના લોકો પોતાના ઘરને એકજ રીતથી ગોઠવે છે. આપણે હાલ જે હિંદમાં ફરીયે તો ઘણાં ઘર એવાં માત્રમ પડશે કે જ્યાં ઘરના આગલક ભાગ ઉપર જ ગોઠડાં ને ગંદવાડ પડેલાં હોય છે; જેમાં ખાસ કરી હિંદુ ખંડેનોને ત્યાં અતિશય ગંદવાડ જોવામાં આવે છે. જેઓ સુંદર બાંધણીનાં ઘરોને જરા વારમાં બેઠાળ બનાવી મુકે છે. લંડનના ગરિબમાં ગરિબ લોકો પણ એક ખાસ અલ્લાયદો રૂમ ‘ દીવાનખાના ’ તરીકે રાખે છે; જ્યાં બિછાનાં કે એવો ગંદવાડ થવા દેતાં નથી, પણ ‘ ડ્રોઈંગ રૂમ ’ અલગજ રાખે છે.

ગામડાના લોકો પોતાનાં ઝુંપડાં લોપીશુપીને એવાં સ્વચ્છ રાખે છે, ને એવી નજવી ચીજથી પોતાનું ઘર સુંદર રીતે શણગારે છે કે તે આપણને શહેરનાં મોટાં મકાન કરતાં બી વધારે આનંદ આપે છે. પણ ત્યારે તમોળી કેમ તમારાં ઘર ન શણગારી શકો ? જે ઘર શોભીતું બનાવવું હોય તો હોય તેની થોડીક વિગત:—
ઘરની વ્યવસ્થા ને સ્વચ્છતા.

ઘરનો સૌથી સુંદર શણગાર તેની ગોઠવણ ને સ્વચ્છતા છે. ઘરમાં માત્ર જરૂર પુરતીજ ચીજો હોય, પણ પ્રત્યેક વસ્તુ પૂર્ણ

રીતે સ્વચ્છ હોય તો તે ઘર ઉચી જાતના સામાનથી ભરેલા પણ ગોઠવણ વગરના ને ગંદા ઘર કરતાં હજાર દરજ્જે ખેતર જાણવાં. કીમતી સામાનને ડાઘા લાગેલા હોય, તે ઉપર ણાળકોએ ચાકુથી લીસોટા પાડ્યા હોય, યા નકશી પર ધૂળ બાઝા હોય તો તે સામાનને બેડાળ બનાવી દે છે, માટે ફરનીચરોને ચરીઠાના કે સાણુના પાણીથી થોડે થોડે વખતે ધોવાં, જેથી નકસીમાં ધૂળ ભરાઈ રહેશે નહિ.

ઉપયોગ પહેલાં. પછી શોભા.

શોભામાં પણ સૌંદર્ય કરતાં ઉપયોગ પ્રથમ જોવાનો છે. માટે શોભાને અર્થે ધરતું ઉપયોગીપણું કદિબી કમી કરવું નહિ. આપણને ઉપયોગમાં ન આવી શક્તી મુંદર ચીજો હોય તે તરફ આપણે લક્ષ આપવું નહિ જોઈએ; પણ આપણા ઘરને દીપે ને યોગ્ય લાગે, તેમજ આંખને આનંદ મળે એવી રીતની ચીજો હોવી જોઈએ; કારણ આંખની અસર મન ઉપર થાય છે, એટલે મન ને તન બંનેને સારા દેખાવથી મુખ મળે છે. બેડાળ ચીજના કરતાં ખુબીદાર ચીજોનું ખર્ચ ઘણીવાર બારે પડતું નથી, ને ઘણીવાર આપણે આપણી આવડતથી ને ચાલુ ઉત્સાહથી બેડાળ વસ્તુને વગર ખર્ચ કે ઘણી મહેનત વિના ખુબીદાર દરી શકીએ છીએ.

બારી બારણાં.

બારી બારણાં એ ઘરની આંખો છે. જેમ તેજવંસા ને સ્નાહ આંખો વડે શરીરનું આરોગ્ય દીસી આવે છે, તેમ શોભાતાં, સ્વચ્છને આકર્ષક બારી બારણાં વડે સંભાળયો સારા રાખેલા ઘરની ખાતરી થાય છે. પાટીઆનાં કમાડ કે ઠાચનાં બારણાં મેલાં હોય, કઠેરા ધૂળથી છવાયેલા હોય, ને રંગ રોગાન ઉખડી ગયેલા હોય તો ઘરનો દેખાવ બહારથી કેવો લાગે? બારીઓએ કે ગેલરી ઉપર ગંદાં કપડાં કે ગોઠડાં લટકતાં હોય તો તે દેવું કમકમાટ ઉપજાવવા ભેગ લાગે? પણ એથી ઉલટું જો દરેક ઠેકાણેની બારીઓને પડદા ટાંચ્યા હોય, તો તેજ ઘર કેવું દીપી નીકળે? આ શોભામાં વધારનારી બીજી શોભા કુલ આંખનાં દેખાવમાં કુડાં કે

છોડવા છે. કારણ અગાસી ઉપર ચા' બહાર કમ્પાઉન્ડમાં સુ-
શોભીત ઝાડનાં પીકચરો ટાંગવાથી ચા તેનાં ફુલોં મૂકવાથી ધરની
શોભામાં ઓરળી વધારેજ ફાયદો હાંસલ થાય છે.
હીંત ને તેના રંગો.

હીંતો ધોળાવવાથી ને રંગાવવાથી તેમની આવરદા વધે છે;
ને ધરને શોભીતું પણ બનાવે છે. કળીચુનાના પાણીમાં 'લુદા
લુદા રંગનાં પડીકાં નાખવાથી ખર્ચ ભારે થતો નથી, ને આંખને
આનંદ આપે છે. જે કલર ઉડી જાય કે ઘસાર્જી જાય તેનો ઉપ-
યોગ કરવાથી વારંવાર રંગાવવાની ને ખર્ચની લાંબગડ પડે છે.
પાકા રંગ કરાવેલા હોય તો તે લાંબી સુદત ટકે છે. હીંતોના ને
સરસામાનના રંગની પચ્છંગી કરવામાં ચતુરાઈ જોઈએ છીએ.
મુખ્ય ત્રણ કલર-લાલ, પીળો ને વાદળી. આ રંગો જેમ બને તેમ
આછા મીઠરંગ સારા લાગે છે. એક ઓરડામાં હીંતો, સરસામાન
વગેરે ચીજો એકજ રંગની હોય ચા સર્વે લુદા લુદા રંગની
હોય તો તે ધરને હિપાવે નહિ. માટે આંખને આનંદદાયક થઈ
પડે તેવા રંગો કરાવવા.

છળીઓને પરચુરણ સરસામાન.

ડોઈંગ રૂમમાં ણિછાનાં રાખવાં નહિ, માત્ર વાતચિત અર્થે ખુરશી
અને હોચ કે ગાદી તકીયા રાખવા. તેમજ તેની શોભા અર્થે સારી
છળીઓ ટાંગવી એ વધારે સાફ છે. ડોઈંગ રૂમને શોભાવે એવું નકશી
કે રંગબેરંગી ચિત્ર કામ ન હોય તો તેમાં શોભાદાર થોડી ચીજો
જરૂર જોઈએ જ. છળીઓ બનતાં સુધી તદ્દન પ્લેન ને ઉત્તમ
જાતની પસંદ કરવી, કે જે જોતાં આપણા વિચારો પણ સુધરી
થકે. હલકી જાતની કે ખરાબ દેખાવની છળીઓની અસર
ધરના માણસનો મનોવૃત્તિ ઉપર પણ થાય છે, માટે છળી-
ઓની પસંદગી બહુ વિચાર પૂર્વક જ કરવી જોઈએ. ઘણાં
લોકો કેટલાક જાતનો દેખાવડો સામાન ખરીદે છે પણ તેને
ખુણે કે વચાળે દાખી રાખે છે; માટે નાલાયક ચીજોને બહાર ફેંકી
દઈ, જે સાફ હોય તેને પકડી યોગ્ય સુજળ ઉપયોગમાં લેવું, એ
ધરની શોભા છે.

જેવી જીવાન બૈરીઓને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓના અનુભવોનો લાભ મળતો નહોતો; એટલે આવી સાધારણ જાળતને પણ ચર્ચવાની આવશ્યકતા આજે ઉભી થઈ છે. દરેક અનાજના કણમાંથી પાણીનો ભાગ જતો રહે છે અને સુકાપણું તેમાં આવે છે, ત્યારેજ તેનો સંગ્રહ થઈ શકે છે. શાક ભાજીની સુકવણી કરીને વાપરવાનો રિવાજ આપણામાં જાણીતો છે. શુવાર, ભીંડાં, કારેલાં, કુંદીને, મરચાં, દોથમીર વગેરેને સુકવીને આપણે વાપરીએ છીએ. સુકા પદાર્થો ઉપર સૂક્ષ્મ જંતુઓ ઝેરી અસર નીપજાવી શકતાં નથી. જે ખોરાકમાં જળનો ભાગ વધારે હોય છે તે ખોરાક જલદી ખગડે છે. ચોટલી કરતાં ભાત તથા ખીચડી વહેલાં ઉતરી જાય છે એ શું તમે નથી જાણતાં? કેટલાક ઓછા જીવોને ઉષ્ણતામાન અનુકૂળ છે. અને તેથી શિયાળા કે ચોમાસા કરતાં ઉનાળામાં જાણ્ય પદાર્થો વહેલા ખગડી જાય છે; માટે ખોરાકને ગરમીમાં રહેવા દેવો એ સલામતી ભરેલું નથી. ખોરાક કેમ ખગડે છે એ ‘જાળતનું’ રીતસરનું જ્ઞાન ઘણી જડેને નથી હોતું. હવામાં ભંભતા સૂક્ષ્મ જીવો ખોરાકને ખગડે છે અને ખગડેલો ખોરાક માણસના શરીરને નુકસાન કરે છે, માટે એ જ્ઞાન મેળવવાની ખાસ જરૂર છે.”

“સુકવણી સિવાય ખોરાકને સાચવી રાખવાની બીજી કોઈ રીત છે?”

“હા, તે પણ કહું છું. પ્રથમ અનાજની વાત પૂરી કરી લઉં, પછી બીજી શરૂ કરું. જંતુઓનો નાશ કરનારી રસાયણ, ટંકણ, ખાર વગેરે જેવી કેટલીક દવાઓ છે; પણ તેનો ઉપયોગ કરવામાં બહુ સાવધતા રાખવાની હોવાથી હું એ વાપરવાની ભલામણ નથી કરતી. અનાજને સાચવી રાખવામાં પાંદો ઉપયોગી છે. વળી તેજ કે એરંદીયાનો પટ લગાડવાથી પણ અનાજ સળતાં નથી. ખોરાકને ખગડતો અટકાવવા માટે માકું ઉપયોગી છે. આમઢીને મીઠામાં ઘોળીને રાખવાથી તેમાં જીવ ઉત્પન્ન થતા નથી. મરચાં, ભીંજી, અંદુ વગેરે કેટલાક પદાર્થો મીઠાની મેળવણીથી કાઢી જતા

નથી. ગરમર, કેરાં, કેરી, ગુંદાં, ચીલકાં વગેરે મીઠાના પાણીમાં ડબાવી રાખવાથી જેવાં ને તેવાં રહી શકે છે. ઝીણું જંતુઓ નાશની સામે મીઠું જેમ રામખાણુ શસ્ત્ર છે, તેમ ખટ્ટાશ પણ કોડવાણુને અટકાવે છે. ખારેક, આદુ, હળદર, મરચાં વગેરે ખટ્ટાશમાં લાંબા વખત સુધી સારી હાલતમાં રહી શકે છે. તેલ અને ખટ્ટાશના સહયોગથી અથાણાંને આપણે કેવાં સાચવી શકીએ છીએ ? કુદરત આપણને ઘણું શીખવે છે; પણ તે શીખવાની ઠરકાર આપણે રાખતાં નથી. પશ્ચિમના લોકો એવી બેઠરકારી વાપરતા નથી. તેમણે દૂધ જેવા પ્રવાહી પદાર્થને ઘટ્ટ બનાવી સાચવી રાખવાના કાર્જમાં તો ડગાલ કરી છે !”

“હા, બહેન ! એ વાતનું તો મનેય આશ્ચર્ય થાય છે. દૂધના ડબાઓમાં કેમ જીવાત નહિ પડતી હોય ?

“કેટલાક ઝીણા જીવોને ગળપણુ સાથે વેર હોય છે. દૂધમાંથી પાણીનો ભાગ ઉડાવી દીધા પછી તેમાં સાકરનું મિશ્રણ કરે છે એટલે જંતુઓ તેનાથી દૂર નાસે છે. મીઠાઈવાળાની દુકાને તેલમાં તળેલા પદાર્થો અને ચાસણીમાં મળેલા પદાર્થો વધારે સુદૃઢ સુધી જેવા ને તેવા જળવાઈ રહે છે એ ઠેકાણે નથી જોયું? વળી કુટવાળાની દુકાને જઈને જુઓ તો જે રૂંઘોમાં અને મેવાઓમાં ગળપણુનો આંશ વધારે હોય છે તે રૂંઘો અને મેવાઓ સારી હાલતમાં રહેલા જણાઈ આવે છે. વેશ લોકો આંખળાના અવલેહ તથા ગુલકંદ વગેરે બનાવી સાચવી શકે છે, તે પણ સાકરના જંતુમ ગુણને લીધેજ. આમ સૂક્ષ્મ જીવોથી અનાજ-ખોરાક બચાવવાની રીત છેક સાઠી છતાં બહુ રમુજ છે; પણ તે તરફ ઘણીં ઘણી બહેનો લક્ષ આપે છે. જોતરો તમારાં અનાજને યોગ્ય રીતે ભર્યા હોત તો આજે તે સળી ગયાં હોત નહિ. હવેથી આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો.”

“સુશીલા બહેન ! આજે તમે બહુ મજાની વાત કરી. આ વાત હું કદી નહિ ભૂલું.” થોડીવાર પછી કમળા પોતાને ઘેર ગઈ અને સુશીલાએ પાછું પુત્રીને સંગિતશિક્ષણ આપવા માંડ્યું.

અંગ્રેજ લોકોની ગૃહવ્યવસ્થા.

(મરેલી ઉપરથી અનુવાદ.)

આપણે ચી મણાં વર્ગોથી અંગ્રેજ લોકોના સહવાસમાં આવ્યા છીએ તો પણ તેમનાં ઘરોમાં સાધારણ રીતે કામકાજ કેમ ચાલતું હશે તેનો ખ્યાલ આપણને બિલકુલ નથી. આપણા મનમાં તો એમજ ભરાઈ ગયું હાશે છે કે મરમ તો ઘરમાં બેસી જ રહેતી હશે, અને કાંઈક કામ હાથે કરતી નહીં હોય. ને કાંઈ ઈરીને ઘરકામ ના આવડતું હોય, અને તે લપકા મારી બેસી રહેતી હોય, તો આપણામાં એમ કહેવાય છે કે એ તો મરમ થઈ ગઈ. પણ આ ખ્યાલ ખોટો છે. કદાચ અહિં આવેલા થોડા અમલદાર વર્ગના સાહેબોના પર ઉપરથી આ ખ્યાલ પડ્યો હશે. પણ ખરી રીતે તો મરમો બહુ ઉલોગી હોય છે, અને તેમના ઘરના કારભારમાંથી આપણે ઘણું શીખવાનું છે. એમના ગૃહકાર્યનો ખરો ખ્યાલ મરાઠીમાં પ્રો. શ્રીપાદ લક્ષ્મણ આજરેકરે આપેલો છે, તે ઘણો સરસ હોવાથી અહિં તેનું ભાષાંતર આપ્યું છે.

મરમનાં ઘરોમાં અને ઘરો કેયાં દેખાય છે તેનો ખ્યાલ મુંબઈના કોટના રસ્તાઓ ઉપરથી આવે તેમ છે. મોટા રસ્તા, રસ્તાની બે તરફ પગરસ્તો, ઘરો મોટાં અને ઉંચાં, પાસે પાસે છતાં હવાદાર રસ્તા સાફ અને ચોખ્ખા. ત્યાં રસ્તા ઉપર ઘરનો કચરો નાંખી શકતો નથી. દરેક ઘરનો કચરો એક વાસણમાં ભરીને બારણા આગળ રાખી મુકવામાં આવે છે. તે નિર્ધારિત વખતે કચરાપટ્ટીના ગાડાવાળા આવીને ભરી લેતો છે. શહેરની ચોખ્ખાઈ ત્યાં ઘણી દેખાય છે.

દરેક ઘરની અંદર ઓરડા પણ વધારે દેખાય છે. સાધારણ રીતે દરેક માણસને સ્વયં માંડે બુંદો ખંડ દેખાય છે. ઘર મોટાં દેખાય છે ખરાં, પણ તેમાં માણસો બહુ નથી ગણતાં. પેસનાવાર મોટી ખાડી દેખાય છે. તેની જમીન ઉપર ઘણું ખર્ચ લાકડાં જડેલાં દેખાય છે, અને તેના ઉપર ચેતરું છંદ માલીઓ પાચડેલો દેખાય છે. વળી ત્યાં ખુરશી દેખાય પડતા વગેરે બોલેલા દેખાય છે. છતીઓ વગેરે મુખી આ ખંડ સજાવારેલો દેખાય છે. આ તેમનું

દીવાનખાનું. તેમાં તેઓ ગમે તેમ લૂગડાં ખીંચીપર લટકાવતા નથી. વળી તેમને કુલ્લખાડનો બહુ શોખ હોય છે, અને દીવાનખાનામાં કુલ્લદાન, કુડાં વગેરે ગોઠવી, બધું બહુજ સુંદર બનાવે છે.

અંગ્રેજ લોકોમાં એકત્ર કુટુંબનો રીવાજ નહિ હોવાથી તેમનું કુટુંબ બહુ નાનું હોય છે. સાધારણરીતે ઘણી ઘણીયાણી અને બાળકો એટલાંજ એક કુટુંબમાં હોય છે. સામાન્ય સ્થિતિવાળા કુટુંબના ઘરમાં દીવાનખાના ઉપરાંત, દરેક પુરૂષ પુરૂષનો એક એક ઓરડો હોય છે તથા બાળકો માટે એક બાળગૃહ (નર્સરી), એક રસોડું તથા જમવાનો ખંડ, એક ટાકાર, તથા એક મહેમાનો માટેનો ખંડ હોય છે. અહિંના સાહેબ લોકોને લાંબુ ચાકરો હોય છે તે ઉપરથી એમ ના ધારવું કે ઇંગ્લંડમાં પણ તેમજ હશે. ઘણા ખરા કુટુંબમાં તો ફક્ત એક “ સર્વ ” કામ કરનાર ચાકર ” થી ચલાવી લેવામાં આવે છે. ને ઘણુ ખર્ચ એક કુવાંત્રી સ્ત્રી હોય છે તે ઘરમાંજ રહે છે ને ખાય છે. પણ તેને પણ એક જુદી ઓરડી આપવામાં આવે છે. મહેમાનો માટે ખંડ હોય છે એમ ઉપર જણાવ્યું તેથી કાઢીને અચળો લાગશે. સામાન્યરીતે એમ કહેવાય છે કે અંગ્રેજોમાં મહેમાનગીરીનો રીવાજ નથી. લાંબાં તો હોટલો હોય છે લાંબાં પરગામીયો ઉતરે. પણ ખરી વાત એ છે કે અમલદારો અથવા જરાજરા ઓળખાણવાળા એક ખીંજને લાંબાં મહેમાન ચતા નથી એ વાત ખરી, પણ પોતાની મિત્રમંડળીને વારંવાર નોતરવાનો લાંબાં રીવાજ છે. અને આ મહેમાનોને માટે જુદા ખંડ રાખવામાં આવે છે.

નાનાં બાળકો માટે બાળગૃહ (નર્સરી) એટલે શું તેની આપણામાંનાં ઘણાને સમજણ પડશે નહિ. ઇંગ્લંડમાં બાળકોને છેક નાનપણથીજ ખાસ જુદી રીતભાત શીખવવામાં આવે છે. તેઓ આખો દહાડો માની, પાછળ ભટકીને માના કામમાં અડચણ કરતાં નથી. તેમને માટે ખેસવા રમવા તથા વાંચવા સૂવાનો ખાસ હુંદોજ ઓરડો રાખેલો હોય છે. લાંબાં તેમનાં માથાપ વારંવાર થોડા થોડા સમયે આવે જાય છે. તેમનાં રમકડાં તથા પુસ્તકો પણ આ ખંડમાંજ હોય છે. રાત્રે આડ વાગતે દરેક નાના બાળકને આ ઓરડામાં મોકલી દેવામાં આવે છે. તેમને તે વખતે ઉંઘ ના આવે તો થોડું વાંચીને કે રમીને ઉંઘી જાય. પણ મોટાઓ બેઠા હોય લાંબાં તો જાયજ નહિ. મોટાઓ તો છેક મોડાં ઉઘે. પણ નાનાં છોકરાંઓને આ પ્રમાણે તેમના બાળગૃહમાં વહેલાં મોકલી દેવામાં આવે છે.

અંગ્રેજ લોકોની મુશ્કેલી અને દાપટીપતો અનુભવ તો આપણને અહિં પણ થાય છે. આ મુશ્કેલી એમના ઘરની નાનામાં નાની બાજતમાં પણ જોવામાં આવે છે. ઘરનાં સર્વ કામ વ્યવસ્થા પૂર્વક અને નિયમિતપણે કરવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓ સવારે છ થી સાત વાગ્યા મુધીમાં ઉઠે છે. તેઓ રાત્રે મોડા સુનારાં હોવાથી સહવારે અતિશય વહેલાં ઉઠી શકતાં નથી. સવારે ઉઠીને ઘર સાફ કરે છે. ફક્ત ઝાડુ મારવાથી જ એમનું ઘર સાફ થતું નથી. પણ તેઓ ખુરશી ટેવણ વગેરે દરેક ચીજ કપડાથી લુછીને બહુ સાફ રાખે છે. આપણાં ઘરોમાં બળાં, બાઉઆ દેખાય છે તેવાં અંગ્રેજોનાં ઘરોમાં જોવામાં નથી આવતાં. પછી સવારના નાસ્તાની તૈયારી કરે છે. સુવાના ખંડો ઉપયોગ દિવસે થતો નથી. તેથી સવારના તે સાફ કરી : પથારી-ઓને હવા ખવડાવવામાં આવે છે. ચાદર મલેફ પણ બહુ જ ચોખ્ખાં હોય છે.

ઈંગ્લેન્ડમાં દિવસમાં ચાર વાર ભોજન થાય છે. એક સવારે આઠથી નવ મુધીમાં નાસ્તો (એક ફાસ્ટ), બપોરે એક બે વાગે જમણ (ડીનર), પાંચેક વાગે ચડા (ટી) અને રાત્રે આઠ નવ વાગે વાળુ (સપર). કાંઈક ઠંડાણે આઠ વાગે જમણ થાય છે, તો બે વાગે છોટા હાજરી (લંચ) કરવામાં આવે છે. આ સર્વેમાં “જમણ” તે તેમનું મુખ્ય ખાણું છે. ખાડીનામાં આડી આડી વાનીયો હોય છે. પાંચ વાગે ચડા પણ તેઓ કદી એકલી પીતા નથી. તેની સાથે પુષ્ટ જ ખાવાનું હોય છે. આ ભોજનોના સમયને અનુસરીને નિશાળ તથા ઔશીસતો વખત રાખેલો હોય છે. સવારના નવેક વાગ્યાથી તેમાંજના સાનેક મુધીમાં આ વખત હોય છે અને વચમાં “જમણ” માટે બે વાગતાં ક્લાકની છુટી હોય છે. જુએ પેટે તેઓ કાંઈ કામ કરતા નથી.

સવારનો નાસ્તો ક્યાં પછી પુરૂષો ધધી કરવા જાય છે, છોકરાં નિશાળે જાય છે, અને સ્ત્રી વર્ગ ઘરકામ તથા બપોરના જમણની તૈયારી કરવામાં ગ્રાસાય છે. અહિંનો માફક લાંબો પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓ લુદા લુદા જમવા બેસતાં નથી. રસોઈ તૈયાર થયા પછી બધાં સાથેજ ભોજન કરે છે, તેઓ ટેવણ ઉપર જમે છે. ટેવણ ઉપર એક ચંદ્ર ચાદર પાથરીને તે ઉપર રસોઈઓ ગોઠવી દે છે. રસોઈ કરેલી ગંધી ટેવણ ઉપર વચમાં ગોઠવી દે છે અને તેમાંથી જેને જોઈએ તેટલું લે છે, અથવા તો ઘરનું મુખ્ય માણસ બધાને તેમાંથી જોઈએ તેટલું આપે છે. દરેક વાનો માટે લુદી તાસક અને લુદા છરી કાંટા ચમચા હોય છે. ગંધી વાનગીઓ એક સામગ્રી પીરસવામાં આવતી નથી, પણ એક પછી એક પીરસાય છે. દર વખતે આધેડી તાસકા વગેરે જથ્થું

ખાણ ઉપર ખસેડી નાખવામાં આવે છે. તેમનું આ કામ બહુ મોટું થઈ જાય છે. ચાંદર ઉપર ગંદવાડ પાડવામાં આવતો નથી, અને દર અકવાડીયે તે બદલવામાં આવે છે. જમતી વખતે અંધાં સુમસામ બેસી રહેતાં નથી, પણ દસીને વાતો કરતાં કરતાં આનંદથી જમે છે. વર્તમાનપત્રોમાંના વાતો, બહારની વાતો, તથા એકમેકની મસ્કરી તે વખતે ચાલે છે. આ સર્વમાં સ્ત્રીઓ તથા પુરૂષો સરખો ભાગ લે છે. સ્ત્રીઓનું કામ તો ફક્ત રસોઈજ કરવાનું છે, અને બાકીની વાતોમાં ને કાંઈ સમજ નહિ, એવું ત્યાં માનવામાં નથી આવતું. ત્યાં લગ્ન થયા પૂર્વે કન્યાઓને સારી કેળવણી મળેલી હોય છે, અને પુરૂષો તેમનો દરજ્જો ઉતરતો ગણતા નથી. એટલે દરેક વાતમાં તે ભાગ લે છે, અને સમજે છે. આ કારણોને લીધે અંગ્રેજ કુટુંબમાં સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે ગાઢ પ્રેમ દેખાય છે, તથા અને વચ્ચેના વ્યવહારમાં નિખાલસપણું પણ લાગે છે.

આપણા લોકોને સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવા સામે એક વાંધો એ લાગે છે કે છોકરીઓ ભણે છે એટલે ઘરકામમાં લાગ રહેતું નથી. તેઓ ચોપડી-ચોળ વાંચ્યાં કરે છે, અથવા તો તેમને ફરવા જવાનું કે મેલાવડામાં જવાનું બહુ મન થયા કરે છે. પણ ઈશ્વરમાં તો બાધયો શિક્ષણ લે છે તોપણ બહુ ઘરકામ આનંદથી કરે છે, ત્યાં ઘરકામ કાંઈ અહિં કરતાં ઓછું નથી. વળી ત્યાં તો ઘરકામમાં નોંધતી ગીજોની ખરીદી કરવા પણ સ્ત્રીઓજ બજારમાં જાય છે. નાનાં બાળકોનાં કપડાં પણ તેઓ લાથેજ શીવે છે. અને તે ઉપરાંત વાંચવાનો, સંગીતનો કે બીજા કાંઈ લક્ષિત કળાનો અભ્યાસ પણ ચાલુ રાખે છે. તેઓ ફરવા જવા માટે પણ સમય કાઢી શકે છે. આ બધાનું કારણ તેમનું ઉત્તમ શિક્ષણ નથા ને સાથે સુવ્યવસ્થાનું તથા વખતની દીમતનું મળેલું જ્ઞાન છે.

ત્યાં ઘર વ્યવસ્થામાં જે નિયમિતપણું તથા કામની વહેંચણી જોવામાં આવે છે તે અહિં મોટી મોટી ઓફીસોમાં પણ નથી હોતી. દરેક કામ નીમેજે વખતેજ કરવામાં આવે છે, અને દરેક માણસને તેના મળતુંપુરતું કામ વહેંચી આપવામાં આવે છે. સાફસુફ કરવું, રસોઈ બનાવવી, વગેરે જે નિશ કાંઈ હોય છે તે ઘડિયાળ માફક નિયમિત રિતેજ થાય છે. એક કામ પાછળ બે માણસો દોડીને નકામો વખત ગુમાવતા નથી. પોતાનું કામ દરેક જણ વખતસર કરે જ છે. આથી નોકર લોકોને પણ સુખ પડે છે; તથા જેનો વાંકે હોય તે તરત પકડાઈ આવે છે, અને તે સુધારી શકાય છે.

અને રોજનું કામ રોજ થતું હોવાથી કામ તથા કચરો ભેગાં થતાં નથી. વળી ધરમાંજ આ મુખ્યવસ્થાની ટેવ પડવાથી બાળકો પણ બધું વ્યવસ્થિત-પણું શીખે છે, અને તેથી મોટી વયમાં તેમને લાલ થાય છે.

રસોડામાં પણ બધી વસ્તુઓ વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોડવેલી હોય છે. દાકતારના દવાખાનામાં જે પ્રમાણે દવાઓ ગોડવણી બંધ મુકેલી હોય છે તેવીજ રીતે રસોડામાં દરેક ચીજ તથા સાદિત્ય ગોડવેલાં હોય છે. વળી રસોઈ પણ કંપાઉંડરની માફક સાચવણીથી કરવામાં આવે છે. ત્યાં પાકશાસ્ત્રનું જ્ઞાન પણ આગળ વધેલું છે. અમુક વખતે અમુક ધાન તૈયાર થવુંજ જોઈયે, એમ તે જાણે છે અને ઘડીયાળની મદદથી રસોઈ કરે છે. તાપ પણ કેટલો જોઈયે તે નક્કી થયેલું છે, અને ઘરમાખીટરની મદદ પણ તેઓ લે છે. તે રીતે તેઓ બળતણનો તથા બીજી ચીજોનો બચાવ કરી શકે છે. એ મુજબ પ્રયોગશાળા પ્રમાણે ત્યાંનાં રસોડામાં કામ થાય છે, અને તેથી લાંબી સ્ત્રીઓનાં મન પણ બહુ કેળવાય છે. કોઈ ચીજ સારી થઈ તો થઈ, નહિ તો નજર લાગી હશે એમ નહિ, પણ ના થાય તો તેનાં કારણો શોધી શકે છે, અને તેમના મનમાં જરાયે વહેમ રહેતો નથી.

⁹ ધરનાં કેટલાંએક કામ દરરોજ કરવાની જરૂર હોતી નથી. આવાં કામો માટે 'લાં' અમુક દિવસ કરાવેલો હોય છે. તે દિવસોએ તે કામ જરૂર કરવામાં આવે જ છે. દાખલા તરીકે જળાં પાડી જમીન ધોઈ સાફ કરવાનો દિવસ, કપડાં, ચાદરો વગેરે ધોવાનો દિવસ. ઘણાં સામાન્ય કુટુંબોમાં ઘેરજ લટ્ટી કરીને કપડાં ધોવામાં આવે છે. દરેક જણ પોતાનાં મેલાં કપડાં એક કરંડીયામાં રાખે છે, અને ઠેરવેલે દિવસે તે ગણી લખીને ધોવા આવે છે. તેમાં પણ વ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે. કપડાંનો ગોટાળો થઈ જતો નથી. બગ્ગરમાં ખરીદી કરવાનો પણ દરેક કુટુંબમાં અડવાડી-આમાં એક દિવસ કરાવેલો હોય છે. તે દિવસે ધરની મુખ્ય બાઈ-ગૃહિણી-જાનેજ બગ્ગરમાં જાય છે. ધરમાં જોઈતી બધી ચીજો તે દિવસે લાવે છે. ત્યાંની દુકાનોમાં પણ માત્ર બધો વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોડવેલો હોય છે, અને દુકાનદાર બહુજ સમ્મતાથી તથા કાળજીપૂર્વક ધરાક સાચે વાત કરે છે. તેથી ત્યાં જરાયે વખત બગડતો નથી. બધી વસ્તુઓ એકજ કરેલા લાવે વેચાય છે, એટલે દીમન કરાવવાની રકમક પણ કરવી પડતી નથી.

આ પ્રમાણે બધું કામ વ્યવસ્થાપૂર્વક ચાલતું હોવાથી, દરેક જણને કુરમદ પણ બહુ મળી શકે છે. એ પોતાનું કામ પરવાર્ધ પડી, દરેક

જથુ પોતાનો વખત મરજી મુજબ માળે તેમાં કાઈ 'પંચાત કરતું નથી. વાંચતું, ગાયન કરતું, ભરતું ચુંચતું કે વાર્તાવિનોદ કરવો, એમ કાંઈ કાંઈ ઉશ્મ દરેક જથુ નવરાસના સમયમાં કરે છે. ગોડવણબંધ કામ કરવાથી, કામ વધારે થાય છે, માફ થાય છે, તેમ કુરસદ, તેમજ વિશ્રાંતિ પણ વધારે મળે છે. દરેક જથુને કામ કર્યા પછી વિશ્રાંતિની જરૂર છે એ વાત ઈંગ્લંડમાં સૌ કબુલ રાખે છે, અને સ્ત્રીઓને પણ વિશ્રાંતિની જરૂર છે એમ સ્વીકારે છે. ખુદ્દી હવામાં ફરવા જવાની, સ્ટ્રિસોઈર્થ જોવાની, તેમજ મુસાફરી કરીને કાઈ જોવા લાયક સ્થળે જવાની, સ્ત્રીઓને પુરૂષોના જેટલીજ લાં છુટ છે. ખુદ્દી હવાના અંગ્રેજ લોક બહુજ શોખીન છે અને સ્ત્રીઓ એકલી અથવા તો પુરૂષ મંડળી સાથે ફરવા નિકળે છે. નાનાં બાળકોને પણ તેઓ ફરવા લઈ જાય છે. બહાર ફરવા જવાની રીત આપણા દેશમાં દાખલ કરવાની બહુ જરૂર છે.

રાત્રે આડ વાગતામાં બાળકોને સુવાડી દીધા પછી, મોટી મંડળી અગીયાર બાર વાગતાં સુધી, કામકાજથી પરવારીને એક બીજા સાથે આનંદ ગોષ્ઠી કરે છે. તે વખતે ગાયન આવે છે કે કંઈ રમતો પણ રમવામાં આવે છે. સ્વીકારે ઈંગ્લંડમાં બધાં આરામ લે છે. તે દિવસે દુકાનો પણ બંધ રહે છે, અને સૌ કાંઈ ખરેખરો આરામ લઈ આખા અડવાડીયાનો થાક ઉતારી નાંખે છે. તે સિવાય વર્ષમાં તહેવાર કે રજાઓ આવે છે ત્યારે બધાં કાંઈ જોવા લાયક સ્થળે અથવા હવા ખાવાને સ્થળે ઉપડી જાય છે. સ્ત્રીઓને પણ સાથેજ લેવામાં આવે છે, આપણી પેઠે ઘેર ગોંધી રાખવામાં નથી આવતી.

ઈંગ્લંડમાં ઘર એટલે રહેવાનું અને જમવાનું સ્થાન માત્ર નહિ, પણ સંબંધીઓના પ્રેમ સહવાસનું એક સ્વચ્છ સ્થળ છે. સ્વચ્છતા, વ્યવસ્થા, અને મમતા ત્યાં જોવામાં આવે છે. આનું ઘર હોય ત્યારેજ Home, Sweet Home અને No place like Home, એ કવિતાનો અર્થ સમજાય. આપણા કેળવણી લોકોએ આ વાત ઉપર વિચાર કરીને ઘરની વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે. ગોડવણી તથા કાર્યવિભાગ અને નિયમિત-પણાથી સ્ત્રીઓનો ઘણો સમય બચાવી શકાય. કેળવણી સ્ત્રીઓએ તો આ બાબત જરૂર પગલાં ભરવાનું જોઈએ.

ગૃહવિજ્ઞાન એ શીખવવા લાયક વિષય છે, એમ તો હવે કબૂલ થઈ ગય છે, અને લુદી લુદી કન્યાશાળાઓમાં તે વિષય શીખવવાનો પણ જાય છે. અમદાવાદ વનિતાવિશ્રામ મહિલા વિદ્યાલયમાં આ વિષય પદ્ધતિમુર શીખવાય છે. અને છેલ્લાં કેટલાંએક વર્ષોના અનુભવ ઉપરથી લાં છેલ્લાં ત્રણ વર્ષ માટે જે અભ્યાસક્રમ ઘડી કાઢ્યો છે, તે ખીન્નને લાભદાયી થઈ પડે તે હેતુથી અત્રે આપવામાં આવે છે.

આ ક્રમ તેર વર્ષ અને તેથી ઉપરની કન્યાઓ માટે છે. આ કન્યાઓએ રસાયનશાસ્ત્ર તથા શરીરશાસ્ત્ર, અને પદાર્થશાસ્ત્રનું પ્રાથમિક જ્ઞાન અત્યાર સુધીમાં મેળવેલું હોય છે, આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. અત્યારે આ વિષય શીખવા માટે ગુજરાતીમાં જોઈએ તેવા પુસ્તકો નથી. આપણે આશા રાખીશું કે આ જોટ હવે ઉતારવે પુરી પડશે.

વર્ષ ૬ લું (ઉંમર ૧૩)

ગૃહવિજ્ઞાન.

વસ્ત્ર સંબંધી:—

વસ્ત્ર, તેની જરૂર, ઉપયોગ અને ધાટ: તંત્રના પ્રકાર, ગુણદોષની પરીક્ષા, કપડાંનો વજાટ, ઋતુવાર ઉપયોગ અને પર્વદગી, વસ્ત્રબ્રહ્મણ-મુદારવાં, ટાંકવાં, ડાઘ કાઢવા, અને ધોવાં; સાણની જનાવટ અને ઉપયોગ; પામ દેવો અને રંગબું, ઇસ્ત્રી કરતી અને ગડી વાળતી, કાંજ અને ગળાનો ઉપયોગ, વાંત્રી અને તેનો નાશ, તડકા ખવડાવવો.

રહેઠાણ સંબંધી:—

રહેઠાણ, તેનો ઉદ્દેશ અને વિદ્યાસ, મદ્યન બાંધવાના પદાર્થ અને તેમના ગુણદોષ, પદાર્થના સામાન્ય અને વિશેષ ગુણ, લાદી અને લીપણ, મુનો અને રંગ.

બજ અને ગતિના નિયમ, પ્રકાશ અને દિશણ, પરાવર્તન અને વક્રી-બન, પદાર્થ અને તેની છબી, ચરમા અને આંખ, અવકાશ અને દવા,

ઝોટલા, પરમાળ, ચોક, છત્તું, બારીબારણાં, તેમની દિશા, ઝોરડા, રસોડાની ગોડવણ, ચુલા અને બુંગળાં કે જાળીયાં, વાડી અને પાડા, હવા અને તેનું ફૂલવું, હવાની આવજા અને પવન, ઓકિસજનન, નાઈટ્રોજનન અને અંગારવાયુ, હવાનાં ભાર અને વજન, હવામાં ભેજ અને તેનું માપ.

જનજર અને મોરી, ખાળ અને ખાળકુવાની સ્વચ્છતા, જંતુનાશક દવા, ડાપકું અને અગાશી, ટાંકાં, કુવા અને નળ, ઝરા અને નદી વિગેરેનું પાણી, તેના સ્વાદ અને ચોકખાઈ, દ્રવ અને ઘોળ, કાંપ અને નિપાત, તારવું અને ગાળવું.

બત્તી અને તેની મંલાળ, તેલ અને કેશાકર્ષણ, જળ, તેનું દબાણ અને ઉપયોગ, બકનળી, તરવું અને તારકશક્તિ, બેબ અને અવકાશ.

ખીજું વર્ષ.

ખોરાક-રસાયન અને પદાર્થવિજ્ઞાન:-ખોરાક, તેના જરૂર અને ધર્મ, ખાણ પદાર્થોનું વર્ગીકરણ, દુધ અને બાલકનો ખોરાક, ગરમી, તેની ઉત્પત્તિ અને પદાર્થપર તેની અસર, ગ્રુમ ગરમી અને વિશિષ્ટ ગરમી, ઉંમામાન અને ઉંમાંક, ગરમીનો પ્રસાર, મદ અને શીઘ્ર વાહક પદાર્થ.

પદાર્થ, તેની શુદ્ધિના રીતો, વિસ્થાપન અને સ્ફૂટીકરણ, ઉપકરણ, તેના બનાવટ અને ગોડવણ, કાચ કાપવો, ભાગવો, વાળવો, કાના કરવા અને કુલાવવા.

ગરમીમાપક યંત્ર અને તેની બનાવટ, પ્રાકૃતિક અને રાસાયનિક ચિકિત્સા. સંયોગ અને મિશ્રણ, અણુ અને પરમાણુ, પૃથકરણ અને વિઘટન, વિસ્થેપન અને ગ્રંથોગીકરણ; હવા અને પ્રાણવાયુ, ભરમ અને દહન, કાટ, ધાતુઓ અને ભરમ, કાર્બન અને તેનાં રૂપ, અસિ અને જ્વાલા, લાકડું અને કાચલો, રાંધણ અને તેનાં કારણ, રાંધવાની જુદી જુદી રીતો અને તેના લાભાલાભ. ચક્રેશ અને ધાન્યના ખેત્ર સાથે મિશ્રણ, ખેત્ર, તેની રચના અને રાંધનકળા; ઘી, તેલ અને તેવા મેદક પદાર્થો; તેમના ગુણકોષ અને ઉપયોગ; હવા અને વનસ્પતિ, કાર અને તેના ઉપયોગ, શાકભાજી અને મેવો, તેની પસંદગી અને રાંધનકળા, તેમના, મસાલા અને તેમનો ઉપયોગ, જમણ અને તેનાં અંગ, પ્રમાણ અને પસંદગી, ચંડી અને ચંડક ઉપગ્રવનાર પદાર્થ, તેમનો ઉપયોગ, સૂક્ષ્મ છવ અને તેમનું છવન, ખોરાક, તેનો સંગ્રહ, મંલાળ અને દસલ, ધાન્ય, અથાણાં, મુરબ્યા, શુક્રવણી, વાસણ અને ચોકખાઈ, કલઈ અને રેવણ, કાટ અને અળેદાર.

ત્રીજું વર્ષ.

શ્રદ્ધાશી ધર્મ—

સંતતી શાસ્ત્રના મૂળતત્ત્વો—કુલ, તેના ભાગ અને ધર્મ, કુળ અને બીજ, પુત્રસ્તપત્તિની ઇન્દ્રિય અને ક્તુસ્તાવ, સગર્ભાવસ્થા, પ્રસૂતિ અને સુવાવડ.

બાળસંભાળ—ખોરાક અને બનાવટ, વસ્ત્ર અને શિવણ, વૃદ્ધિ અને વજન, આદત અને નિયમ, રમત અને આનંદ, રોગ અને ઉપચાર.

રોગીપરિચર્યા—દરદીનો ખોરાક, પધારી, દરદીનાં કપડાં વિગેરે બદલવાં, મ્હેંથી દવા આપવી, સ્નાન અને શુદ્ધિ.

ગરભીનો ઉપયોગ—ગોડીશ, લુદા લુદા પ્રકારના શોક અને બાક, રાઈ વિગેરેનાં ખાન્દર, આયોડીનનો ઉપયોગ, પાટા બાંધવા, લુદી લુદી જતના ઉકાળા બનાવવા, ખોરાક અને તેની બનાવટ.

સામાન્ય દરદીના ઉપચાર—આંચકી, મર્છા, તાવ, અર્થુ, જાડા, ઉધરમ, કાલેશ, પ્લેગ વિગેરે.

અકસ્માત વખતે લેવાના ઈલાજો.

શુદ્ધશૃંગાર—વસ્ત્રામૂલ્ય, રાંધણ, પીરમણ અને જમણ, મકાન, રાત્રી અને શૃંગાર, તહેવાર, તેનો ઉદ્દેશ અને ઉત્તવણી.

શુદ્ધવ્યવસ્થા—આવક જવક અને હિસાબ, ખોરાક, વસ્ત્ર, મકાન વિગેરે પાછળ થતો ખર્ચનો અંદાજ અને ટકાવારી, વસ્તુઓની ખરીદી, બચન અને તેનું રોકાણ.

રસાયન—રાસાયનિક અને પ્રાકૃતિક વિદ્યાર, તેનાં લક્ષણ, ધાતુ-મારણ અને તારણ, કુદૃષ્ટી અને મુસ, દાહદોજન અને ધાતુઓનો સંયોગ, જળનું બંધારણ.

તેજગ્ય, અશ્લેષી અને ક્ષાર, સાણ અને તેની બનાવટ. ગંધક અને તેના ક્ષાર.

નાઇટ્રોજન, તેની લરમો અને સંયોગીકરણ. સુરાખારનો તેજગ્ય, તેની બનાવટ, કૌદીન અને મીકાનો તેજગ્ય, તેની અને બ્લીચીંગ પાઉન્ડની બનાવટ અને ઉપયોગ, કૌદીસો અને તેમાંના વાપ, તેમાંથી બનતા પદાર્થ.

પેટ્રોલ, ધાતુલેટ, વેસ્ટીન અને મીજ, કાર્બોદાઇટ્રેટસ, આયણ, મઘ અને કોલ્લાણ.

તંતુઓનું રસાયનિક પરીક્ષા, ધાતુ અને રસનું, કાચ અને તેના રંગ, બે, બનાવટ, લખોટનું અને ઓપ દેવો.

પ્રભા-એન અશુભતી ! મને નવાઈ લાગે છે કે પશ્ચિમના દેશો કરતાં આપણે ત્યાં શા માટે બાળ મરણનું પ્રમાણ વધારે હશે ? કોઈ પણ માતાને પોતાનું બાળક અપ્રિય હોઈ શકે જ નહિ, અને તેથીજ માતા પોતાના બાળકની જીવંતન સંભાળ લે તે સ્વાભાવિક છે. છતાં જ્યારે નસીબ રૂઠે ત્યારે તેના ખોળામાંથી તેનું બાળક હુંટાવી લે છે. મને હંમેશા આ વિચારો બંદુ સતાવે છે.

અશુ-જેન પ્રભા, તારા આ પ્રશ્નથી અને આનંદ ધાય છે. આ વાત ખાસ શીખવા જેવી છે, પણ આપણો સંસાર એવો છે કે આ બાળક પર બહુ દુર્લક્ષ રાખે છે. કન્યાને ગૃહકર્મ શીખવવા અર્થે શાળા છોડાવે છે, પછી રસોઈ, ગૃહવ્યવસ્થા, ઘરની સફાઈ, વિવેક, ઇત્યાદિ શીખવે છે ખરા, પણ જે અમત્યની વાત બાળકની સંભાળ રાખવાની છે તે ગૃહિણીઓની ધ્યાન બહાર હોય છે, ને તેથીજ તે માટે પોતાની પુત્રીઓને કંઈ સમજણ આપતી નથી. પ્રત્યેક માતાની ફરજ છે કે જેમ ખાસ સિવદ રાખી પુત્રીને રસોઈ શીખવે છે, તેમજ બલકે તેથી વિશેષ કાળજીથી બાળકની સંભાળ રાખવાનું શીખવવું જોઈએ.

બાળકની સંભાળ માટે પુસ્તકો ઉપામવવાની કે કાલેજમાં અભ્યાસ કરવાની જરૂર નથી. દરેક ગૃહમાં માતાજી પુસ્તક ને માતાજી કોલેજ ને માતાજી પ્રોફેસર છે. પણ જે માતા આ બાળકનું મહત્ત્વ સમજે છે તે.

મનમાં ગમે તે કારણસર અસુખ જણાવે, તો તેને દૂર કરવા મનુષ્ય બાળકો આશ્રય લે છે. ત્યારે જ વેડા, ફળ,

કુત્ર, રોપણી અને કુદરતની કળાઓ ભેષ ઘડીલર દુઃખ વિસરી જઈ આનંદ લોગવે છે. તે પ્રમાણે આપણાં બાળકો આપણી બાલવાડી છે. તેને ભેતાંજ મન આનંદથી ઉછળે છે. તેના મૃદુ હાસ્યમાંથી મળતા મુગંધીમય વાસથી મગજ તર ળને છે. તેના હાવભાવથી મનનાં દુઃખો ઉડી જાય છે યાને દૂર થાય છે. તેની કાઠી કાઠી પણ મીઠી વાણીથી સંરસ વાણીનેના આહ્વાદ અનુભવાય છે, તેમજ તેના નિર્દોષ રહેરાથી કુદરતી કળાનું લાન થાય છે, આવાં પ્રિય બાળકની ભેષતી સંભાળ આપણા કમલાખ્ય કે, બેદરકારીથી રાખી શકાતી નથી. જેના પરિણામે આપણાં સુખો, હુંટાઈ જાય છે, એ સુખો સંભાળના માટેની જવાબદારી માતાઓને શીર છે. માતાઓ આ વાત હાથમાં લે અને સતત પ્રયાસ કરે તો જરૂર આવાં માતાં પરિણામો આવતાં અટકે.

બેન પ્રમા, હું આજે તો માત્ર તારા પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરીશ, બીજી વાત તને, કહેવા ઈચ્છુ છું તે ફરી કઠીક કહીશ.

બાળકનો જન્મ — પ્રથમ તો બાળકના જન્મ વખતેજ આપણામાં ઘણી બેપરવાઈ હોય છે. બાળકના જન્મ વખતે ભેષતી તૈવારી મુદ્દલ રાખવામાં આવતી નથી, તેમજ સંકાર્ષ તરફ, પણ બહુ દુર્લક્ષ હોય છે. જેથી ખરે ટાઈમોટોડાટોડા અને ગભરાટ, થતો ભેવામાં આવે છે. (યાને મુવાવડ કેમ કરવી તે જાણતાં નથી. કંઈ બધાં માણસો પૈસાદાર હોના નથી; કે જેથી ડૉક્ટરની મદદથી સુરાવડ કરે. મ.ટે માતાઓને ઘરગથુ જ્ઞાન તો હોયું. ભેષતો.) છેવટે જન્મ વખતથીજ નવો તમાસો! — ફલાણીને. બાળક નથી જીવતાં માટે એ તો ભેવાને મસે. દુઃખકો કરવા આવી હુશે. વળી બાળકને નજર લાગી જવાની પણ મોટી બીક. જેને અંગે રોજ ઉતાશ કરવા, મર્યાં બાળવાં; દોરા બાંધી સ્નાયુના વેગને અટકાવવા. બેન, વિચાર કરો કે મહેજ મરચું બજ્યું હોય તો તેની ધોંસથી સાખં માચુસ પણ ખાંસી ખાંસાને હેરાન ઘડી જાય છે, ત્યારે આ કુલની કળી સમાં બાળકને એ શ્વાસ કેટલો થમ આપે, અને બિચારાની કેવી સ્થિતિ થાય ?

દિનપ્રતિદિન બાળક વધે છે તે વખતે શખવી જોઈતી સંભાળ-
થી માતાઓ તદ્દન અજાણ હોય છે.
એકથી બીજી માસની આ સમયમાં બાળક કંઈ ન સમજે
અવસ્થા. માટે બેઠકારીથી નાંખી મૂકે છે. માતા
ગૃહકર્મમાં રોકાયેલી હોય અગર
માસગપાટા હાંકવામાં મગ્ન હોય. એટલે બાળકની શી
સ્થિતિ છે, તે જોવાની કે વિચારવાની બિચારીને કુરસદજ નહોતી.
બાળક કલાકો સુધી બોનામાં પડી રહે તે બચારે યાદ આવે ત્યારે
જોવાય. પણ કાળજીથી બે ચાર વખત જોવાની ફરકાર કોને ?
બીનીમાં રહેવાયા, ગરદીના રોગના બાળકો લોગ થાય છે. જાણ
રહતું હોય તો રહવાનું કારણ સમજવાનો પ્રયાસ ન કરતાં તેને
બાળાગોળી કે અફીણ પર ચઢાવી મૂકે છે, નહિ તો છેલ્લે ધન-
કાવવાનું તો છે જ. ચાર-વાર ધવડાવવું. એ ડીક નથી નિયમસર
પચતો પચતો ખોરાક બાળકને આપવો જોઈએ. વળી ધાવણ
સૂતાં સૂતાં ન આપવું જોઈએ. રાત્રે પણ પ્રધારીમાં બેસીને જ
ધવરાવવું. અણસમજી સ્ત્રીઓને ધવડાવવાની આદત વધુ હોય છે, ત્યારે
શ્રીમંત વર્ગની 'કેટલીક' સ્ત્રીઓ બાળકને મુદત-ધવડાવતી નથી.
રોગ-વગેરેના કારણને લઈને ન ધવડાવે તે સારું છે, પણ માત્ર પોતાની
તંદુરસ્તી કે ચરીર સંભાળવા અર્થે બાળકોના લોગ થતી માતા-
ઓ, આ માટે માતા બની બાળક ત્યાં બેઠારતી હશે ? ઉપર કહ્યું
તેમ બાળકને રહવાનું કારણ શોધ્યા વગરજ દોર, ચિઠ્ઠી, તાવીજ
અને મરચાં બાળવાં એ તો જાણે સામાન્ય જ થઈ પડ્યું છે.

ઋતુ પ્રમાણે કપડાં પહેરાવવાં એ વાત કોરાણે મૂકી પો-
તાની મોટાઈ બહાર બતાવવા બાળકોનો સાહિત્ય તરીકે ઉપયોગ
કરે છે, અને ખુબ ઘરેણાં લાદી ફેલાય છે. પણ તે બાળકના
ગળા કરતાં વધારે છે કે નહતરૂપ છે કે લોહીના ફરવામાં અ-
ડકાવ રૂપ છે, તે વિચાર પોતાની મોટાઈમાં કયું પામે છે. પણ
સમજવું જોઈએ કે બાળક મોટું થશે કે સંભાળવાની સમજણ
તેનામાં આવશે ત્યારે દાગીના પહેરાવશે. પણ આટલી ધીરજ

માતાએ ક્યાંથી લાવે? ભલે સ્ત્રીએ ધીરજવાન ગણાય પણ જાળકેના આવા સંલોગમાં તો ધીરજહીનજ લેખાય.

ત્રણ માસનું રૂપપુષ્ટ બાળક ઉધું પડે છે કે પેટે ગોળ ચકરડી પણ ફરી જાય છે તે વખતે શરહાથી બચવા તેની નીચે બિસ્તર અવશ્ય રખાવું. તેમજ છ માસનું બાળક થાય ત્યાં સુધી તેના પેટે ફેલેનલનો પાટો રાખવોજ જોઈએ. મોં હાંમેશા અંદરથી રૂ ફેરવી સાફ રાખવું. તેમજ દૂધ પીવાડયા પછી તેને ઉભું કરવું. રોજ નવાડવું. નવડાવતી વખતે તેલથી માલીશ કરવું. સંભાળથી સાબુ વડે ચોળીને નવાડવું. નવડાવતી વખતે કાનમાં પાણી ન જાય તે સંભાળવું. નહિ તો કાન પાકશે. નવડાવવાની ક્રિયા માતાએ જાતેજ કરવી. તમારાં બાળકો નોકરના હાથમાં સોંપતા ના. નવડાવ્યા પછી સ્વચ્છ દુધાલથી લુછી ઋતુ પ્રમાણે કપડાં પહેરાવી બપોરના વખતે શાન્તીથી સૂવડાવવું જોઈએ. બાળકના બિછાના પર મચ્છરદાની અગર ઝીણા મલમલના કપડાનું ઢાકણ કરવું જોઈએ. જેથી મચ્છર, માખીના ત્રાસથી જાચી તે શાન્તીથી ઉઘી શકે.

તાંદુરસ્ત બાળક છ માસનું થતાં બેસતાં શીખે છે તે વખતે બાળકોને માતા બેસાડી પોતાના હાથમાં જે ત્રણથી આવે તે રમકડાં તરીકે તેના સામું નાંખે છ માસ. છે. જેમકે—ભૂંગળી, ચીપીઓ, ચમચો, વાટકી વગેરે અને મા ગૃહકાર્યમાં રોકાય.

બાળકનો સ્વભાવજ છે કે જે હાથમાં લે તે મોંમાં ભરે. રાખવાળો ચીપીઓ કે ભૂંગળીની રાખ પેટમાં, અને જો ચમચો મરચાંવાળો હોય તો મોંમાં મરચું જાય, અને રાદર દં ને ચીસેચીસ પાડે ત્યારે પછી માતા દોડે. ઉપરાંત માટીનાં, લાકડાનાં રમકડાં મોં સામે હોય તો લાકડાનો રંગ અને માટી પણ પેટમાં જાય. અને જો કદીને બાળક પકડ્યું તો તેજ રમકડાં તેને વાગવા માટે ઠારણબૂત થાય છે. યાળી વાટકાની કોરો પેસી જવાથી કદી જન્મ સુધીની નિશાની પણ થાય છે. માટે બનતાં સુધી રખબરનાંજ રમકડાંને ઉપયોગ કરવો.

કેટલીક માતાઓનાં બાળક પાંચ માસનાં થાય છે તેટલામાં
તો માતા રતુમતી થાય છે, જો એમ બને તો
છથી બાર બાળકને દૂધ કુટ ઉપર ચઢાવી દૂધ મૂકાવી
માસ. દેવું જોઈએ; કેમકે પછી દૂધ ચોકખું હોતું
નથી. તેમજ હમેશા જરૂર પછી તો કદી
પણ ન ધવડાવવું. કેટલીક માતા બાળકોને બે વર્ષ સુધી ધવડાવે
છે તે પણ ખોટું છે. કેમકે એથી પણ બાળકની તાંદુરસ્તી બગડે
છે. માટે ધાવણની સુઠત પછી તો બાળકને ઉપરના દૂધ, અને
અનાજ અગર કુટ પર ચઢાવી દેવાં એથી તેમની તાંદુરસ્તી જળવાઈ રહે.

નવ માસનું થતાં બાળક ઘુંટણ લે છે. તે વખતે તેને
પહેરવેશ એવો રાખવો કે ચાલવામાં અડચણ ન કરે, અને ઘુંટણીએ
હરી ફરી શકે. એટલુંજ નહિ પણ તેને ફરવાની જગા સાફ
રાખવી, અને નીચે કોઈ વસ્તુ રાખવી નહિ. બાળકને નવ માસ
અગાઉ શીળી કઢાવવી જોઈએ. કેમકે પછી તો દાંત આવવાનો
વખત થાય એટલે બે દુઃખ ઉપાડનાં બાળકને વસમાં લાગે છે. માટે
બનતાં સુધી ત્રણથી છ માસની સુઠતમાં શીળી કઢાવવી જોઈએ.
હવે દાંત આવે છે ત્યારે બાળક સ્વાભાવિકજ શીક રહે છે ત્યારે
નજર, દોરા ચિટ્ટી ન કરતાં વૈદ કે ડોક્ટરની સલાહ લઈ આપેલી
સૂચના પ્રમાણે સારવાર કરવી.

કોઈ બાળક દશ અગીયાર માસે પગ લે છે, કોઈ તે પછી લે
છે. તે વખતે ચાલણગાડીનો ઉપયોગ કરવો, અગર આંગળીના
આધારે ચલાવવું. પણ બેદરકાર બની પડવા દેવું નહિ. પગ લે
છે તે વખતે તેમની વાચા પણ ખુલવા માંડે છે ત્યારે તેમના
મગજ પર સારી છાપ પાડવી. જેવાંકે-સાદાઈ, નમનતાઈ, મૃદુવાણી
ને શુરવીરતાનાં બી રોપવા સુકવું નહિ.

આપણી માતાઓ બાળક જોલે છે ત્યારથીજ અપશબ્દ જો-
લતાં શીખવે છે. જેમકે:—તારી કાકોને કહે મરી બાવ. માસીને કહે
પીટ્યાં મરો. (આના કરતાં પણ વિશેષ ખરાબ શબ્દો શીખવે છે)

અગર જ તારી બાને મારી આવ. આ કહ્યા પ્રમાણે બાળક કરે
ત્યારે મોટામાં આનંદ અને હાસ્યવિનોદ થાલે. બેન આંના કરતાં
એ કુમળા મગજ પર સ્વમન, સ્વદમન, સ્વદેશપ્રેમ ઈત્યાદિની
રેખા દોરવામાં આવે તો ભવિષ્યમાં સારાં કૃષો લણવાને આપણે
દેવાં ભાગ્યશાળી જોઈએ ?

એકથી પાંચ વર્ષની ઉંમર થતાં સુધીમાં માતાઓ જેવાં લીટા
બાળકના મગજ પર દોરશે તેવા સદાને માટે કાયમ રહેશે.

હવે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની બાબત હું તને ફરીથી કહું
છું તેની તું નોંધ રાખી અમલમાં મૂકજે. : એટલુંજ નહિ. 'પંચ
તારી પઠોશણને પણુ'એ લાલ આપવા સુકીશ નહિ. તેમની ભૂલો
તેમને સમજાવવી અને મૂકાવવી તે પણુ આપણું કર્તવ્ય છે.

૧. શરદીથી બચાવવું. ૨. ટાઈમસર ધવડાવવું.

૩. મોં અંદરથી સાફ કરવું. ૪. રોજ નંપડાવવું.

૫. શાન્તીથી ઉંઘવા દેવું.

૬. બાળાગોળી કે અપ્રીયતું વ્યસન કરવું નહિ.

૭. ઋતુ પ્રમાણે કપડાં પહેરાવવાં. (દાગીના પહેરાવવાં નહિ.)

૮. રોજ ફાંવા લઈ જવાં. ૯. રમકડાં સ્વચ્છ અને નરમ આપવાં.

૧૦. શીળી કઢાવવી. ૧૧. મૃદુ વાણી શીખવવી.

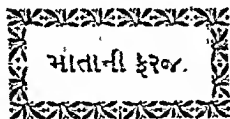
જેનખાત્ર લીખાલાઈ પડેલ.

ગા સંરક્ષક સદ્ગુણસ્થો !

ગર્ભામૃત સંજીવની—મલોપથી વડે નિશ્ચય મૃતતાન પ્રાપ્તિ
થાય છે. વધુ માદિતી મટે શા. ૦-૨-૦ પોરતજ સાથે સખોઃ—

એમ. જે. વનસ્પતિશાસ્ત્રી—મુ. ધોલકા.

દ્વિતીય અમદાવાદ—(ગુજરાત.)

[લખનાર:—મી. કેપરાઈ દારાખજી છતા.]

બાળકોને તેઓના દાંતની સંભાળ લેવાને શીખવો.

શા માટે ?

તેઓને તેઓના દાંતની સંભાળ અને ઉપયોગ માટે શીખવવાને.

તેઓને જોમ સાળીત કરી આપવા કે, જેવી રીતે સ્વચ્છ શરીર કામનું છે, તેવી જ રીતે સ્વચ્છ મોઢું પણ કામનું છે.

ગરાબર ચાવીને ખાધેલો ખોરાક સહેલાઈથી પાચન થઈ શકે છે. સારી પાચનશક્તિ શરીરની સુખાકારી માટે જરૂરી છે.

સ્વચ્છ દાંત અને મોઢું ક્યના કુદ રોગને અટકાવવા મદદ કરે છે.

સ્વચ્છ મોઢું દરેક જાતના રોગને અટકાવવા સારૂ સૌથી ફોલ્કમ્ફ સાધન છે.

મોઢું કે જે ગોયા હાંદગીનો દરવાજો

છે, તેને સ્વચ્છ રાખવું.

દાંતનાં બે જાતનાં ઝેર:—

(ક) બાળકોના દાંતમાં લાગતો સડો.

(ખ) બુવાનીમાં થતું પડ (પાચેરીઆ)

યાદ રાખજો કે ઉપલી બે બાબતોનો અટકાવ તથા ઉપાય ઘણી સહેલાઈથી થઈ શકે છે.

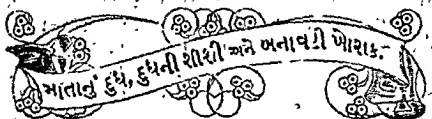
કેવી રીતે ?

દાંત અને મોઢું હમેશાં સ્વચ્છ રાખવાથી.

સ્ત્રીની સંસારી કરજો.

(લખનાર:—મી. કે.અ.શરદા દેવરાખણ જીવન)

સ્ત્રીઓ માંદાં માણસોની માવજત કરતાં બરાબર જણવું જોઈએ. પોતાનાં બાળકો વગેરે સર્વ જ્ઞાતાંઓની તંદુરસ્તીની મંભાજ લઈ નિયમીત-પણે દવા વગેરેની ધટતી માવજતથી તેઓ જન્મદી સાગ્રં થાય તેમ તન-મનથી મહેનત કરવી, અને તેમ કરતાં સહેજ પણ કંટાળો આવો નહિ. દરેક ધટતી બાબતોમાં ખીજઓના લાલ અને સુખ આગળ પોતાના સુખ અને લાભોને ધ્યાનમાં લેવા નહિ; અને તે પરોપકાર તમારું મોટું મન બતાવશે. જો બની શકું હોય તો બાળકો અને નોકરોના કાષ્ટ પણ મૂળ્યધર્મમાં આવનારાંઓની બૂલો મોટાં મનથી માફ કરવી, અને તેઓ પણ લક્ષા ખવાસથી અને તમારી તેથી બૂલ ફરીથી ન કરવાની નમ્ર શિખામણથી લક્ષાં અને તમોને ચાલનારાં યશે. ચોરત જાતના નરમ ખવાસને લાયક છે કે મરદનાં દુઃખો વાને મંદિરોમાં લાગ લેવો અને તે ઓછાં કરવાની કોશિશ કરવી, તથા પોતાથી બનતી દરેક મહેનત કરી મદદ આપવી. વળી પોતાની કાઈ પણ અઘરાન બહેનપણીઓને યોગ્ય શિખામણથી કાષ્ટ પણ આવી પડતાં મંદિરોમાંથી થોડો જોખમ પેતે પણ ખેડી બચાવવી જોઈએ. પોતે પણ એક સ્ત્રી જાતિ છે એમ સમજી કાષ્ટપણુ નારીની નીતિ કે નેત્રીની ભંગ થવા દેવો જોઈએ નહિ. એવા એવા સદગુણોથી શયુગાર મજેલી અને તેવા નિયમો ઉપર જ ચાલનારી બાનુઓ કદાચ આ કાની દુનિયામાં પહેલાં અનેક મંદિર વેડશે પણ તેઓ ઈશ્વરને પોતાનાં રૂડાં લાભોથી ખુશ કરી, પોતાનાં કુટુંબ અને માગ્યાપ તેમજ ભરથારનાં નામને જોબ આપશે. અને અત્યારે આ કાની દુનિયામાં તેઓનાં લક્ષાં લાભોનો પમરાટ લાંબો વખત મુધીયાદગાર રહી જવા સાચ સૌથી મરસ બદલો અને સૌથી મરસ સુખ મિતોઈ જોતાનમાં તેઓ પામશે.

[ખાસ લખનાર:—મી. કેપ્પરાઈ દેરાબજી છલા.]

માતાનું દુધ એજ બાળકેનો કુદરતી ખોરાક છે.

બાળકોનાં પોષણનો આધાર તેમની માતાનાં દુધ ઉપર હોય છે. કુદરતે તેમને માટે તેમની માયાણુ માતાઓનાં સ્તનમાં અમૂર્ત રૂપ પોષણનું ઝરણું મોકલ્યું છે, અને બધાં મુધી એ કુદરતી ઝરણું ચાલુ હોય ત્યાં મુધી માતા પોતાનાંજ દુધથી પોષણ આપી શકે. જે માતાઓ વગર કારણે ફેશનની ખાતર અથવા પોતાનું શરીર સાફ રાખવાની ખાતર પણ પોતાના બાળકને બીજા કોઈનું ધાવણું ધરાવે છે, તે પણ ખોટું છે. બાળકના હકમાં એથી ઘણુંજ નુકસાન થાય છે. જે માતા પોતાના જેવા શુદ્ધ તથા સ્વભાવવાળું બાળક પેદા કરવા ઇચ્છતી હોય તેણે પોતાના ધાવણુંથીજ બાળકને પોષણ આપવું જોઈએ. માતાનું દુધ કુદરતી ખોરાક છે અને તે સર્વથી ઉત્તમ ખોરાક છે. માટે બાળકને માતાના દુધથીજ પોષણ મળવું જોઈએ. લંડનની કોમ્સ કોમેજના દંતવિજ્ઞાન પ્રોફેસર ડૉ. સી. ઈ. વોલેસ જણાવે છે કે “ગરીબ માણસનું બાળક કે જેને છવાડવાને હમ્મર કાંઈ મારતી ગરીબ માવતરની છાતીનું દુધ મળ્યું હોય છે, તેના તમામ દાંત દુધ જેવા સફેદ, મોતીની શેર મીસાત્ર ચમકતા અને મજબૂત હોય છે, જ્યારે તેની જ હિમ્મરના માનવર માણસનાં છોકરાંને જુઓ. વોકલેટ, મીકાર્ડ, કેક અને હસવો ખાતું તે બાળક લુહા, લીલાંડય, દુઃખતા, પીગા અને સડેલા દાંત વાળું થશે મોટે ભાગે હોય છે.”

માતાઓ પોતાનું ધાવણું બગાડી પોતાનાં બાળકો પ્રત્યેની

ફરજ કેમ ભૂલે છે !

બાળકો ઉછેરવા માટે માતાના ધાવણું જોડેલું અને જેવો પ્રુષ્ટિકારક પદાર્થ બીજો એક નથી. જે કુદરત બાળકને જન્મ આપે છે, તેજ કુદરત તેના પોષણ માટે તેની માતાના સ્તનમાં દુધનો પ્રુષ્ટિકારક અમલો બંધી

રાખે છે. જો આ દુધ તંદુરસ્ત રહેતું હોય તો બાળકને ઉછેરી આવતાં દૂધી અડચણ આવતી નથી; પરંતુ ઘણે ભાગે તો માતા ખાવાપીવાના ખોટા સ્વાદમાં-પોતાની રસીલી છત્રને સંતોષ પમાડવામાં, બાળક પ્રત્યેની માતાની દુરજ બૂલી જાય છે, જેનું પરિણામ એ થાય છે કે ધાવણને બગાડે છે, અને બગાડેલું ધાવણ ધાવવાથી બાળકને ભાર રહી તે બીમાર પડે છે, અને કદાચ મોતના પાત્રને શરૂ પણ થાય છે. માટે પ્રથમ જરૂરનું એ છે કે માતાએ પોતાનું ધાવણ તંદુરસ્ત રાખવા અને તેટલી સંભાળ રાખવી અને સાત્ત્વિક આહાર કરી પાત્રે પણ તંદુરસ્ત રહેવું.

હલકા ખવાસનાં નોકરોનાં હૃદય પર ઉછેરવાથી બાળકોમાં પણ તેવાજ હલકા ખવાસ અને રોગો પેદા થાય છે.

કેટલાક શ્રીમતો પોતાની શ્રીમંતાઇનો ખાલી લપકો બતાવવા અને સ્ત્રીના સ્તનની (જીવાનીમાં) સંભાળ રાખવાના ખોટા વિચારથી પોતાનાં બાળકને ઉછેરવાનું કામ ઘણે ભાગે નોકર કે ધાવ રાખી તેનાંથી લે છે. પરંતુ તે રીત કાઈપણ રીતે ઈચ્છિત જોગ નથી. બાળકને હલકા સ્વભાવનાં નોકર કે ધાવ પાસે ઉછેરવાથી તેમનાંમાં પણ એવા હલકા શુણ્ણ, તેમજ તેમનામાં ધર દરીને રહેતા રોગો બાળકને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી બાળકના અને માતાના બંનેના હલકામાં ધલ્લજ નુકસાન થાય છે. કેટલીક વખતે એક બાઈ પોતાનાં બાળકને ધવરાવતી નથી, અને તેનું કારણ એમ જણાવે છે કે તેને કુરસદ મળતી નથી, કારણ કે એકલું અટુલું બાળક વગર દરવા દરવા તો જવુંજ જોઈએ. રીતેમા, નાટક સરકમ વિગેરે મગ્નહતો ભોગ તો કોઈ બી રીતે આપી સકાયજ નહિ. પાર્ટીઓમાં દાગરી બાળકને ભોગે આપવી એ પણ ઘણી અગત્યની તેમને લાગે છે. એવાં દરેક જાતનાં એમાં હેડગ પોતાની ખુદ જરૂરની માણસાઈ દરન્તે બૂલી જાયને એક ઘણી મંબીર અને નહિ, ખામોશ થઈ શકે અને કદી પણ માફ ન થઈ શકે તેવી બૂલ કરે છે. અલબત્ત, બંનેનાં બહુજ જનાવોમાં કેટલાંક અપવાદો છે, જેમાં માતાનું દુધ બાળકને માટે સુત્ર સપ્તાકકારક નથી; પણ તેવા મંજેજો સિવાય બીજા માતાઓમાં તો તે ધલ્લજ અગત્યનું છે.

“દુધમે દુધ તો આકો એક દુધ કાહેકો.”

હાલના વખતમાં સ્ત્રીઓની મોટી દરિયાઈ દુધની કોતાઈની છે. “પરંતુ દુધ આવતું નથી એટલે ઉપરનું ન આપીએ તો શું કરીએ?” એવાં આજકાલ કેટલીક માતાઓનો મોટો અંતે મંબીર સવાચ થઈ પડે છે. એક દિવસ કદી ગુપ્તો છે કે

"દુધમે દુધ તો મા'કાં ઔર દુધ કાહેકા" તેમ ખરેખર માતાના દુધથી વધુ અથવા તેટલુંજ પુષ્ટિકારક પીણું દુનિયામાં બીજું કંઈ પણ નથી. બાળકને માટે છે જ નહિ. 'માતાના' દુધનો જે પુષ્ટિકારક ભાગ અને તેમાં 'સમાયક્ષો વિજ્ઞાનિક તત્ત્વો' બીજા દુધમાં મેળો શકતાં નથી. એટલુંજ નહિ પણ હાલના વિદ્વાનો કહે છે કે એક માતાનું દુધ એક બાળક પોતે પાવતે પીએ અને તેનીજ માતાનું દુધ છાતીમાંથી દાદી લઈને પછી પાવામાં આવે તેમાં પણ મોટો તફાવત પડી જાય છે, અને બાળકને તેટલુંજ લાલકારક તે નીવડતું નથી. દુધની ફરિયાદનાં મુખ્ય કારણો માતાનો બાંધો, ખાધખોરાક; છાંદગી ગુજારવાની રીતમાત્ર અને એવાજ બીજા આરોગ્ય મૂલ્યોની નિયમો (Hygienic principles) પર આધાર રાખે છે.

બાળકને ધવરાવવાથી માતાનો દેખાવ અને બાંધો ખીલે છે.

કેટલીક માતાઓ પોતાના બાળકને પોતેજ ધવરાવવાને આતુર રહે છે સારે બીજાં, હાથ, ઉપર એવી પણ એકદર માતાઓ છે કે જેઓ પોતાની પાસે પુરતો મારો અને પુષ્ટિકારક ખોરાક પોતાની છાતીમાં હોવા છતાં પોતાના બાળકને તે આપવાને સાફ ના પાડે છે, અને એવું કારણ જણાવે છે કે તેમ કંપાથી તેઓનો બાંધો, રંગ રૂપ અને કદ સર્વ કરમાઈ જાય છે. પણ આ તો એક ખરેખર મોટી ભૂલ અને અત્યાવશ્યક સિવાય બીજું કંઈજ નથી; કારણ કે જેમ જેમ એક ઝાડ વધુ ને વધુ ફળ આપતું જાય છે, તેમ તેમ તે ધણું જ સરસ, ખુશસુરત અને સારી રીતે ખીલી નીકળેલું માલમ પડે છે. તેજ પ્રમાણે એક સ્ત્રી પણ પોતાના બાળકને ધવરાવવાથી ઉત્તરો પોતાનો બાંધો અને દેખાવ કરમાવી નાંખવાને બદલે ખરેખર સુધારીને ખીલવે છે, અને ઉત્તરી વધુ અને વધુ ખુશસુરત બને છે. ખુદ જાનવરો પણ પોતાના બાળકને ખુદ પોતાનુંજ દુધ આપવાને ધણું આતુર રહે છે, અને તેઓની કેટલી બધી માયા અને મમતાથી ખીદમત કરે છે. માણસ જેવું એક પ્રાણી ભણેલ અને કહેલ યાત્રે પોતાના બાળકને ખોરાક જેવી અગત્યની બાબતમાં એમ તરફડીયાં મારવા દે એવો ધણું બેહુદું અને માણસાઈ લાગણીથી તદ્દનજ વેગળો છે. આ બાબતમાં માણસ જાને ખુદ એક હેવાન જાન પરથી ધડો લેવો ઘટે છે.

માતાના દુધ પર ઉત્તરો બાળકને હાંન કુટતી વખતે વધુ હેરાન થતું પડતું નથી.

દરેક હમેશ્વર માતાની ઉમેદ હોય છે અને હોવી જોઈએ કે તે

બાળકોને પોતાના દુધ પર ઉછેરે, અને તે ઉમેદ પાર પાડવા માટે તેણે પોતાની તખીયત સારી રાખવી જોઈએ. તેની તખીયતનો સઘળો આધાર તેના મોઢાની સ્વચ્છતા પર છે. દરેક માતાએ પોતાના બાળકને પોતાના દુધ પર જ ઉછેરવું જોઈએ, કારણ કે તેમ પ્રીયાથી તે બાળકનાં દાંતને અને મોઢા ભાગે આખા શરીરને ઘણું કાયદો થાય છે, જે બીજા દુધથી થઈ શકે નહિ. બધાકે બીજા દુધથી બાળકને તરેહવાર દુઃખ દરદો લાગુ પડવા સંભવ રહે છે. માતાઓને કુદરતે દુધથી નવાજી હોય છતાં પોતાના બાળકોને પોતાના દુધ પર નહિ ઉછેરે તેઓ માટે આપણે ગમે તેવા સંપ્રદાય શબ્દો વાપરીએ તો પણ થોડા છે. પોતાના દુધ પર બાળકને ઉછેરવું એ એક માતાની પવિત્ર ફરજ છે અને તે દરેક માતાએ અદા કરવી જ જોઈએ. બાળકની જીવનદોરી સરખાવવી જ નબળી કરવાનો કોઈ પણ માતાને હક્ક નથી. બીજા દુધથી બાળકને તરેહવાર દુઃખો જેવા કે ઝાડો, ઉલટી, ઉઠાંટી ઉલટી વિગેરે તોરવાર લાગુ પડે છે; અને માતાઓ તેમજ ડાક્ટરોને એનું કારણ સમજાવું નથી. તેવા દાખલાઓમાં ઘણુંખરું કારણ તે માતાની અગવા બાળકના મોઢાની ગંદી હાલત હોય છે. તેથી દુધ પાતી વખતે દરેક માતાની ફરજ છે કે તે મુક્ત દરમિયાન પોતાના મોઢાની ઘણીજ જાતન કરવી જોઈએ. ઘણું કરીને જે બાળકને માતાના દુધથી ઉછેરવામાં આવે છે તેને દાંતની ઘણી ઈજા ખમવી પડતી નથી અને દાંત કુદરતે વધારે હેરાન કરતા નથી. પરંતુ ઉપરના દુધ પર ઉછેરતાં બાળકને દાંત કુદરતે વધુ મુશ્કેલી ખમવી પડે છે.

બાળકને પુરતું દુધ આપવા તેની માતાને પુરતું દુધ આપવું.

બાળકોનો સર્વોત્તમ ખોરાક તેની માતાનું દુધ છે અને તે સિવાય બીજું કંઈ નથી. સૌએ નવાજું માતાઓ જે પ્રયત્ન કરે તો પોતાના બાળકોને પોતે જ ખવરાવી શકે, એટલા માટે જે માતાને પોતાનું દુધ જોઈએ એટલા જગ્યામાં આવવું ન હોય તો માતાએ દરરોજ એક બે યા ત્રણ શકે તો વધુ સાર દુધ પીવું જોઈએ કે જેમ પ્રીયાથી માતાનું દુધ વધે છે. દુધ સિવાય કપારીવાના બીયામાંથી બનાવેલા ચોક્કસ પદાર્થો ખાધાથી પણ માતાનું દુધ વધે છે. ફ્રેંચ લેકોમાં એવી કહેવત છે કે “બાળકને પુરતું દુધ આપવા તેની માતાને પુરતું દુધ આપો.” એમ છતાં પણ જે માતાનું દુધ થોડું નીકળે અને બાળકનું વજન ન વધે તો બાળકને માતાના દુધ ઉપરાંત પડતી સંભાળથી અને ચોક્કસ ચીજોની મેજવણી સહિત તેવાર

માતાનું દુધ, દુધની શીશી અને જનાવડી ખોરાક.

૪૫

કોષેકું ગાયનું દુધ પશુ આપવું. પહેલો મહિનો પૂરો થાય ત્યાં સુધી તે માતાએ બાળકને પોતાના જ દુધ પર ઉછેરવું, કારણ કે તે વખતે ગાયનું દુધ પચી શકતું નથી.

માતાનું દુધ બાળકને કયા સંજોગમાં નહિ આપવું ?

બાળકનો સર્વોત્તમ ખોરાક માતાનું દુધ છે, તેટલા સારૂ જો માતાને કોઈ પણ જાતની ધણીજ ગંભીર બીમારી ન હોય ત્યાં સુધી માતાએ પોતેજ બાળકને ધરાવવું જોઈએ. જો તેણીની સામાન્ય સ્થિતિ ધણી નબળી હોય, જેની કે રક્તસ્રાવ અને લોહી ઘણું છુટવાથી, ખડી વિગેરેની બીમારીથી, ગાળી નાખનારાં દરદર્થી તે બીમાર હોય या માતાને ગરમી, તો રોગ થયો હોય તો તેવા રોગ બાળકમાં ફેલાવાનો ભય રહે છે તેથી, માતાના થાન સુજેલાં હોય, થાનની ડીડડી નાની અને અંદર બેડેલી હોય અથવા માતાનું દુધ બાળકને ન પચે એવા સંજોગો હોય માતાએ પોતાનાં તેમજ બાળકનાં ભક્ષાં અથે બાળકને ધરાવવું ન જોઈએ.

મોઢાની અસ્વચ્છ સ્થિતિ.

કુદરતી રીતે માતાના દુધથી ઉછેરલાં બાળકોના શરીરના અવયવો, જેવા કે તાળવું, આસનગી, ગળું, દાંત, જીભ, જડખાં, હોડ, અવાજ અને મોઢાના સ્નાયુઓ વિગેરે મૂળે બીજાનાં કાર્ક પશુ પ્રકારની ખોડખાંપણ વાળાં નહિ બનતાં સારી આરોગ્યના ધરાવે છે; અને એ સમયથી તેની શારીરિક તથા માનસિક શક્તિ પણ સનેજ બતેલી રહે છે. કુમેલ પછીને તમકે એટલે બાળક જન્મ પામવા પછીથી તેને દાંત આવે ત્યાં સુધી કે જો મુદત દરમ્યાન માતા બાળકને ધરાવતી હોય છે, સારે પણ માતાએ પોતાના મોઢા અને દાંતની વિશેષ કાળજી રાખવાની જરૂર છે. જો તેમ કરવામાં ન આવે અને મોઢાની હાલત માતા ખરાબ રહેવા કે તો તેણી પોતાના દુધ સાથે બાળકના શરીરમાં ધીમું ઝેર પ્રવેશ કરાવે છે કે જેને પરિણામે બાળક ડાઘેરીયા વિગેરેથી પીગાય છે અને તાવવાને જેવી દેહનું બને છે. આવા બનાવો વેળા માતાઓના મોઢામાંના દાંતો સાફ કરાવવાની જ બાળકો મરણ પામતાં બચી ગયાં છે.

દુધની શીશીમાં સમાયેલા જોખમો.

દેહલીકે વખત માતા બહુ નાણુક પ્રકૃતિની હોવાથી પોતાના બાળકને પુરવું ધાવણ આપી શકતી ન હોય અથવા માતા કોઈ પણ દુઃખથી

ધેરાયલી હોય કે તેના ધાવણથી બાળકને માનના રોગ લાગુ પડશે, એવો ડાક્ટરોનો અભિપ્રાય થયો હોય, સારે યા ધાવનાં બાળકને મૂકી માતા મરી જાય, આવાં અનેક કારણો પ્રસંગે ખાસ કરી દુધની શીશી (Feeding bottle) નો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે છે. એ સિવાય બીજા પ્રકારે બાળકને ધવરાવવામાં સમાયલી માનાની લાજ—આજ—શરમ કે તેના શારીરિક અવયવો લથડી જવાની કરવામાં આવતી પોક્કળ દલીલ ખરેખર હસવા સરખી બહુ પોતાનાં પ્યારાં બાળકોનું ખુન કરવા જેવું ધાસ્તી ભરેલું કામ છે. આ તો હવે કાંઈ પણ તકરાર વિના સિદ્ધ થયેલી બીના છે કે દુધની શીશીના ઉપયોગથી બાળકને કેટલો ખોરાક લેવો તેનો કાંઈ નિયમ રહેતો નથી; અને તેથી ચાલુ અપચો, અછરણ થઈને પેટને વધુ બોલો આપી, પેટનાં બંધારણમાં ખામી થાય છે. આની અસર બાળકનાં આખા શરીર પર થાય છે. નમણી સ્થિતિમાં બંધાયેલું શરીર, વખતો વખત દુઃખના દુઃખ સામે પોતાનો બચાવ કરવા ટપી નહિ શકવાથી, માતાની બીનદાગબંધી પરિણામે મરણને શરણ થાય છે અને જેઓ જીવે છે, તેઓ પણ એવાં નમણી તંદુરસ્તીનાં બને છે કે હાથ પગ દીવાસળી અને દોરડી જેવા તેમજ પેટ ગાગરડીની સ્થિતિમાં તેઓને આપણે જોઈએ છીએ. એટલુંજ નહિ પણ તેઓનું જીવન દુઃખનાં વાજાથી ઘેરાયેલું રહે છે. અને આ સિવાય તેઓનાં શરીરના બાંધામાં ખામીઓ રહી જાય છે તે તો જુદી. આ સર્વનું મૂળ બાળકોનો દુધો સત્તુ દુધની શીશી (Feeding bottle) માં છે. દુધની શીશીનો ટોડી (Nipple) કુદરતી રીતે માનનાં સ્તન પ્રમાણે ઢાળ નહિ હોવાથી બાળકોના મોઢાનાં બંધારણમાં ખોડખાપણું રહી જતી સ્વાસંચિક છે, એટલે કે ટોડીના દબાણથી અને જીભને વારંવાર ચૂમવાથી બાળકના બંધાના કોમળ તાગવાને તુકંશાન પડેલું છે. મનસૂજ કે તાગવાના બંધારણનો જેટલો ભાગ ખીસતો જોઈએ તેટલો નહિ થતાં ગોળાકાર ખાડાવાળો બને છે અને તેમ થતાં તાગવાં ઉચર થઈને જતાર આસનથી દોડવાળી બને છે, તેથી બાળક જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં ખાસ લઈ શકતું નથી. આ ક્રિયા પુરી કરવા માટે બાળકને મોઢાંથી ખાસ લેવો પડે છે. તાગવું અને આસનથીનાં બંધારણમાં ખામી આવવાથી ગળું, ને જાની બરાબર ખીસતાં નથી. એટલુંજ નહિ પણ આ દુધની શીશીના ધાવણના પ્રતાપે નાના નિર્દોષ બાળકોના દાંત મળ-માંથી સડી જતા તેમજ વીસ પચ્ચીસ વર્ષની બર જુવાન વયે પડી જતા આપણે જોઈએ છીએ. કારણ કે નાની ઉંમરે દુધની શીશીના ધાવણથી

દાંતને મજબુત બનાવનાર પેદાનાં બધારણમાં તેની અમ્મર યતી હોવાથી દાંતની મજબુતાઈ ક્યાંથી રહે ? એ સમજાવવા સારું છે. આ સિવાય હોડ, જડાયાં, પથ્થુ ખામીવાળાં હોય છે, એટલે કે એકંદર શરીરનો આખો બાંધો વાંધાવાળો બધાય છે. શરીરના જે અવયવો ખીજવા લેઈએ, તે આ પ્રમાણે કરમાઈ જવાથી બાળકની શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓ માનના કુદરતી ધાવણે, ધાવેલાં બાળકો કરતાં બહુ ઓછા પ્રમાણમાં ખીજેલી હોય છે. દુધની શીશીની ટોટી (Nipple) પણ જોઈએ તેવી રીતે સ્વચ્છ રહેતી નથી. દુધના શીશીઓને જે જંતુવિનાશક (Antiseptic) દવા નાખી ગરમ પાણીથી બરાબર સાફ કરવામાં નહિ આવે તો આવા જંતુઓ ઉડીને ખોરાક પર બેસી બાળકના ખીજતી શક્તિઓને દાખી દઈ તેનામાં નવાં રોગો ઉત્પન્ન કરી ખીમારાં નિર્દોષ બાળકોને હમેશનાં તાબેદાર બનાવે છે.

બનાવટી ખોરાકથી બાળકોને થતું નુકસાન.

બાળકોને બનાવટી ખોરાક (Artificial foods) ઉપર કેટલીક માતાઓ રાખે છે, પણ તેમના એક પણ ખોરાક માનના ધાવણની ગરજ પૂરી પાડી શકે નથી. છતાં તેવા મંજેજ વચ્ચે આપવાની જરૂર જેવું લાગે તો, ડાક્ટરનો સલાહ મેળવ્યા વગર આપવો નહિ એ દરેક માતા-ઓએ ખુબ ધ્યાનમાં રાખવું. બનાવટી ખોરાકના વપરાસની સાથે બાળકનાં દરેકે પણ વધવા લાગ્યાં છે. જે બાળકો આવી ભતના બનાવટી ખોરાક પર રહે છે, તેમાંથી સેંકડે ૮૦ બાળકો પેટના દરદો ભોગવે છે. આબકાલ જનાંવટી ખોરાકનો વપરાસ વધે એ જ છે, પરંતુ માતાના દુધના ગરજ સારે તેવો એકે પદાર્થ દુનિયામાં મળે છે. કેટલીક ભતના બનાવટી ખોરાકમાં પુષ્ટિકારક તત્વ હોય છે, છતાં તેની પેકેટમાં બાટલી અને ટીનો આપતાં હોવાથી તે તાજું હોવાનું કંઈ પ્રમાણ મળી શકતું નથી. કોઈ કોઈ વખતે તો ૩-૪ વર્ષથી પણ જુની ! તેવા ખોરાકની બાટલી તેમજ ટીનો કંપીસ્ટસને લાંબી મળી આવે છે. જે માતા બાળકના દાંત અને મોઢાની પુરતી સંભાળ લે તો તેનાં બાળકે અવશ્ય તંદુરસ્ત રહે અને બાળકનું મરણ પ્રમાણ પણ કમી થઈ વસ્તીમાં વધારો થઈ શકે. દરેક બાળક પેદા કરી એકે ને ઉછેરે તેના કરતાં બે બાળક પેદા કરી તેને ચોખ્ખી રીતે ઉછેરવા એ અતિ ઉત્તમ છે.

કેટલીક માતાઓમાં એવો ખોટો વહેમ જડ થાકી જોઈ છે કે
વિસાવતી બનાવટી દુધ યા ખોરાક પર બાળકને સારી રીતે ઉછેરી શકાય
છે, તેથી પોતે ધાવણુની જાળમાં ન પડવું. મુધરેલા દેશોમાં તો એવા
બનાવટી ખોરાકને બાળ બુનાઓ (Baby food) તરીકે ગણે છે.
વિસાવતના સત્તાવાર આકૃષ્ટ પ્રમાણે દર સો બાળકે પંચોતેર બાળકોનાં
મરણનું કારણ બાળકોનો એરી બનાવટી દુધ યા ખોરાકજ છે, એટલે કે
જો માતાઓ પોતાનાં બાળકોને પોતેજ ધવરાવે તો દર સો બાળકે પંચો-
તેર બાળકોનાં મરણનો પગલાં અટકે. એવા ખોરાક પર ઉછેરેલાં જ
બાળકો જીવે છે, તેઓની જીવનશક્તિ ઘણી નબળી હોય છે અને તેમોટાં
યતાં અનેક દુઃખ દરદીના હુમલા સામે ટકી પણ શકતાં નથી.

છપાય છે !

રાહ જોશો ?

છપાય છે !

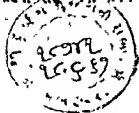
ગુજરાતી ભાષાનો

શાળોપયોગી મધ્યમ કોષ.

ગુજરાતી ભાષાનો કોષ પણ સારો ચબ્દકોષ હાથ મળતો ન હોવાથી ખાસ
કરીને ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસીઓને, તેમજ વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીઓને ઉપ-
યોગી થાય તેવા આ કોષ અમે તૈયાર કર્યો છે. જાપાગણી વર્ગોની મોંઘવારીને
હીધે અર્થ આપવામાં બહુ લંજાણ ન કરતાં આવશ્યક અર્થો અને વિવરણ
આપ્યું છે; છતાં પુરતા ચબ્દો તેમજ ચબ્દના અર્થો આપવામાં અનુક્રમ
તથા ચોક્કસાઈ ઘણીજ કાચવી છે.

આ કોષ સંપૂર્ણતાનો દાવો નહિ કરે; છતાં ઉપયોગી તો અવશ્ય
નીવડશે જ. આ મધ્યમ કોષની કિંમત બહુ ભારે નહિ પણ મધ્યમ-
સર રહેશે; માટે નવો ગુજરાતી કોષ ખરીદતાં પૂર્વે આ કોષ માટે થોડા
મહિના રાહ જોવા સર્વેને વિનંતી છે.

જીવનજ્ઞાન અમરશી મહેતા

“આપણે કરશું વધીલાત ત્યારે ભરશે કોણ પાણી?” ૧૪૯

“આપણે કરશું વધીલાત ત્યારે
ભરશે કોણ પાણી?”

વીસમી સદીના આ ક્રાંતિ અને નવીન ભાવનાઓના જમાનામાં પણ સ્ત્રી વધીલાત કે સ્ત્રી ઝેરિસ્ટરનું નામ સાંભળતાંજ ધણાંના મનમાં ઉપરનો કે ‘તેને મળતો પ્રથમ ઉલ્લવતો હશે. આનાં મનુષ્યોની તર્કશક્તિ માટે મને તો બહુ માન હતોય થતું નથી. હાલ કોઈ સ્ત્રીઓ વધીલાત કરતી નથી, તેથી બધી પાણીજ ભરે છે એમ કોણ કહી શકે? જ્યાં ઘેર બેઠાં નળથી પાણી પૂરું પાડવામાં આવે છે ત્યાં સ્ત્રીઓને પાણી ભરવાની વાતજ સંભવતી નથી. ગામડામાં કે નાનાં શાળામાં જ્યાં પાણી ભરવાતું હોય છે ત્યાં સ્ત્રીઓ ધણુંખરું નિરસર હોય છે. એટલે (હજી પચાસ વરસ સુધી) તેમને વધીલાત કરવાનો સંભવ નથી.

સ્ત્રીનું કાર્યક્ષેત્ર ધરમાંજ છે, સ્ત્રી બહાર ધંધો કરવા જાય ત્યારે ધરતું શું થાય, ધરમાં રાધે કોણ, હોઠરોને કોણ સંભાળે, એવું એવું ચારે તરફથી કહેવામાં આવે છે. સ્ત્રીનું કાર્યક્ષેત્ર સામાન્ય રીતે ધર છે, અને ધરની સંભાળમાં તેમ, બાળકોને, હોઠરવામાં તેનો ધણો કાળ વ્યતીત થાય છે એ તો સર્વ કોઈ કબજા કરે છે જ. પણ અપવાદરૂપ દર્શાવે તો પણ એક નહિ પણ અનેક નજરે પડે છે, તેનું વિસ્મરણ ન કરતું નેહએ. આપણા દેશમાં છેકજ બાલ્યાવસ્થામાં લગ્નસંબંધ અને તે પણ મૃત્યુ સિવાય બીજી કોઈ રીતે ન તૂટી શકે એવો સંબંધ નેહવામાં આવે છે. સંસ્કારી કુટુંબની કુશાલ બુદ્ધિવાળી કન્યાતું પાતું કમાવાની કોઈ પણ પ્રાપ્તિ વગરના બુદ્ધિહીન પતિ માથે પડે છે. આપણી સ્ત્રીઓ “પડ્યું પાતું નિલાવી લે” છે, એ વાત સત્ય છે; પણ ઘણીવાર ખાત્રાનાં પણ સાંસાં પડે છે. બાળકોને પેટપૂરતું અન્ન જ ન મળે ત્યાં હિંમત કેળવણીની તો આશાજ ક્યાંથી? માતાની હોંસ, હિંમેદો બધી મનમાંજ રહી જાય છે. આવે વખતે સ્ત્રી ને કોઈ કમાવાને

* મી. સોરાબજી કાવળી કંપનીના પ્રખ્યાત નાટક ‘એક્ક’ બૂલ’માં આ લીલીથી રંગ થતું એક ગાયન છે. ગાય ‘પિટ’ ને રીઝવવા ખાતરે જ આ ગાયન મૂકવામાં આવ્યું હશે એમ લાગે છે. કારણ કે ગાયનની પહેલાં જે વાંદવિવાદ ચાલે છે તે એના કરતાં તદ્દન ઉલટા વિચારથી ભરપૂર છે.

સમર્થ હોય તો કેટલીક મુશ્કેલી દૂર થાય. પણ જનસમાજનો કાયદો તો એવો છે કે ઈશ્વરે જેને પુરૂષ ધડ્યો. તેની કમાઈ, પછી તે ગમે તેટલી ટુંકી હોય તેના ઉપર જ કુટુંબનો નિર્વાહ આપવો જોઈએ. સ્ત્રીની શુદ્ધિકૃતિ ગમે તેટલી વધારે હોય તો પણ તેનો ઉપયોગ તો ઘરની ચાર સીંતીની અંદર જ થઈ શકે. પુરૂષ દ્વિપ્રકારથી અપંગ થાય કે મત્તુ પામે તો સ્ત્રીએ ટુંકી કમાઈવાળા પિતા કે ભાઈ ઉપર પોતાના આખા કુટુંબનો ભાર નાખવો કે સગાં-જ્ઞાતાં પાસે આશીર્વાદો મારી આશીર્વાદો માગી તે કબૂલ, પણ સ્ત્રીએ કમાવું જોઈએ તો વાત જ ન થાય.

આ તો સામાન્ય રીતે સ્ત્રીએ કમાવોનો પ્રયત્ન કરવા વિષે વાત થઈ. વંદીશાનના ધંધા માટે ખાસ આજે કહેવાનો મારો ઈરાદો છે. હવેના જમાનામાં કાંઈ કાંઈ કન્યાઓ-બહેન હજારે એક-એકી નીકળીને કે જેને ક્ષમ કરી સંસારમાં પડવાની અભિલાષા નહિ હોય. સ્ત્રીઓના સમાન હકની ભાવના માત્ર રાજકીય હક્કોમાં જ સમાપ્ત થઈ જતી નથી. સાંસારિક વિષયોમાં પણ સ્ત્રીઓ પુરૂષો જેટલા જ હક માગી શકે. જેને આપણે ત્યાં તો પુરૂષને જ ક્ષમ એ સ્વેચ્છાનો વિષય નથી, તો સ્ત્રીને તો ક્યાંથી જ હોય? ચરતું આપપુરસ્કાર વિચાર કરતાં જણાશે કે ક્ષમ એ સમાજની ધટનાનું આવશ્યક અંગ હોવા છતાં પ્રત્યેક વ્યક્તિની સ્વેચ્છાનો વિષય છે. જુવારા-પર્લુ, વધી જવાથી દેશની મસ્તીને ધોધા પહોંચે એવી રીયલિટી હજી આપણું દેશ માટે તો દુર સિત્તિમાં પણ દેખાવા સંભવ નથી. હવે સ્ત્રીકુમારિકા રહે તો તેણે પોતાનો નિર્વાહ આપવો જ જોઈએ. પુરૂષના હક્કો ખાગતાં પુરૂષનાં હુકમો વેકવા પણ નીવાર રહેતું જ જોઈએ. કુમારિકા રહેનારી પ્રીમંત પિતાની છુત્તી હોય તો પણ તેણે કાંઈ અવસાય તો રાખવો જ જોઈએ. આપણા દેશના કાયદા પ્રમાણે છુત્તી પિતાની મિશ્કતમાંથી કાંઈ જ દિલ્લો મળતો નથી. તો પછી અવિધનો વિચાર કરી પહેલેથી પાગ બાંધવી જોઈએ. મારો વારસો મળ્યો હોય કે મળવાનો હોય તો પણ છેક નિશ્ચયી રહેવું જોઈએ. મળી મળી મળતો વેગ પ્રગળ છે, અને કાંઈ પણ અવસાય ન હોય તો પછી તે ગમે ત્યાં દોડી જાય છે. જે કન્યાને કમાવું બંધન ન ગમે તેને પાલકાને કરી કરવી ન જાણે એ સ્વાભાવિક છે. તો પછી વંદીશાન જેવા સ્વતંત્ર ધંધા સ્વીકારવા એના જેવું ઉત્તમ કાંઈ જ નથી. દાકતરનો ધંધો જો કે એક છે, પણ તે સ્ત્રીજનમાં અનેક મુશ્કેલીઓ છે. તેના અભ્યાસમાં ઘણે દિવસો, દોઢાં ધણી સ્ત્રીઓનાં શરીર તેનો બોલે ન ખમી શકે. ધણી તે ધંધામાં પૂરું વંદીશાન કરતાં દાકતરી વધારે વેકતી પડે છે.

“આપણે કર્યું વકીલાત ત્યારે ભરશે કાણ પાણી!”

૫૧

આપણા દેશના પ્રાચીન સ્મૃતિકારીએ રચેલાં એ પદ્યો કાંઈક એવાં છે. એ એવાં કેટલાંક પદ્યો આપણને પસંદ પડે છે તે તો સર્વ કાંઈ નાંખીએ. પણ કાંઈકનાં બારીકાઈથી પણ હોય છે. એક કાંઈકનાં હાવનારો બીજા કાંઈકનાં પંથ નીકળે છે. ને બાહ્ય સ્ત્રીઓ હોય તો સ્ત્રીઓનાં લાંબના કાંઈક રૂપો રત્નો સ્મૃતિઓનાં સમુદ્રનાં ઉડાણમાંથી એવી કહાડીઓ વેળે ઉપર ઉપકાર કરી શકે. ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧

એક બીજા પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. સ્ત્રી જાતિને કશું મુશ્કેલી છે. પુરુષની કડિનતાના પ્રતિકાર રૂપે સ્ત્રીની મુશ્કેલી જનતામાં મુશ્કેલી છે. આ કડિનતા અને મુશ્કેલીના સંમિશ્રણથી જ સંસારની રચના સુધરીત બની છે. ને સ્ત્રીઓ પોતાનું સ્ત્રીપણ છોડી પુરુષ જાતિનાં જ કાર્યો સ્વીકારે તો સંસારમાંથી દેવી અંશ ઓછો ન થઈ જાય? ને ઓછો થતો હોય તો તે ઈષ્ટ નથી જ. પણ સ્ત્રી પુરુષનો ધંધો સ્વીકારે તેથી તેનું સ્ત્રીત્વ, તેની સ્વાભાવિક મુશ્કેલી જતાં રહેવાનું કાંઈ જ કારણ નથી. આપણા ગુજરાતમાં પણ ઘણી સ્ત્રીઓ શિક્ષકનો ધંધો કરે છે. તેમની તરફથી કાંઈ એવી બીક રાખતું નથી. ઘણી સ્ત્રી દાક્તરો દયાનો અવતાર હોય છે. તો પછી સ્ત્રી વકીલો સ્ત્રીત્વથી વિહીત થશે એ શંકા નકામી છે. વકીલાત કરનાર સ્ત્રીઓ પોતે જ સમજતું જોઈએ કે પુરુષનો ધંધો સ્વીકારવા માટે પુરુષની કડિનતા અંગીકાર કરવાની બીજી કશું જરૂર નથી. અલગત, બોરી શરમ કે બીકનો ત્યાગ તો કરવો જ પડે. ઇચ્છામાં ત્રીસ વર્ષ ઉપર એવી માન્યતા હતી કે યુનિવર્સિટીનું શિક્ષણ લેતી, કન્યાઓએ વાળ દાખેલા રાખવા જોઈએ, મોટાં ચરમાં પહેરવાં જોઈએ વિગેરે. પણ ધીમે ધીમે એ માન્યતા નિર્મૂળ થઈ ગઈ છે, અને હવે સર્વ કાંઈ જાણે છે કે પુરુષોની સાથે શિક્ષણ લેવા છતાં સ્ત્રીઓ પોતાની સ્વાભાવિક મુશ્કેલી જાળવી રાકે છે.

પણ સ્વાભાવિક મુશ્કેલી અને નિર્મળતામાં આસમાન જમીનનો ફેર છે. પશ્ચિમના જનસમાજમાં સ્ત્રીની નિર્મળતા જતાવનારા કેટલાક તારામાર પદ રીવાજો છે. કાખલા તરીકે સ્ત્રી ગાડીમાં મુકતી ઉતરતી હોય તે વખતે પુરુષે તેને મદદ કરવી જ જોઈએ. હાથની સફાઈ (સમાન હાથમાગનાર સ્ત્રીઓ) આવા રીવાજો સામે સખંત વિરોધ ઉઠાવે છે, અને પોતે તેને અનુસરતી નથી. તેઓ એમ કહે છે કે ‘અમારામાં’ ગાડીમાં મુકવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો પછી અમે પુરુષો પેડે દેવનું રાજ્ય તે શું ચલાવી શકીએ? આ અસરશા સત્ય છે. આપણા દેશમાં તો આવા રીવાજો સુભાગ્યે નથી; અને પશ્ચિમનું અનુકરણ કરવા ખાતર કાંઈ આણુશે પણ નહિ જ એમ

માસા રાખીશું. છતાં સ્ત્રીનો મૃદુતા, લગ્ન જળવવાને બદલે તેની નિર્ભય-
તામાં વધારો કરનારા અનેક રીવાજો તો ત્યાંની પેઢે આપણા દેશમાં પણ
જોવા મળે. આપણી સ્ત્રીઓએ સમજવું જોઈએ કે પુરૂષો આપણા સ્ત્રીત્વની
દ્વા કરવાનો ડોળ કરી આપણું મનુષ્યત્વ કચેરી નાખે છે. અને આપણને
વિધિ તેમનાં દાસ બનાવે છે. આપણી મૃદુતાની અંદર છુપાયેલી આપણી
અજ્ઞ શક્તિનું તેમને લાન કરાવી આપણે બતાવવું જોઈએ કે આપણે માત્ર
લાભાની પુતળીઓ કે કામ કરનાર દાસીઓ નથી. આપણે વંકીલાત કરી
માઈશું તો પાણી ભરવા માટે નોકર રાખીશું. પુરૂષોને તરસે મરવું નહિ પડે.
તંડન, તા. ૩૧-૧-૨૪. } સૌ. રમેશજીની મહેતા. (બી.એ.)

બહાર પડી ચુકી છે.

ઉપા અને અરૂણ

આવશે

ત્યારેજ સૂર્યોદય થશે.

લેખક: રા. ભાત.

સ્વયંસેવા અને દેશોદયના સિદ્ધાંત શીખવતું, રામાજી તથા રામદાસ
સહી જતાં અંગોનું દિગ્દર્શન કરાવતું તથા તેમની ઉત્પત્તિના ઉપાયો બતા-
વતું આ મુદર રંગબેરંગી ચિત્રોવાળું પુસ્તક દરેક સ્વદેશપ્રેમી અને સમા-
જની ઉત્પત્તિ ઇચ્છનારે વાંચવું જોઈએ. કદ-રાયસ બારપેજી, પૃષ્ઠ ૩૫૦,
પાકું સૂર્યોદયના આઈન્ડિયન જર્નલ મુદ્રિત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ બુક.
મળવાનાં દેશભાઈ, —

અમદાવાદ-મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃકે. } વર્ષમાન એન્ડ સંસ્ક
"યુગાન્તર" કાર્યાલય; મુરત. } પાપુની; મુંબઈ. નં. ૩.

જયોતિર્વિનોદ કાર્યાલય.

પોસ્ટ બોક્સ નં ૭૧; મદ્રાસ.

ભવિષ્યની માતાઓનું સ્થાન.

[લખનાર:—સૌ. મુલોચના જ. દેસાઈ.]

યુગ બદલાય છે. ત્યાં ત્યાં પુનર્જન્મના ચાલી રહી છે. હાલ જે છે તે કરતાં વધારે સારી દુનિયા બનાવવા સૌ કોઈ ઇચ્છે છે. પોતાપોતાનાં કર્તવ્યોનું ભાન થતાં તે કેમ અમલમાં મૂકવા તે મંથનથી વિચાર ચાલી રહ્યા છે. પુરુષો પોતાની શક્તિ ખીલવી પૂર્ણ-પુરુષ થવા હક્ક ધરાવે છે. માન સ્ત્રીઓનેજ ભવિષ્યમાં ક્યાં સ્થાન મળશે, એમનાં કર્તવ્યો શું છે, એ માટે ઘણાં થોડાં જ વિચાર કરે છે. સ્ત્રીઓની ફરજ, ઘરડામાં પડેલી ગાડીની જે હોય તેજ માનવામાં આવે છે. જો તે પ્રાચીન સ્ત્રીઓ છોડી આસપાસ જોવા ડાકે ઉઠી, કદે તો મહા અધર્મ મનાય. કદાચ સમાજના બંધનમાંથી છૂટવા માગે તો તો પૃથ્વી રસાતાળ જાય ! કન્યા એ થાપણુ નિર્જીવ વસ્તુ મનાતી હશે ? આપણી જૂની નવસહ્યા શાકુન્તલ જુઓ. ત્હેમાં મહાન કવિ કાલિદાસે કવ્ય જોવા મુતીને મ્હેંએ “આત્મા યયો આ મુજ જાપી, માસિકને થાપણુ જેમ સોપી” આવા શબ્દો બોલાવ્યા છે.

શામાટે પિતા પુત્રીને દાનમાં આપવાનો વિચાર કરે છે ? શું ત્હેને પોતાનું સ્ત્રીત્વ પૂર્ણ ખીલવવા ઇચ્છે હોય ને સંસારમાં પડવા મરજી ન હોય તો દેશ-સેવા ખાતર સર્વસ્વ જીવન સમર્પવા હક્ક નહિ ? શું તેમને માટે ફરજિયાત પરણવાનું, માતા યજ્ઞનું ને વગશીયું ગાડું મન હોય કે ન હોય તો પણ ધસડવાનું જ નિર્માણ થયું છે ? જે સાસરામાં કન્યાને જવાનું ત્યાં ન હોય ઓળખાણુ, ન તેમની ઉદારતા કે ન તો પ્રેમ ! ત્યાં જતી છેલ્લીને માથાપ જે શિખામણો આપે તે તેમને હોમમાં હોમવાનું હવી હોય તેવી જાતની નથી ? ત્યાં પરાધીન દશામાં કર્તવ્ય બજાવવામાં ખામી આવે તો માથાપનો ડર ને સમાજનો ડર ! શું પતિને માથાપ ફરજનું ભાન નહિ કરાવતાં હોય ? આપણા સમાજમાં જે લિંગતાની દૃષ્ટિએ જોવાય છે તેનું કોઈને સ્વપ્ન પણ આવે છે ? હાલની બિચારી બહેનોનું જીવન કેવું છે તે કોઈ જાણીતે જુએ છે ?

ભવિષ્યમાં થનારી બહેનો આ ન્દિ. ચાલવા દે ! તેમનાં માથાપ

પ્રવાહ માફક નહિ હોય. જે જાતના સંસ્કાર લાગ્યા હશે તેમાં જે પોષણ મળશે તે પ્રમાણે તેઓ પોતાનું લાવિ ઘડશે. તેમજ જે દિશા પ્રિય હશે તે તરફ જવા સહાનુભૂતિ મળશે. જે માતૃપદની ઈચ્છા કરશે તે પૂર્ણ કરજ અદા કરી શકે તેવી હોય; અને તેજ આ જવાબદારી હાથ ધરી દેશને મદદગાર થાય તેવી જ પ્રેમ ઉછેરશે ! તન્દુરસ્ત, યાની, સદગુણી ને આત્મ-નિર્ણયી પ્રમજા ઉચે ચડે અને ચઢાવી શકે; અને તે જોખમદારી માતૃપિતાને શિર જેવી તેવી નથી. હાલ કેટલાં માઆપને આ જાન છે તે હેમનાં લમો માત્ર મોજમજા ખાતર કે બહારની ટાપટીપંથી અંજાઈ મોંઘ પામનાર પતંગીયા પેડે અથવા તો નાટકના સ્ટેજ પર પાઈ લગ્નની બે વિશેષણથી રાજરાજ થનાર માટે નથી; પણ ગૃહિણી : બની કુટુંબસેવા ખાતર યશ આદરનાર; બાળકોના શરીરનું રક્ષણ કેમ થશે; તે વિશેના શિક્ષણની માહિતી લેઈ તેનું બજેટ તૈયાર કરી જેટલાં પોષવા શક્તિમાન હોય તેટલાં જનીન માતા થવા ઈચ્છનાર, દેશોદારના પાના અદાવંતાર; પોતાનું તથા બાળકનું રક્ષણ કરવાની જોખમદાર પોતાને સમજવાર જ માતા ધર્મ શકે. રોગી પિતા અને નબળી માતાથી; હાલની પ્રજા કેટલી નબળી તથા જાડી ખીમી સમજે છે. તે પણ સમાજે જ્ઞાનમાં રાખવાનું છે. કેટલાક કહે છે. કીલમ બિા બેડી છે; એકી અમારાં સ્વચ્છંદ વિહારોમાં વિદ્ય આવે છે. આવા સ્વાર્થ ભરેલાં દંપતી ઈશ્વરનાં ખરેખરાં ગુનેગાર છે. હેમનો અપ સુખ માટેનો પ્રયાસ પરપોટા વત્ છે. પ્રેમ અને મોહ વચ્ચે શો ભેદ છે. એ સમજાવું બહુ અપકે છે. પોતાની પનીને ઘરનો; બાળકો ઉછેરવાનો ને નવાં જન્મે પોષવાનો બોલે ભારે પડે છે. તેથી તેમની નાણુક તમીન લયડે છે, જન્મજર રોગી બને છે; ને અન્નજોઈરમાય છે. આને માટે રોગ જોખમદાર છે. આપણા શાસ્ત્રકારો ઓને " પતિ તેજ મર્તિ " આમ કહે છે. વાત તો ખરી છે. કેમકે ધણી બિચારી તેમાં જાતિ પામી જાય છે. પણ પતિને જાતિ પમાડે તો તો જમાંને ડોલાવે એવી પણ ઓગી નથી. કેમકે આપણે સમાજ પુરુષ પ્રકૃતિ જમાં અરજુ જ હામ કરે છે. એ સમજો નથી, તેમના નિર્ભો તે નીતિનાં બંધો સરખાજ છે એ માનો નથી. શું પુરુષને ચાર-પાંચ શ્રીમો, તે હોવોનો; ધાગાલાં પુત્રી પરણી પરણી મળેતો છે. ઓનું પાપ યોગ્ય મણાય તેમાં પુરુષને કંઈ લાભ વળે નહિ ! શાવે તેને ફાસે તેને માર્ગ પૂજનાર છે ? ફાસાવી શાગ રેવણ સમાજથી લીધા પેલી, સમાં સ્નેહીયો ત્રાસતી અગાવે મરે કે જાતે જાય તે લાં " જટ ધર્મ મતી તેનો ચાતમુખ વિનિખાત જ નિર્મલો " એ સાચું પાડે તો એ પાપ સમાજને શિર નહિ !

એવી બહેન સાથે આખરદાર કુટુંબની બહેનને બોલવામાં દ્રવ્ય એસે અર્થ ? તેમને તમામાં-ત્યાંપી સારે-માર્ગે મદાવવા-વનિતા. વિશામ, સેવાસદન-વગેરેમાં મોકલી બુલેતાને, માર્ગદર્શક થવાનું શું થકેને? ભૂલી ગઈ? કદાચ કોઈ કાયદાની સુગ્રામમાં ફરતી તો-શું-અધી મળે, તેમણે જ સહન કરવી? બલે તે ક્યાંતું માત્ર બની પીગાનું હથિયાર બની છે, તે બોળી બિચારી બીજને પાપે ફેરે છે, એટલું જ જગતે હથેલ કરે, તો બસ છે. “નારી તુકની ખાણ” આ સાક્ય નથળા મનના માણસોનું હશે. તેમનાથી સંયમ તદ્દિ સચવાતો હોય માટે (નારીગત) તે ખરાબ, શામ-અહાર ડેડવાડો હોય, તો ત્યાં જનાર કેમ અમંડાંપ નહિ? હાલ જેમ દરેક ધંધાવાળા પોતાના ‘ટ્રેડમાર્ક’ રાખે છે તેમ દરેક નર્કની ખાણવાળા કેમ ન રાખે? કેટલાક સાધુ બાવાઓ દ્વારકાની યાત્રાએથી પાછા ફરતાં હાથ પર છાપ મરાવે છે, તેવું જો તેઓ રાખે તો એ યાત્રાળુને પાછાં ફરનાં હાથનાં છાંડાથી-તે કાણી સુધીમાં ગમે ત્યાં તે છાપ મારે તો નહેતે કેટલા ઘરોની યાત્રા થઈ છે તે અન્ય મનુષ્યો નથી શકે. એવા બમસદનેથી ચેતીને ચાલે, તો ભવિષ્યમાં કેટલાક રાગો થતા અટકે: અરેમિયન નાઈટ્સમાં એક સ્ત્રીને ૧૦૦ (સો) વીંટી પહેરાવેલી વાંચી છે; તો આમાં અર્થ પણ આછો ને કાયદો ઘણો. વિધવા એ સમાજનું પવિત્ર અંગ છે. તેને દેશ, કુટુંબ કે સમાજ એ અધું સમાન જ છે. એક ન્હાના કુટુંબમાં-તેનું નિર્માણ નથી; પણ પ્રભુએ ત્હને વધારે વિશાળ ક્ષેત્રમાં સેવા માટે નીમી છે. ત્હમે મદામત્ર તે ત્યાગ! શું સાચી સેવા જગતમાં દેખાય છે? સૌ પોતપોતાના શ્રેય માટે તાકે છે. માત્ર વિધવાને જ તેવો સ્વાર્થ ન હોવો જોઈએ. ત્હનું જીવન તો માત્ર જગતના કલ્યાણુએ છે.

સમાજનો સડો કેમ દૂર યાય? માતૃપિતાને બાળક “હિછરવામાં” બનતી મદદ કરવી. બાળકમયી-યની ખરાબી અટકાવવી. કન્યાવિક્રયનો પોકાર બ્યાનમાં લેવો, આરોગ્ય સાચવવાના ઉપદેશ: આ બધાંની ખાસ અગત્ય છે. વિધુર પણ દેશને ઉપયોગી છે. સોંધી મનુરણુ તે સ્ત્રી? આવી આપણા સમાજની માન્યતા છે. રોટલા ધડવાં, બાળક જણવાં, એ ઉપરાંત અન્ય ફરજોનું જાન જોઈએ. મ્યુનિસિપાલિટીમાં જનાર સ્ત્રી-માત્ર મોટાઈ માટે ન જાય, પણ માર્ગ ફાળું જો હું એકાદુ રાખતી હોઈ, તો બીજને રાખતો ઉપદેશ કરે. જે કામ કેટલાક પ્રુથ ન કરી, સક્રિયા તે સ્ત્રી કરશે. કેમકે, દુઃખ સહન કરી તે સ્ત્રીને સખ્ત થઈ છે. ત્હને પોતાની બહેનો માટે દુઃખ નથી થતું એ જ જાતની આપે છે, કે તે કેવી રીતે હૈયાની છે. પણ જેના હૃદય વ્યવેશ્યાં છે, તેમથી આ દુઃખ દૂર કરવા માટે તત્પર થશે.

આજથી સ્ત્રીનું સ્થાન ક્યાં છે તે નક્કી કરવા ઉપરના સંવાલો ખૂબ ચર્ચશે. સંમાજનાં શિથિલ બંધનો તોડી પુનર્વેદના રચવામાં લાગ લેશે. નવીન આવતાર માટે કાંટા ભરેલા પથ, વાળીને સાફ કરી રાખશે. પોતે કાંટા ખમી, લોકાર્નિદા સહી પોતાની બહેનોની સ્થિતિ સુધારવા તત્પર થશે. ઉક ! બગૃત થા ! અને ત્હારો ઉદ્ધાર કર ! આ હંમેશાં થોદ રાખી, નિરાશાસ્પી સાગરમાં ખીજ ડૂબવાની તૈયારી કરતી બહેનોને બ્હારે ધાનાર બહેનો આગળ આવશે, તો દેશમાં ગ્રંથ જંપ-લક્ષ્મી ને આબાદી વધશે. પ્રભુ ! સૌને ધેર એ આઘશક્તિ પોતાનું ખર્ચ સ્વરૂપજ સમજે, અસુરોને સંહારવાનું ત્હેનામાં બળ છે, તે લાન ત્હેમને થાય, અને જગતને તારવાનું કર્તવ્ય સમજે. કેમકે તેજ ઐરક શક્તિ સ્ત્રી છે.

“ જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા ” નાં છપાતાં નવાં પુસ્તકો.

આ પુસ્તકમાળા માટે નીચેનાં પુસ્તકો હાલ છપાય છે, જે તૈયાર થયેથી ચાલુ ગ્રાહકોને અર્ધા કીમતે મોકલવામાં આવશે:—

- (૧) દેશ-દર્શન-કાકુર શિવનંદન સિંહના પ્રસિદ્ધ હિન્દી ગ્રન્થનું તેમની ખાસ પરવાનગીથી ભાષાંતરકર્તા બહેન મુમિત્રા. તેમાંનાજ કેટલાંક ચિત્રો સાથે.
- (૨) હાસ્ય કથામંજરી, ભાગ બીજો. આ ભાગમાં જાણીતા લેખક ભાઈ ધનમુખલાલ કે. મહેતાના, “ અસાધારણ અનુભવ ” અને ખીજા હાસ્યજનક લેખો, વાતો, સ્કેચ વગેરે આવશે. બીજી ચક્રશે તો કેટલાંક તેવાજ રમુજ ચિત્રો પણ આપીયું.
- (૩) ગૃહિણીભૂપણ—આમાં જુદા જુદા ગૃહસ્થો તથા બહેનોએ ગૃહવ્યવસ્થા, બાળરક્ષણ તથા સ્ત્રીજનનને લગતા નાસ લખેલા લેખો, જીવનચરિત્રો ગ્રંથાદો, ટુંકી વાર્તાઓ વગેરે આવશે. સ્ત્રીઓ માટે ઉત્તમ બુકશુરૂપ થશે.
- (૪) અનંત આખ્યાન સંગ્રહ—ગુજરાત કાગીઆરાડમાં ક્યાકાર તરીકે પ્રસિદ્ધ યજ્ઞ ગણેલા શ્રીવૃંદાવ અનંતપ્રસાદજીએ અનેક પાર્શ્વિક આખ્યાનો ગદ્ય તથા પદ્યગદ્ય રંગેલાં છે. જેમાંનાં કેટલાંક તેમના “ આનંદ ” નામે માસિક પત્રમાં છપાતાં તે અતિશય લોકપ્રિય થયાં હતાં. તે સિવાય તેમજે લખેલાં ઘણાં આખ્યાનો અપ્રસિદ્ધ પણ છે. તે એકસો ઉપર થાય છે. એ એ કે ત્રણ ભાગમાં છપાવવાનું સાદસ અમે વહેંચ્યું છે. તેમના એક ભાગ આ વર્ષે આપવામાં આવશે. છવનલાલ અમરશી મહેતા.

શ્રીઓનું સાહિત્ય-જીવન

(લેખક:—રા. રા. રતિપતિરામ ઉઃ પંડ્યા, બી. એ.)

ગુજરાતનાં સ્ત્રીવર્ગના સદ્ભાગ્યે મુંદરી સુબોધ નામનું માસિક બાહોરા અને મેરશરી તંત્રીતે હાથે ધણું વર્ષ સુધી ચાલ્યું. મુંદરી સુબોધમાં શ્રીઓના લેખો અને કાવ્યો લખવાનો અભ્યાસ પાડવાનું શીખવવામાં આવ્યું. અને હાથે ધણી શ્રી-લેખકો પ્રખ્યાતિમાં આવી; જેટલાંક ઢંઢંચેલાં શ્રી-રત્નોની પરીક્ષા થઈ, અને અત્યારે પુરૂષ લેખકો અને વાંચકોના પ્રમાણમાં શ્રી-લેખકો અને વાંચકોની સંખ્યા સંતોષકારક રીતે જણાય છે.

મુંદરી સુબોધની પ્રવૃત્તિ બદલાઈ તેનું કાર્યક્ષેત્ર અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયું. એજ અરસામાં ગુજરાતી સ્ત્રીવર્ગના સદ્ભાગ્યે શ્રીબોધ માસિક ગુજરાતમાં દૃષ્ટિએ પડવા માંડ્યું. તેનાં તંત્ર બદલાયાં. ભુની પુરાણી અણાલિકા તથા દષ્ટ તેણે નવો વેપ ધારણ કર્યો. શ્રીઓની જરૂરીઆતો સ્વમંજુ નર્મ તેણે નવા કાર્યવાહકો સોંપ્યા; અને નવે હાથે નવું તંત્ર ચલાવવામાં શ્રીબોધ અત્યાર સુધી અખંડિત સફળતા મેળવી.

મનુષ્ય માત્રને માનસિક આનંદની જરૂર છે. માનસિક આનંદ સાહિત્ય દ્વારા જેટલો મેળવાય છે, તેટલો બીજી રીતે લાગ્યે મેળવતો હશે. જેઓ એમ માને છે કે “શ્રીઓ અધિક સુખને માટેજ નિર્માણ થયેલી છે.” એઓ એકજ દૃષ્ટિએ શ્રીજીવનનો વિચાર કરતા સાગે છે. શ્રીઓથી અધિક સુખ મળે છે, તે વાત તો તદ્દન સ્પષ્ટ છે, પણ માનસિક આનંદ આપવામાં શ્રીઓ સાધનમૂલ બની શકે કે કેમ, અને અને તો કેવી રીતે? તે વિશે વિચાર કરવો ઘણો જરૂરનો છે.

પુરૂષને સુખ દુઃખમાં શ્રી જેવો બીજો કોઈ મીઠો સાથી મળી શકેજ નહીં, એ નિર્વિવાદ છે. સુખ ભોગવવામાં જેમ શ્રીની આવશ્યકતા હોય

છે, તેમ દુઃખ રહેવામાં પણ મીઠાં કામળ વચનો, અને તેનો જ્ઞાણસોયો સ્વભાવ પણ અગત્યનાં છે. સ્ત્રીપુરુષની બેઠડી ધધેરે કાંક એવી ઘડી છે, કે અરસપરસ એકબેકની જરૂર પડ્યાંજ કરે છે. જંગલીમાં જંગલી નેતથી માંડીને સંસ્કૃત જાતિનાં સ્ત્રીપુરુષો એકબેકની ખોટ પૂરે છે. ફેર માત્ર એટલોજ રહે છે, કે જંગલી જાતિમાં આચાર અને વિચાર શુદ્ધ, ભારે અને નિરપૂઢી હોય છે, ત્યારે સંસ્કૃત જાતિમાં આચાર વિચાર રસિક, નિર્મળ અને સ્નેહપૂર્ણ હોય છે.

સ્ત્રીપુરુષનાં જીવનનો એક રસ આમ થોડા વધતા અંશોમાં બધે જોવામાં આવે છે, ત્યારે સ્ત્રીઓનું સાહિત્યજીવન પુરુષોને કેટલું ઉપયોગી થઈ પડે તેનો વિચાર કરીએ. આહારશુદ્ધિના નિયમમાં હું દૈનિક શ્રદ્ધાવાળો છું. તેથી ત્યારે ત્યારે મારે સ્વયંપાક કરવાનો પ્રસંગ આવે, ત્યારે ત્યારે હું પારકાની સહાય ન લેતાં મારે હાથેજ બનાવી લઉં છું. આમાં મેં જોયું છે કે તેમાં સ્વતંત્રતા અને પરિપક્વતા જેટલી સચવાય છે, તેટલી પરહસ્તે યથેલી રસોઈમાં સચવાતી નથી. મારી આવી માન્યતાને વિધિએ સખતમાં સખત કસોટીએ મૂકી છે, અને દ્રવ્યોપાર્જનાયે સખતમાં સખત નોકરી કરવાની હોવા છતાં હું આ કસોટીમાંથી અત્યાર મુખી તો પાર ઉતર્યો છું. સતત જ બાસ મુખી સ્વયંપાકનો સમય પ્રાપ્ત થતાં મને જણાયું છે કે સ્ત્રીઓને જો સ્વયંપાક આદિ એકલા શુદ્ધકાર્યમાંજ રોકવામાં આવે તો તેમના જીવનમાં ઉચ્ચભાવના અને સંસ્કૃતિ ક્ષીણ થતાં જાય છે. તેમની માનસિક સ્થિતિ શાક વધારવામાં કે ન્યાત જાતની અમુક રીતોમાં પાળવામાંજ બંધાય જાય છે. ઉચ્ચભાવના અને સંસ્કૃતિની ક્ષીણતા થયા પછી તેમનામાંથી રસિકતા નાશ પામવા લાગે છે. જીવનમાં પ્રાણુવાયુ જેવું અગત્યનું સ્થાન બોમવે છે, તેવુંજ રસિકતા એ જીવનનો પ્રાણુવાયુ છે. અરસિક સ્ત્રી-જીવન 'પશુજીવન'થી કાંઈ રીતે ઉતરતું નથી. સંસારની અસારતાનું ભાન કરાવનાર સ્ત્રીનું આસ્તિક જીવન છે. ઉચ્ચભાવના, સંસ્કૃતિ અને રસિકતા યોગવાને સ્ત્રીએ સાહિત્ય-જીવન ગાળતું જ જોઈએ.

સાહિત્ય-જીવન ગાળવાને સારાં પુસ્તકોનું વાચન જરૂરનું હોવા ઉપરાંત પુસ્તકોના પિયારોને પચાવવાનું અગત્યનું છે. લેખક પિતા સમાન છે, કારણ તે પોતાની ભુદિદારા લેખ ઉત્પન્ન કરે છે, પણ તે લેખનો બોક્તા-પતિ-તો નેજ છે કે જે લેખનો રમ્મ રદમજ નેમાં મજા માણી શકે છે. અરસવંચીયં જેવું ઉત્તમ પુસ્તક રચનાર રવ. ગોવર્ધનરામભાઈ તે પુસ્તકના

પિતા સમાન છે, પણ તે પુસ્તકમાં રહેલા રસનું પાન કરનાર વાચકએનો ખરેખરો ભોક્તા કહી શકાય. સાહિત્યમાં ઉત્તમ પુસ્તકોના ભોક્તા થવું એ પણ લેખકે યવા જેટલુંજ અગત્યનું અને મુશ્કેલ છે, ગૃહકાર્ય ઉપરાંત શ્રીઓ આતું જીવન રહેજે ગાળી શકે.

શ્રીજીવન એકલા ગૃહકાર્યમાંજ સમાપ્ત થતું નથી. સામાજિક બંધારણ સાચવવામાં શ્રીઓનું સાહિત્ય-જીવન આવશ્યક અંગ છે. સામાજિક બંધારણ ખીલવવામાં શ્રીઓનું સાહિત્ય-જીવન આવશ્યક અંગ છે. સામાજિક બંધારણ સાચવનાર શ્રી-જીવન ગામડાંઓમાં અને વનવગડે જોઈએ તેટલાં મળી આવશે, પણ ગ્રામ્યશ્રી-જીવન સાહિત્ય-સમૃદ્ધ ન હોવાથીજ તોછડું, શુષ્ક અને અસંસ્કૃત લાગે છે. ગામડાંનાં શ્રી-જીવન અને શહેરી શ્રી-જીવન એ બંને વચ્ચે જે અસમાનતા જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ સાહિત્ય જીવનને અવગણી રહેલી મંસ્કૃતિ શહેરી શ્રી-જીવનમાં પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. ગામડાંની શ્રીઓ તેમજ શહેરી શ્રીઓમાં જો કે સ્ત્રીત્વ એક સરખુંજ છે, છતાં બંને જીવન વચ્ચે આસમાન જમીનનો ભેદ જણાય છે. ગ્રામ્ય-શ્રી-જીવન જોવાથીજ શ્રીઓના સાહિત્ય-જીવનની આવશ્યકતા સમજાય છે.

કેવળ પુસ્તકો વાંચવાથી સાહિત્ય-જીવન સમાપ્ત થતું નથી. જીવનનાં દરેકે દરેક વ્યવહારમાં સાહિત્ય-જીવન ઉપયોગી થઈ પડે છે. સંસારમાં દુઃખ સુખના પ્રસંગો શ્રીઓ તેમજ પુરૂષોને વારંવાર આવે છે; સંસારમાં વ્યવહાર સાચવવામાં ધણાં શ્રીપુરૂષો મુંઝાઈ જાય છે; સંસારના પથે પ્રયાણ કરનારાં ધણાંયે દંપતીઓ વિખવાદથી તથા ચરસ્પરસ્સ ગેરસમજથી ક્લેશમય જીવન ગાળતાં હશે; આ બધા પ્રસંગે પુરૂષના સાહિત્ય-જીવન કરતાં શ્રીનું સાહિત્ય-જીવન બળવત્તર બને છે; અને ક્લેશમય પ્રસંગોને ધીરજથી મોકલી લે છે. પુરૂષનું સાહિત્ય-જીવન પુસ્તકોનુંજ મોટે ભાગે હોય છે, પણ શ્રીઓનું સાહિત્ય-જીવન તદ્દન વ્યવહાર થઈ શકે છે. પુરૂષ આદર્શના દિશાઓ બાંધે છે; પણ સ્ત્રી વ્યવહાર મદુલીઓ બનાવે છે. પુરૂષના આદર્શમાં અસંતોષ અને અસહિષ્ણુતા પ્રત્યક્ષ થાય છે, પણ સ્ત્રીનાં વ્યવહાર કાર્યોમાં શાન્તિ, ધીરજ, અને મીઠાશ દેખાય છે.

સાચું શ્રી-જીવન સાહિત્ય-જીવનથી ભિન્ન રહી શકતુંજ નથી. ન્હાનાં બાળકોની માવજત, વૃદ્ધ વડીલોની સેવા, પતિપરાયણતા, અને ધરરખુ સ્વભાવ એ શ્રીજીવનના પ્રાણુવાસુ સમાન છે, તેજ શ્રીઓનાં સાહિત્ય-જીવનના વ્યવહાર સ્વરૂપની ખીલવણી કરવી એટલે શ્રીઓના સાહિત્ય-

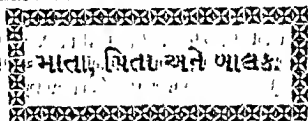
જીવનને/ખીલવવું, અને/પુસ્તકોઆ સાહિત્ય-જીવન કરતાં ઓછાનું. આવું સાહિત્ય-જીવન હજાર દરજ્જાએ/ત્રેણ, સરળ/અને સરસ હોય/છે. ૧

આજકાલ ઓછાનાં સાહિત્ય-જીવન દેશકિતે ચંતાં નાંખે છે. ન્હાનાં બાળકોની માવજત કરવામાં સ્ત્રી-જીવન કદાચ નિપૂણતા ધરાવતું હોય, પણ વૃદ્ધવડીલોની તરફ સેવા-વૃત્તિ શિયિલ ચતી ધણે સ્થળે દષ્ટિગોચર થાય છે. પાંચાલ પ્રગ્નના સંસ્કારે આપણા જીવનમાં એવી તો ઊંડી અને સચોટ અસર કરી છે કે સ્વાતંત્ર્યને નામે સ્વચ્છંદતાનો પટ આપણા જીવનને લાગ્યો છે. સ્વતંત્રતાના કે સ્વચ્છંદતાના પાક શીખવાને આપણે વલખાં માર્યાં હોય તેવું કંઈ નથી, પણ પાંચાલ પ્રગ્નના સંગદોષને લીધે આપણું જીવન આવા દોષના ભોગ થઈ પડ્યાં છે.

પ્રાચીન આર્ય સ્ત્રી-જીવન સ્વતંત્ર હતું; સ્વચ્છંદી નહોતું; સ્વચ્છંદતાની ભાવના આર્યત્વથી નહન વિરુદ્ધ જ છે. સ્વચ્છંદી જીવન અણુગમે ઉત્પન્ન કરનારે લાગે છે, પણ સ્વતંત્ર જીવન વ્હાલસોયું અને આનંદ ઉત્પન્ન કરનારે હોય છે. સ્વચ્છંદતાનો નાશ કરવા અને સાચા સ્વતંત્ર જીવનની ન્યોતિ પ્રકટાવવા દરેક સ્ત્રી પુરૂષે સાચા પ્રયાસો ખંતથી કરવા જ જોઈએ. એ વિના આર્ય-જીવનની મહત્તા સ્હમગવી મુશ્કેલ છે. અને ત્યાં સુધી આર્ય-જીવન ન સ્હમગય, ત્યાં સુધી ઓછાનું સાહિત્ય-જીવન સ્હમગય તેમ નથી.

જહેનો, અંતમાં એટલું જ કે સાહિત્ય-જીવન એ પુરૂષોત્તો જ ઈર્મિરો છે, એવી માન્યતાને હંમેશને માટે તિલાંજલી આપજો. પુરૂષોનું સાહિત્ય-જીવન પુસ્તકોનાં વાંચનમાં જ વીરમતું હશે, તો તમારું સાહિત્ય-જીવન સંસારના પુસ્તકનાં પાનાંઓમાં ખીલતું હશે. પુરૂષોના આદર્શો કરતાં તમારા અનુભવી બ્યવહાર-સંસારમાં સરલતા આણી શકે છે, સંસારમાં શાન્તિ, મીકારા અને સાર બતાવનાર તમારા જીવન છે. પણ સાથે એટલુંથે ન વિસરજો કે સ્વતંત્રતા તમારા જીવનને વિકસાવનાર છે, ત્યારે સ્વચ્છંદતા તમારા જીવનને કરમાવી નાંખશે. બનેને પારખી કાઢવાં, અને સ્વતંત્રતાનો સ્વીકાર કરી સ્વચ્છંદતાને દૂર કરવી, એમાં જ તમારી જીવિની ક્ષોદ્રી સમાઈ છે. સ્ત્રીઓ માસિકનાં સ્ત્રીવાંચકા સ્ત્રીઓધની સાચેકના ત્યારે જ સાધી શકે કે ત્યારે તેઓ પોતાનાં સાહિત્ય-જીવનને સ્વચ્છંદતાથી નિષ્કર્ષકે રાખી નિર્મળ, સ્વતંત્ર અને પ્રેમમય બનાવે!

માતા, પિતા અને બાલક.

[લંખનાર:—રા. રા. ધીરજ.]

બહુજાડાં પરિચય હોવાને લીધે આ વિષય ધ્યાનમાં આવતો નથી; પરંતુ જો આપણે બાળક કે માતા પિતાની દૃષ્ટિથી જોઈએ તો આ વિષયનું મહત્ત્વ ઠાઠ રીતે એણું પ્રતીત થતું નથી. સર્વ સાધારણની ધણું દરીને એવી સમજ હોય છે કે જે અવસ્થા આપણે જીવતી કરી છે, તે ઉપર લામ્બવાની આવશ્યકતા શી છે? જો પોતાના મનમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય આ વાતનો વિચાર કરે તો પણ હાનિ નથી. વિવાદ પહેલાં યુવક અને યુવતીને આ વિષયમાં જે કંઈક શિક્ષણ મળે છે, તે બહુવા અઘાન જનો તરફથી મળે છે. જિંદગીની મુશ્કેલીને માટે જો વાતની એટલી જરૂર છે કે તે તરફ ઉપેક્ષા રાખવી એ બહુ હાનિકારી છે. જેને સમુદાય થી જ છે તેની પણ ખબર નથી તેને સ્તીમરનો કમાન બનાવીને મહાસાગરમાં ધક્કાવામાં આવે તો શું થાય? જે મનુષ્યને સંતાન શું થીજ છે, તેનું સાક્ષન-પાલન શી રીતે કરવું જોઈએ, તેમજ તેનાં આચરણ કેવાં પડ્યાં જોઈએ તેનું જ્ઞાન નથી, તે મનુષ્યને સંસારમાં ધક્કા દેવામાં આવે તો તે અણધાર કમાન જેવી દેખાતે પામે છે. પુરુષોમાં એક એવી શ્રેણીવાળા છે કે જન્મ-ભર જાતચારી રહેવાના પંક્ષિપાત્રી છે, તેમને માટે સ્ત્રીઓ બનાવવામાં પરમેશ્વરે મોટી બુદ્ધિ કરી છે. તેઓ માતૃત્વ અને પિતૃત્વ કરતાં જાતચારીને અધિક માન આપે છે; પણ જો માતૃત્વ અને પિતૃત્વ સાથે જાતચારી પણ હોય તો તેની ખરાબરી કાઢ કરી શકતું નથી. જે પુરુષના લાગ્યમાં પિતા બનવાનું અને જે સ્ત્રીના કિરમતમાં માતા બનવાનું ન લખ્યું હોય તે પોતાના જન્મને વ્યર્થ સમજે છે, આ બીજી શ્રેણીનાં દેખતી છે. જે આંખા ઉપર ફળો ન હોય તે બીજા આંખા કરતાં શું સુંદર દેખાશે? સ્ત્રી માતા બનીને અને પુરુષ પિતા બનીને કેવળ સંસારનું કર્તવ્ય પૂરું કરે છે એમ નથી; કિન્તુ પરંપરાગત નિકટ પહોંચવાનો માર્ગ તે સાફ કરે છે. સંતાન ઉત્પન્ન કરીને તેઓ ભવિષ્યનો સેતુ-પૂલ નૈયાર કરે છે. મનુષ્ય પ્રાણી પરાપૂર્ણી એવા સેતુ ઉપર ચઢે આવે છે તથા જાય છે. સંતાનમાં માતાપિતાના

શુશ્રુ, માનસિક તથા નૈતિક આચરણ અને અવગુણ લેખ હોય છે અને તેના ઉપર લવિષ્યની પેઠીઓની કાય-વૃદ્ધિ અવલંબિત છે. લાખો વર્ષોથી આ પ્રમાણે મનુષ્યના ગુણાવગુણ એકમાંથી બીજામાં ઉતરતા ચાલ્યા આવે છે.

નીચી શ્રેણીવાળાં પ્રાણીઓમાં વંશવૃદ્ધિ વિશેષ પ્રમાણમાં થાય છે, પણ તેમાં માતા પિતા અને સંતાનનો સંબંધ થોડો સમય રહે છે. એ ઉપરથી પ્રકૃતિનો એવો ઉદ્દેશ માલમ પડે છે કે તેમનો પ્રવાહ એ પ્રમાણે જ ચાલ્યો જવો જોઈએ. એ જાતિનાં માતાપિતામાં પ્રેમ પણ હોતો નથી. કેવળ એ જાતિઓનાં પ્રાણીઓનું અસ્તિત્વ ચાલ્યા કરે છે. માંખ, વિંછી, ખીસકોલી વગેરે પ્રાણીઓમાં સ્નેહસંબંધ હોતો નથી; કિન્તુ જેમજેમ શ્રેણીવાળાં પ્રાણીઓ તરફ જોઈએ છીએ, તેમ તેમ પ્રેમની વૃદ્ધિ જણાતી જાય છે; અને તેના કરતાં પણ ઓછામાં વધારે સ્નેહ જણાય છે. મનુષ્યોમાં તેથી વધારે પ્રેમ હોય છે. માતાના ગર્ભમાં નવ માસ રહવા છતાં મનુષ્યનું બાળક એટલું કમજોર હોય છે કે અન્ય પ્રાણીઓનાં સંતાન તેનાથી સજ્જ હોય છે. મનુષ્ય પ્રાણીમાં માતાપિતાનો પ્રેમ એક પ્રકારનું બંધન બની જાય છે, એ બંધનને હીલેજ સંસારમાં ધર બને છે. વરસોનાં વરસો પીતવા છતાં માતાપિતાનો સંતાન ઉપરનો પ્રેમ કभी થતો નથી, ઉઘડું તેનાવડે માતા પિતાનું પોતાનું બંધન અધિકતર દૃઢ થાય છે. સંતાન પ્રતિ માતાપિતાનો પ્રેમ જ સંસારમાં કુટુંબની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે. એ પ્રેમથી જ મનુષ્યનો પરિવાર વધે છે. સંતાનથી મનુષ્યને જે કાયદા થાય છે તેમાં તે પહેલો છે. સંતાનથી માતા પિતાને એક બીજે પણ કાયદો થાય છે. મનુષ્ય પોતાના બાળકમાં રહેલા બાળપણનો અનુભવ લે છે, એ પણ જાણ છે. બાળકની ક્રિડા, કાકાધેલા શબ્દો, વિવિધ રમતો વગેરે જોઈને ઉદાસ માણસને પણ ધડીવાર આનંદ થાય છે. તેને પોતાનું બચપણ નજર આગળ તર્યા કરે છે. અવરથાની વૃદ્ધિ થતાં આ સર્વ વાતો રક્ષ અને નિરાનંદ લાગે છે.

મૃત્યુ પછી આ સંસારમાં બાળકો દ્વારા મનુષ્ય જીવતો રહે છે. સંતાન વિનાના માણસને પોતાનું જીવિત સાઈ લાગતું નથી. જે એકાદ પુત્ર કે પુત્રી હોય તો નિરાશા થતી નથી. માતાપિતાને પોતાનાં બાળકોમાં એક અપૂર્વ સુંદરતા દેખાય છે. તેના અન્યક્ત-અરુપ કાલા શબ્દો સુંદર કવિતા સમાન આનંદ આપે છે. એવા આનંદને હીલે સંસાર મોડો લાગે છે. જેને વૃદ્ધત્વ આવ્યું છે અને સંસારમાં એક પણ સંતાન નથી, તેને આ જગત કેટલું દુઃખદાયક લાગતું દમે, તેની કલ્પના મુખી-સર્વ રીતે મુખી માણસોને આવી કીન છે.

માતા પિતા થવાની જવાબદારી પોતાને શિરે લેનાં પહેલાં સ્ત્રી અને

પુરુષોએ પોતાનાં શરીર, મન તથા આત્માને કેળવણી આપવી જોઈએ. જે સીજ માતા પિતાના અંગમાં ન હોય, તે તેઓ બાળકને આપી શકતાં નથી. માટે સંતાન પેદા કરતાં પહેલાં 'માતાપિતાએ પોતાની' તમામ' પ્રકારની અપૂર્ણતા કમી કરવી જોઈએ. 'જેમનામાં અપૂર્ણતા હોય છે, તેઓ જો સંતાન પેદા કરે તો કુદરત સામે તે ભારી અપરાધ કરે છે. બાળક ઉત્પન્ન થયા પછી તેની દેખરેખ સારી રીતે રાખવી જોઈએ. દેટલાંક માબાપો બાળકો ઉપર પ્રેમ કરે છે, પરંતુ તેમને કેળવી શકતાં નથી. બાળકો સફળતાથી થાય, તેમની શારીરિક સ્થિતિ સુદૃઢ બને અને તેમનામાં દેશપ્રેમ પ્રેરાય, તેવી યોગ્યતા યોગ્યવી જોઈએ. સ્વાર્થને વશ થઈ માબાપોએ બેપરવાઈ રાખવી એ ભારી અન્યાય છે. બાળક જેમ જેમ મોટું થતું જાય તેમ તેમ તેને ધટિત શિક્ષણ દેવું આવશ્યક છે. દેખાદેખીથી કામ કરવાનું વસ્તુ બાળકોમાં વધારે હોય છે. અનુકરણશક્તિ તેમનામાં પ્રબળ હોય છે, માટે એટલું ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે બાળકોની આસપાસનું વાતાવરણ બહુ પવિત્ર રાખવું જોઈએ. નાનામાં નાની બુદ્ધિમાં મોટું ભયંકર પરિણામ આવે છે, એ માતાપિતાએ લક્ષમાં લેવું જરૂરનું છે.

એમાં સેંકડો માતાપિતા છે કે જે પોતાનાં સંતાનને કોઈ પ્રકારનું, ધાર્મિક શિક્ષણ આપતાં નથી. મનુષ્ય ઉપર ધર્મનું સદૈવ પરિણામ થાય છે અને ધરો; માટે એટલું ખાસ સ્મરણમાં રાખવું કે જો માબાપ પોતે ધર્મની પસંદગી કરી બાળકને શિક્ષણ નહિ આપે તો સંભવ છે કે જે ધર્મને તે ધૂણાની નજરે લુપ્ત' છે, તેને તેનાં સંતાન ધારણ કરી લેશે! પિતા મૂર્તિ-પૂજક અને પુત્ર આર્યસમાજ અનુભવ્યા છે. ખીજી તરફ પિતા આર્યસમાજ અને પુત્ર મૂર્તિપૂજક પણ જોયા છે! પોતાના ધર્મનું શિક્ષણ સંતાનને નહિ આપવાનું જ એ પરિણામ છે! માટે બાળકને ધાર્મિક શિક્ષણ આપવું જોઈએ, તેને કર્મજનું ભાન કરાવવું જોઈએ. સત્ય તરફ સહાનુભૂતિ અને પૂર્ણશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરાવવી જોઈએ. તેને સદૈવ એવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ કે જેથી તેના હૃદયમાં પ્રેમ, સ્વદેશચાત્સલ્ય, વિવેક, સમતા, ઉદારતા અને પવિત્રતા પ્રકટે.

બાળકનું જીવન બગાડવું કે સુધારવું એ માતા પિતાના હાથમાં છે. જે માતાપિતાનું મન પોતાને વશ હશે નહિ, અને જે પોતાના હૃદય, ક્રોધ અને અભિમાનથી કામ લેશે, તેનાં સંતાનમાં એ સર્વ અવશ્ય આન્યા વિના રહેશે નહિ. માબાપના હાથમાં જે અધિકાર છે, તેના તેણે 'સવળે માર્ગે' ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તેનાથી જની શકે તેટલું તેમનું શ્રેય કરવું જોઈએ.

બહુધા માઆપ એ ભૂલી જાય છે કે સંતાનની સર્વ જવાબદારી તેને જ રીશીરે છે. બાળકના સંબંધમાં કસ્ટ્યાણુ લાવનાનો વિચાર કરતાં બાળકના હિતને મુખ્ય રાખવું જોઈએ. બાળકના અપરાધો ધણીવાર ઉપેક્ષા કરવા લાયક હોય છે, તો ધણીવાર ખાસ શિક્ષા કરવા જેવા પણ હોય છે. શિક્ષા કરવા કરતાં શિક્ષાની ભીતિ બહુ સારું પરિણામ લાવે છે. હાલમાં તો બહુધા માઆપ તરીકિની ફરજો સમજ્યા પહેલાં માઆપ યવાના પ્રસંગો હિન્દુસંસારમાં ઉપલબ્ધ થાય છે, અને તેથી બાળશિક્ષણ ઉપર ધ્યાન આપી શકાતું નથી. બાળકોમાં હાલ કેટલેક ઠેકાણે ઉચ્છ્રમલતા, અવિવેકતા, ઉદ્વેગતા, અવિનયતા વગેરે માલમ પડે છે તેનો દોષ તેમનાં માઆપો ઉપરજ આવે છે ! કેટલાંક માઆપો બાળકોને લાડ લડાવી દુર્ગુણી બનાવે છે, પણ તેમણે જાણવું જોઈએ કે કાલયેત્ પંચ વર્ષાણિ, દશવર્ષાણિ તાઢયેત્ ॥ પ્રાપ્તેતુ પોર્ઢપે ઘર્વે પુત્રમિત્રવદાચરેત્ ॥ (પાંચ વર્ષ મુંધી લાડ લડાવવાં, પછી દશ વર્ષમુંધી શિક્ષા કરવી અને સોળ વર્ષ થાય ત્યારથી પુત્રને મિત્ર પ્રમાણે ગણવે.) મનોવિકારને વશ થઈ માઆપોએ બાળકને એક સામાન્ય સીજ ગણી, તે તરફ તેવા પ્રદારનું વર્તન ચલાવવું એ કેટલો અન્યાય ? બાળકો મોટાં થાય છે તોપણ કેટલાંક માઆપો તેમને સ્વાધીનતા આપતાં નથી. બાળપણથી માંડી અવસ્થા સુધી તેનાં વડિલો તેમને એકજ દશામાં રાખવાનું ઇચ્છે છે. એનું પરિણામ પ્રેમની વિરૂદ્ધ આવે છે. પિતા-પુત્ર લડે છે. અને ગૃહસંસાર ક્ષલહનું સ્થાન બને છે.

અગાળ બાળકોને તદ્દન સ્વતંત્ર બનવા દેવાં એ પણ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. અંકુશની, આવશ્યકતા પરિમિત પ્રમાણમાં સર્વને માટે આવશ્યક છે. નિરંકુશતાનું પરિણામ તો સારું ન જ આવે. બાળકનો સ્વાભાવ અને તેની શક્તિનો યોગ્ય વિચાર કરી તેને યોગ્ય વિષયનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. માતાપિતાએ એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ, કે બાળકોનું જીવન વ્યર્થ ન જાય અને તે ભવિષ્યમાં સુખી થાય તેવી તજવીજ કરવી જોઈએ. તેમનામાં સ્વાભિમાન જગૃત થાય એવી શક્તિ વધારવી જોઈએ. વિશેષમાં તેમનાં સ્વગતિપ્રેમ, સ્વદેશવત્સલતા વિકસાવવાં એ માઆપનું બાળક પ્રતિનું પરમ કર્ન્ય છે. પ્રથમ માઆપે પોતાની યોગ્યતા વધારવી અને પછી મંતાનમાં સદગુણનાં બીજ રોપવાં. મા, આપ અને બાળકની ઉત્પત્તિ ઉપરજ રાખૂની ઉત્પત્તિનો આધાર છે. મમાગની ઉત્પત્તિ એ રાખૂનોત્પત્તિનું પ્રથમ પગથીડ છે. જ્યારે સમાગતપ્રગતિ, સાંસારિક ગંરૂતિ આગળ વધે ત્યારે દેશોદય સત્તર શરો. પ્રભો, દિન્દને એ રૂઠો દિન મનરૂ દેખાશે.

[લખનાર:—સ્વ. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ.]

[સ્થળ:—આનંદપુરની સીમાપરની વાડી નજીકનો પ્રદેશ. મધ્ય રાત્રે ગુરુ ગોવિંદસિંહ સાગીનાં પોશાકમાં પ્રવેશ કરે છે.]

ગુરુ— અક્ષય કરણી સકલ શી, જગપતિ;

ગમ ન પડે કરામાં જરાએ ધરાએ!

શા બલિદાન આ થયા:

હા! ઇલ લોકથી ગયા :

ના કંઈ બાલની દયા :

કારણ હેતુઓ ક્યા ?

ગરીબ વનિતા વસવસે !

હૃદય વિધુરાં દવ મહી જલે !

નયન સરતાં સંધીર ઝરતાં :

સફલજંપ્રભુની કૃતિ પથુ ન મતિ

કરતી ગતિ : ઉત્પત્તે જતી !

ખેર ! આ મુંઝાસી મહારાજે મને એવો સંદેશો મોકલ્યો છે કે મારે મધ્ય રાત્રે એક પથુ અનુચર વગર સાગીના પોશાકમાં તેને મળવા આવવું. સાગીના પોશાક છે, એટલે ખંજર કે છરી સાથે નથી. મને ધણું

* એવી દંતકથા છે, કે અનોપકુંવર નામે લાહોરની કેઈ ધનાઢય ખત્રાણી પ્રખ્યાત શીખ ગુરુ ગોવિંદસિંહ ઉપર પ્યારમાં પડી હતી. ગુરુને પોતાના તરફ વાળવાને બીજો કશો ઉપાય ન સુઝવાથી તેણે સંન્યાસીના વેશ લીધેલો; અને એવી વાત યકાવેલી, કે પોતાના ઉપર દેવી પ્રસન્ન છે, અને દર્શન આપે છે. ગુરુને કાને એ વાત જતાં તેણે મંજવાનું પુછાવેલું; અને અમુક ગ્રંથે મધ્ય રાત્રે એકલા આવવાની તોતે સચતા થયેલી, એ દંતકથાને આધારે ઉપરના પ્રસંગની કલ્પના કરવામાં આવેલ છે.

કુતુહલ થયું છે. મંન્યાસી પરમ સ્વરૂપવાન, ઉદાર અને ભવ્ય છે, એ તો સંપૂર્ણ છે. પણ દુર્ગાદેવીના સાક્ષાત્કારની વાત શું સાચી હશે ? માચી હોય તો જોની મુખમુદ્રા તેની હોવી જોઈએ તેવી છે ? આતશ છે : પણ પ્રકાશ મને પુરતો કે સ્વચ્છ દેખાયો નથી.

(દરવાજો ઠોકે છે, અને તે ધીમે ધીમે ઉઘટે છે. સામે એક આસન ઉપર અનોપભારતી બેઠેલ દેખાય છે. પાસે એક ખીજું આસન ખાલી રાખેલું છે.)

ગુરુ—મહારાજને પ્રણામ કરું છું.

અનોપભારતી—ગુરુ દેવને પ્રણામ કરવાને તો હું ચોગ્ય છું. આપ પંચજનને અને સમગ્ર હિંદને પૂજ્ય છે ! આપના પ્રતાપ અને પ્રભાવથી હું મારી રીતે વાકેફ છું. ખીરાજો, શી આશા છે ?

ગુરુ—મેં માંલજ્યું છે, કે આપને પરમાત્માના સાક્ષાત્કારનો પ્રસાદ પ્રાપ્ત છે. હું પોતે એ અનુભવ માટે ધણા વખતથી ઉત્સુક છું, અને તેટલા માટે આપની પાસે આવ્યો છું.

અનોપભારતી—આપનું ઈષ્ટ રૂપ કયું છે ?

ગુરુ—ત્રીશની અધિષ્ઠાત્રી દુર્ગાદેવીનું.

અનોપભારતી—એ દર્શન આપને ચર્ચ શકશે.

ગુરુ—ખરેજ ? શું આપ એ મંત્ર મને બતાવશો ?

અનોપભારતી—માતાજીને મારે પુછતું જોઈશે. પણ આપ સમજો છો, કે આવા અનુભવો માત્ર મંત્ર જાણવાથી થતા નથી : કેવળ અનુમંદથી થાય છે.

ગુરુ—ખરી વાત. હું પણ પાત્ર નથી, છતાં અનુમદનો આગ્રહી છું.

અનોપભારતી—મનુજ અનુમદનો આગ્રહી હતો, તો માતાજીના પ્રતાપથી અનુમદ પામ્યો, અને સાચે લેવાને પણ પામ્યો. આપ મુદ્દાં મુસ્તદેવ, અનુમદની સાચે કાંઈ લેવાને પામો તો—

ગુરુ—કાંઈ લેવાને ? એટલે ?

અનોપભારતી—એટલે કાંઈ લેવા જેવી મનોદર મુદ્દરીને.

ગુરુ—આપ આ શું બોલો છો ? આપ કોણ છો ?

અનોપભારતી—હું કાણ છું ? હું તો માત્ર એક મંન્યાસી છું. પણ

મારા કહેવાનો આશય આપ સંમત્યા નહીં. ખેર! આપ જરાવાર! અહીં ખેસરો? હું હમણાંજ આપને માટે માતાજીને પ્રમ કરીને જવાણ લઇ આવીશ.

(અનોપભારતી અંદર જાય છે.)

ગુરુ—આ લેલાં અને સુદરીની વાતો શી? મને તો મેન્યાંસીમાં કંઈક કપટ લાગે છે. હમણાં જે હશે તે દેખાશે.

(અનોપકુંવર પોતાના ખાસ સુંગારમાં સજ્જ થયેલી પ્રવેશ કરે છે.)

અનોપકુંવર—હું આપની સમા માગું છું. મને આપનાં એકાંત દર્શનની એટલી તીવ્ર ઇચ્છા હતી, કે મારે આ પ્રપંચ કરવો પડ્યો. હવે પધાર્યા છો, તો મારાપર કૃપા કરશો? હું ચરણરૂપરો કરું?

ગુરુ—શીલકુલ નહીં. તું કોણ છે?

અનોપકુંવર—મને આપે અગાઉ એક વાર જોયેલી છે.

ગુરુ—સાહોરની ખત્રાણી? તારા વેશ પરથી તો હું એમ ધારી શકું છું. હા, મેં તને જોયું હતી. પણ તું શું માગે છે? શીખ મવું છે?

અનોપકુંવર—શીખ થવાને—આપ કહો તે થવાને તૈયાર છું. માત્ર આપની બનવાને તકસુ છું. કેવી તકસુ છું તે કેમ કહું?

ગુરુ—દીકરી! તું ભુલી જાય છે કે હું કોણ છું. હું તો ગુરુ એટલે તારો બાપ છું. તારા બાપ ઉપર તારે આવી નજર કરવી ઘટે?

અનોપકુંવર—ઉંમરમાં આપ કંઈ મારા બાપ જેવડા નથી. લગભગ મારા સમાન છો. આપના રૂપથી અને વીરત્વથી. હું મોહીત થઇ છું. વળી, હું સ્વતંત્ર છું; કાઠની પત્ની નથી. ત્યારથી, આપને જોયા છે, સારથી પ્રબળ કામનાની આગથી બળી રહી છું. મને ઠારવાનું આપના હાથમાં છે. આપ એ અનુગ્રહ નહીં કરો? મોટા કાપીમુનીઓએ પણ ભોંભોનાં મન સાચવ્યાં છે. એમાં કાઠજો દોષ ગણેલ નથી.

ગુરુ—બ્રહેન, તારી બૂઝ થાય છે. હું તારે મોટે પુરૂષ નથી.

અનોપકુંવર—અરે! હું આપની પાસે દીનની માફક કરગરું છું. ત્યારથી પરવશ થઇ છું, સારથી—

કશી મંસારની ચીજો જરાએ ભાવંતી નથી!

આપના દીલમાં લોયે કાં દયા આવતી નથી?

ગુરુ—મને ખેદદ દયા આવે છે. આ કમનસીબો ઓરત! તને કેવલ

સ્વપ્નનો મોહ છે. પ્રાણના પ્રમોહનો તને લેશ પણ અનુભવ નથી. ગુરુના ચરીરમે તું કામે છે: ગુરુના હૃદયને સમજવા તે કદાપી યત્ન કીધો છે ? તને એટલી પણ ખબર છે કે મારા બે પુત્રો હમણાંજ અંત્રામમાં ખપી ગયા છે, અને તેની માતા તથા ઓરતો અસારે રોધ રહી છે ?

અનોપકુંવર—અરરર ! ક્યારે ? મને માફ કરો. મને કશી જ ખબર નથી !

ગુરુ—અને મારા પિતાના ખૂનની વાત તે માંભળી છે ?

અનોપકુંવર—હા ! એ કરુણકથા—

ગુરુ—એ ખૂન સારે થઈ ગયું, એમ ન સમજ. અસારે—આ ધડીએ—ઓરંગઝેબ તમામ ગુરુઓનું અને દેશનું ખૂન કરી રહ્યો છે. ઓ સ્ત્રી, હું તારો પ્રશ્ન તનેજ પુછું છું, કે તને કોઈની દયા છે ? કે માત્ર પણ થતાંજ આવડે છે ?

અનોપકુંવર—મને ક્ષમા કરો, ગુરુદેવ ! હું પરતાઉં છું.

ગુરુ—અરે ! તે કોનું વીદિજન કીધું ? મધ્ય રાત્રે મને આવા કામ માટે બોલાવતાં તને શું જરા પણ શરમ ન આવી ? તારી દુષ્ટ વાસનાને તૃપ્ત કરવાની ખાતર તું કોને મુરખ બનાવે છે, તેનો તને વિચાર પણ ન આવ્યો ? અને હવે ? શું તને બરાબર સજા કરવાને હું સક્તિમાન નથી ?

અનોપકુંવર—હું પગે પડીને, જોળા પાયરીને, આપની ક્ષમા માગું છું. ઓ પિતા ! હું તો એક વિવચાસક્ત જંતુ માત્ર હતી અને છું. પણ આપ કહો છો તે તમામ મને સાચું લાગે છે. તો મારાપર દયા કરો અને મને શીખ બનાવો, મહારાજ !

ગુરુ—શીખ બન્યા થઈ તારાથી: વિષયમુખમાં નપડું રહેવાં શો નહીં. એ તારાથી બની, ચાકરી ?

અનોપકુંવર—મહારાજ ! આપે સલના જાણ્યી મારું હૃદય ધીધી નાંખ્યું છે, અને હું હવે પ્રજુદ છું.

ગુરુ—તારી સુખમુદ્રા જોઈને હું માની શકું છું. પણ એક બીજી વાત. આ ક્રમાનો એવો છે કે ઓરતને રક્ષક જોઈએ. તું કોઈને તારો પતિ કરવાને સક્તિવાન નથી ?

અનોપકુંવર—હું, મહારાજ ! મારો એક જુનો બાપદાદા આ વેશમાં પણ મારી સાથે છે.

ગુરુ—સારે તેને બોલાવ !

અનોપકુંવર—લાલ ! લાલ ! (હરકીસનલાલ પ્રવેશ કરે છે.)

લાલ—હાજર છું.

ગુરુ—લાલ ! તમે આ ઓરતને ઝોતાની કરવા આહો છો—જેવી છે તેવીને !

લાલ—ધણી વખતથી આહતો આવ્યો છું, મહારાજ !

ગુરુ—મને અહીં અસારે શાં માટે બોલાવ્યો હતો, તેની તમને ખબર છે ?

લાલ—હા, મહારાજ ! જાણી ખબર છે.

ગુરુ—વારૂ, તો તમે તેના ઉપર તમારી ચાહર નાંખો. જ્ઞાનથી એ તમારી ઓરત છે. બહેન, હું અંધસાહેબ અને ગુરુદેવના કસમ આ, કે તારા આ ધણી તરફ સદા વફાદાર રહીશ.

અનોપકુંવર—હું મંત્રસાહેબ અને ગુરુદેવના કસમ ખાઈ કરું છું, કે મારા પતિ તરફ હું હમેશાં વફાદાર રહીશ.

ગુરુ—તથાસ્તુ ! તમે હંપતી આવતી કાલે મીઠાલસમાં આવજો. તમને માણસનો પ્રસાદ આપી શકશે.

લાલ—મહાન અનુમત્ત થયો, ગુરુદેવ. આપે એકની નહીં પણ બેની, કીંદગી એકદમ સુધારી દીધી !

ગુરુ—હવે હું જાઉં ? પુત્રી, મંત્રોશી ને સુખી રહો.

લાલ—હું ગુરુનિવાસ સુધી સાથે આવું છું.

(અને જાય છે.)

ચાર વર્ષનું બાળક.

(ઇ. સ. ૧૯૨૩ના સીબોધના "બાળક" નું પાકું બાંધેલું પુસ્તક.)

આસ-બાળકો માટે લખાયેલા ઉપદેશક લેખો—કવિતાઓ—નાની નાના વાતો—સંસાર—જીવનચરિત્રો—સિંદાસન બત્રીસીની આડે જાતાર્થો—રામાયણની બાર વાતો—વગેરે વિવિધ અનેક લેખોથી ભરપૂર કમલમગ ૩૦૦ પૃષ્ઠ અને ફટકાકે ચિત્રો સાથે—

કિંમત રૂ. બે. વિ. પી. ચાર્ટરજ એપ્રીલ સુધી માફ. લખો—

મંત્રી—"સીબોધ" કાર્યાલય, અમદાવાદ.

સંયુક્તા અને પૃથ્વીરાજ.

(અનુવાદક—ભાઈ હંસરાજ વી.)

સ્થળા:—દિલ્હીનો રંગમહેલ.

પાત્રગણ:—પૃથ્વીરાજ: દિલ્હીના સમ્રાટ. રાયમલ:—જયચંદના કાકા. જોધમલ:—સંયુક્તાની ધાત્રીનો પુત્ર. સંયુક્તા:—જયચંદની પુત્રી, પૃથ્વીરાજની પત્ની. ચમુનદા:—રાયમલની પુત્રી. ધાત્રી, સખિયો...વિગેરે. સંયુક્તા અને સખિયો:—

(યજ્ઞરાય હાથ મ્હારો મોહન ઘોને મેલી.—એ રાહ.)

નયન નયન નાચે, રહજ સકલ રાચે,
સુજન સકલ રાચે, હો નયનમંત્ર વાંચે...નયન.
નાચે પશુવેલી, હો રેલી રસની હેલી,
નયનનૃસ તાલમાં, જો તારિકાઓ ઘેલી...નયન.
પોયણાં ઝુમે, હો લલિત લહરી ઝુમે,
બુલબુલોની બેલડી વિરાજે પુષ્પ લુમે...નયન.
અંરિત લલિત લાસ્યમાં હો ચંદ્રી મંદ હાસ્યમાં,
તાંડવની ભવ્ય તાલી લે નિધિ-દુશ્લાસમાં...નયન.

x

x

x

x

(૨. વં. દેસાઈ.)

૧. હી સખી:—ભુઓ મળી ! પુષ્પોના આશ્રયજોડી વિભૂષિત યઈ આજ
આપણાં મહારાણી કેવાં પુષ્પ-રાસી બન્યાં છે ! કેવી અપૂર્વ
મુન્દરતા છે ! સારૂ જાતનિદાજો ! ઓ સ્વર્ગના દેવગણો !
આપ પણ એક વજ્ર પધારી નિદાજો કે પૃથ્વી પર કેવી
મનોહર-અદ્ભુત દેવીનો આવિર્ભાવ થયો છે !

૨. સખી:—મહાસતીનું અંગ સિરીસના પુષ્પ માફક કેમલ છે, અને
તેની સાથે આ પુષ્પોના મિસનથી સો ગ્રાણી મુન્દરતા

ધારણ કરી રહ્યાં છે ! સુવર્ણહારમાં જેમ હીરો દીપે છે, તેજ માફક મહારાસીને, આ રંગીન પુષ્પો દીપાવી રહ્યાં છે.
સંયુક્તા:—છી: છી: આ ત્હમે શું બોલો છો ? જે પુષ્પો દેવોનાં મસ્તક પર સ્થાન એળવી ચક્યાં છે, તે શું મહારા અંગ-સ્પર્શથી વધારે ગૌરવવાન થયાં ?

૨ છ સખી:—મહારાસી ! લાગ્યથી જ પુષ્પોને પણ એવું ગૌરવ અને આદર પ્રાપ્ત થાય છે. એતો સાચુંજ છે કે ઘણાં પુષ્પો દેવોનાં મસ્તક પર રહે છે, અને ઘણાં સુન્દરીઓનાં અંગ પર રહે છે. પણ એવાંએ ઘણાં છે કે જે નિર્જનવનમાં વીકસી તે જ જંગલી હવામાં રૂપ-ગંધનો પમરાટ બહેલાવી આદર પામ્યા સિવાય જ શકે થઈ જમીન પર પડી જાય છે. તો ત્હમેજ કહો સખી ! દિલ્હીની મહારાસી સુન્દરી સંયુક્તા જે પુષ્પોનો આદર કરે છે તેનાં મહાલાય નથી ?
(પૃથ્વીરાજ પ્રવેશ કરે છે. સખીઓ જાય છે.)

પૃથ્વીરાજ:—અહો દિલ્હીનાં મહારાસી ! આજે તો મનોહર દૃગાર ધારણ કર્યો છે ? કુવારાની ધારાઓ સમાન સૌન્દર્ય પ્રક્ટી નીકળ્યું છે ! હૃદય તો એમજ ધ્રુવે છે કે રાજ્યના કાલાહલને દૂર ફેંકી દઈ આ સૌન્દર્ય-સાગરની પ્રણય-સદરીઓમાં જ સ્નાન કર્યા કરે !

સંયુક્તા:—પ્રિયતમ ! જુઓ આકાશમાં પૃથ્વીમાનો ચંદ્ર પોતાનું સૌન્દર્ય ફેલાવીને હાસ્ય કરતો ધીમે ધીમે ચાલી રહ્યો છે. તહેનું રૂપ અને ઉજ્જવળ વર્ણ, એ શું તેજસ્વી સૂર્યને જ આભારી નથી ? તેજ માફક મહારાણા ! ત્હમારી આ હાસીને આપના સૌન્દર્ય વતી અને આપના ગુણોથી જ ગુણવત્તી સમજો ! હું તો આપના હાથમાં રમકડાં રૂપજ છું. મને આપ વડેજ આટલું માન છે. આપની લેશ પણ અકૃપા થાય તો મારી કિંમત કાઢીનીજ થઈ જાય.

પૃથ્વીરાજ:—પ્રાણપ્રિયે ! ત્હમે તો મારા હૃદયાકાશમાં ધ્રુવ-તારા સમાન વિરાજમાન છો. પ્રિયતમે ! ત્હારી તરફ નજર રાખી મહારી રાજ્યનૌકા બેખંટક ચલાવી રહ્યો છું. કનોજની સરહદપર ત્યારે રાહોડ સૈન્યે રહને ઘેરી લીધે, અને મહારી સ્થિતિ

પૃથ્વીરાજ:—વિરમો ! રાણીજી ! વિરમો.

સંયુક્તા:—મહારાજ ! હું વિરમું છું; પણ આપ કઈ ઈચ્છાથી થોભ્યા છો ? સૈન્યનો કોશાદસ હલુમુધી કેમ શ્રવણ પડતો નથી ? હાથી અને ઘોડાની ખરીઓ ભૂમિને કોશાવતી કેમ દસ્યમાન થતી નથી ? રાસોનો મૃદુ ટંકાર ગગન સુધી કેમ પહોંચતો નથી ? આરણ્યોની પુરાણી વીર-ગાથાઓનો રણકાર હજી કેમ શ્રવણ પડતો નથી ?

પૃથ્વીરાજ:—પૈર્થ ધરો મહારાણી ! ચોક્કસ યાદ રાખો કે પૃથ્વીરાજ ડરપોડે અને નામદે નથી !

સંયુક્તા:—મહારાજ ! મ્હને સ્પષ્ટ કરો ! પણ રાજપિં ચિતોડના મહારાણાને આ ખગર વિના વિલખે પહોંચાડો, અને રાજ્યમાં આરા ફેરવી દો કે દિલ્લીમાં જે કોઈ રોડોડ દષ્ટિએ પડે તેને દેદ કરી લે.

(પહેરેગીરનો પ્રવેશ.)

પહેરેગીર:—મહારાજ ! જે સ્ત્રી અને જે પુરૂષ આપનાં દર્શન ઈચ્છે છે.

પૃથ્વીરાજ:—મર્ખ ! આ મળવાનો સમય નથી તે વીસરી ગયો ?

પહેરેગીર:—જાનું છું ધર્માવતાર ! પણ મ્હને ઘણાજ આગ્રહપૂર્વક ખગર આપવાનું કહેવાથી મ્હારે આપની પાસે આવવું પડ્યું. ત્હેમણે કહ્યું છે કે—“ આ મુદ્રા જોનાંજ મહારાજ અમને પોતાની સમીપમાં બોલાવશે. ”

પૃથ્વીરાજ:—તેઓ કાણ છે ?

પહેરેગીર:—સેવક તે જાણતો નથી; પણ રોડોડ માલમ પડે છે.

પૃથ્વીરાજ:—(માત્ર) રોડોડ ? જેડ મુદ્રા ! (પહેરેગીર મુદ્રા આપે છે, તે જોયા પછી) ત્હેમને માનપૂર્વક અહિં લઈ આવ !

સંયુક્તા:—(યમુનાને) ઓ મ્હારી મ્હારી યમુના ! મ્હારી બ્હાલી સખી ! બેઠે ! (બેઠે છે.)

પૃથ્વીરાજ:—(રાયમલ તરફ વળીને) અહો ! આજ મ્હારાં કેવાં સૌભાગ્ય કે આપના પધારવાથી મ્હારો મહેલ પવિત્ર થયો.

રાયમલ:—ભાઈ ! તમારું ઐશ્વર્ય જોઈ હું ખૂશ થાઉં છું. વીરત્વ અને મિત્ર એ બંને જોઈનેજ મહારાજા અનંગપાળે ત્હમને દિક્ષીની માદી સુપ્રત કરી છે.

પૃથ્વીરાજ:—(જોધમલ તરફ) કેમ, કુશળ છો ?

જોધમલ:—દેવ ! આપના આશીર્વાચનથી જ્યાં કુશળ છે.

રાયમલ:—સાંભળો, પૃથ્વી ! જે કંઈ માટે મ્હારું આવડું થયું છે તે કંઈ ! ત્હમે કનોજના શત્રુ છો તેથી મ્હારા પશુ છો; પશુ જે દેશનો-ભારતનો શત્રુ છે તે મ્હારો અને ત્હમારો બંનેનો સમાન શત્રુ છે. જ્યાં મુખી દેશપ્રોહીઓ સાથે યુદ્ધ ચાલશે ત્યાં મુખી આપણે પરસ્પર સગા ભાઈ અને મિત્ર છીએ ! વૃદ્ધના આ શીશુ હસ્ત ત્હમારે આધીન છે.

પૃથ્વીરાજ:—ધન્ય-ધન્ય-મહારાજ ! કનોજના યુદ્ધમાં આપની વીરતા તીકાળી ચડ્યો છું. સ્વયંવર સભામાં ધાયલ થયા છતાં પણ કાકાજી ! જે વીરતા આપે દાખવી હતી, ત્હંને દરેક દેશમાં વિશેષ ગૌરવનું કારણ માનવામાં આવે છે. આપને મેળવીને હું કૃતાર્થ થયો !

જોધમલ:—હું શબ્દોથી હૃદયના ભાવ સારી રીતે પ્રકટ કરી બજાવતો નથી, પણ એટલુંજ કે આ હૃદય તલવાર દેશપ્રોહીઓનું રક્તપાન કરવાં સર્વદા આપને ચરણે ખુલ્લીજ રહેશે.

પૃથ્વીરાજ:—ધન્ય છે ! સ્વમિય કુશળ દેશપ્રિયમાન સર્વ ! પધારો ! વિશ્રામભવનમાં આરામ લો ! થોડા સમય બાદ આપણે મસમત કરીશું.

(પૃથ્વીરાજ, રાયમલ અને જોધમલ જાય છે.)

સંયુક્તા:—(ધાત્રી તરફ) ઓ મ્હારી બ્હાલી ધાત્રી ! આ સંયુક્તા પર ત્હારો અપાર રોદ્ધ છે ! હું તો એમજ ધારતી હતી કે તું મને વીસરી ગઈ હોઈશ.

ધાત્રી:—કાને વીસરું ? ત્હને-સંયુક્તાને ? શું તું નથી. જાણુતી કે. આ
જુદાની ઝીંદગી તુંજ છો ? એ વર્ષથી ત્હને નિદાણી નથી
તેથી મૃત્યુ માફક ઝીંદગી વીતાવતી હતી.

સંયુક્તા:—(યમુના તરફ) પ્યારી યમુના ! કેટલાએ દિવસોથી ત્હને
નીરખી નથી, કેટલાએ દિવસોથી કંઠમાં હસી પડેલી કુંજ
લવનમાં હૃદયની વાતો કરી નથી, કેટલાએ દિવસોથી
નહેરના કિનારા પર બેસી આકમનીય કંઠનું મધુર સંગીત
શ્રવણ કર્યું નથી ! જાસ, હવે તો ત્હારા મિત્રનથી પૃથ્વી
અને સ્વર્ગરૂપ બની ગઈ ! આવો બહેન ! વિશ્રાન્તિ લો !
(બધાં જાય છે.) *

હીસ્ટરિયાથી ગભરાશે માં !

તેનો ઇલાજ વાયુમુક્તા છે. જેનો ૨ નં. ૧૬૬-૧૪ અને
કીમત રૂ. ૫) હીસ્ટરીયા-ફેક્ટ, ચિત્રામ, ખેંચાવું, ૪૭ થયું વગેરે
વાયુના દર્દી પર રાખવાથી છે. દવા વનસ્પતિની, પથ્થ નર્વી. મેદરહર-
શ્વેત, રાતો કે ધાતુ વિગર, કાટ, તોડ અને ગર્ભાશયનાં દર્દ ઉપર
આકસ-ગોળી ૪૦ ની કી. રૂ. ૧).

જાગૃકાની હાથથી મારેલી કી. રૂ. ૩; દરેકનું પોરટેજ જુદું.

છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ; દેશીનામાવાળા-વડોદરા

નવીન પુસ્તકો.

૦-૧૨ સીતા—દિનેન્દ્રલાલ રાય દ્વારા સીઓને આદર્શરૂપ નાટક.

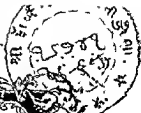
૦-૧૨ મુલકા—૭ ચિત્રો માથે. નવજકયા રૂપે.

૧-૧૨ ઉગતી જુવાની—ગ્રો. જર્જવતરાય ક. કોરેર દ્વારા નવું નાટક.

૦-૧૨ નાં ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે—સચિન જીવનચરિત્ર આશ્રિત
બીજા. તેમનાં ત્રણ મહત્વનાં ગ્રાખ્યાનો અને ચાર છાંયો સાથે.
દરેક પુસ્તક માટે રૂ. પી ખર્ચ જુદું. લખો:—

મેનેજર—“ જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા; ” પીરમંચાદરોડ—અમરાવાડ.

* શ્રીમદ્ મનોમોહન ગોસ્વામી બી. એ. ના હિન્દી “ પૃથ્વીરાજ ”
પરથી મૂળીત.

દુનિયાના ઇતિહાસમાં વીરાંગનાઓએ રાજ્યકાંપમાં ઘણો લાગ
લગવ્યો છે. હિન્દુસ્થાનનો જ દાખલો લઈએ તો કૃષ્ણકુમારી, પદ્મા,
ચાંદબીબી, અલ્હયાબાઈ હોદ્દર, ઝાંશીની ચણી સફીયાબાઈ વગેરે વીરાંગના-
ઓના નામથી ઇતિહાસનાં પાનાં સુવર્ણાક્ષરે ટાતરાઈ રહ્યાં છે. કાન્સ-
ના ઇતિહાસમાં પંદરમી સદીમાં જોન આદ આઈ નામની વીર
બાહિરાએ શેખન કેથોસિક ધર્મના ઝનુનથી પ્રેરાઈને ફ્રેન્ચ સૈનિકોને
અંગ્રેજ લોક સાથે લડવાને ઉત્તેજન આપ્યું હતું; અને તેથીજ અંગ્રેજ
લોકોને ઓરસાયન્સની બહાર દાંડી કહાડવામાં આપ્યા હતા તે શેખન
કેથોસિક ફ્રેન્ચ રાજ આઈસનો અભિપ્રેય કરાવો દીધો હતો. તેથી અંગ્રેજ
લોકો ચીઝાઈ ગયા અને જે બાઈને પકડી રેઝેન્સ શહેરમાં જવની બાળા મુઝી !
ધર્મની ખાતર એ વીરાંગનાએ સૈનિકોને ઉત્તેજન આપ્યું, તુમનામાં ધર્મનું
ઝનુન રેડ્યું અને પેતે પેતાનો જન પણ આપ્યો. આ પ્રખર આત્મબોગે
એનું નામ હજીનેઝ અને કાન્સના ઇતિહાસમાં અમર થયું છે.

આજે એવી જ ધર્મચુરત ખબર પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિમાં ઊછરેલી એક
તુર્ક વીરાંગનાનો વાંચકોને પરિચય આપવાની અમે ઉમેદ રાખીએ છીએ.

આ વીરાંગનાનું નામ હેલીડે એદીબ હનુમ છે. એમના પિનાથી
એદીબબે માહ ખલીફા સુલતાન અબદુલ હમીદના ખજનથી હતા, એદીબ-
બેને જ એમો હતી. હેલીડે જી સીની પુત્રી છે. એદીબબે ખલીફાના
ચિંતનપાત્ર અને રાજકર્તા સેવક હતા. એમને પાશ્ચાત્ય કેળવણીનો ભારે
મોહ હતો. એને લીધે એમની પુત્રીએને-લોકમતની વિરુદ્ધ ધરને પણ,
પાશ્ચાત્ય કેળવણી આપવાનો નિશ્ચય એમણે કર્યો હતો; અને આ નિશ્ચય
તેમણે પાર પણ પાડ્યો.

કાન્સરેન્ડીતોપક દોલેજ અને ઓસ્કરસની અમેરિકન દોલેજમાંથી
પાસ યતાર પહેલી તુર્ક સીયેલપુએટ હેલીડે હનુમ જ હતી.

હેલીડે સામાન્ય વિદ્યાર્થી કરતાં વધારે મહેનતુ, ખતિમી, ચપલ અને
શુદ્ધિમાન હતી, આ તેના યુગો વિદ્યાર્થી જીવનમાં રૂપક દોસી આવતા

હતા. તે બુદ્ધિમાન અને હેંગીયાર છે એટલું જ નહિ પણ જ્ઞાતે દયયત્રી દોષ સુન્દર કવિતાઓ કરી જાણે છે. ગદ્ય પુસ્તકો પણ તે લખી શકે છે. એણે આપાર મુંધીમાં નવલકથાનાં સાત પુસ્તકો તથા કેટલીક ગૂઢ તત્ત્વજ્ઞાન દર્શકવાળી ન્દાની વાર્તાઓ તુર્કી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ કરી છે. રશીયન, ફ્રેન્ચ, જર્મન કવિતાદિ ભાષામાં એની કેટલીક વાર્તાઓનો તરજુમો પણ થયો છે. “Osor Taird” નામના અંગ્રેજી પુસ્તકનું એણે તુર્કી ભાષામાં સુન્દર ભાષાન્તર કર્યું છે.

કેળવણીનું કામ એને ઘણું પ્રિય છે. એને જ્યારે વખત મળે છે ત્યારે ગામડાંઓમાં કે રજવાડાઓમાં જઈ બીજાઓને પોતે શિક્ષણ આપે છે. જ્યારે મહાયુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે સ્ત્રીઓની અધી શાળાઓની દેખરેખ એમને મોંપવામાં આવી હતી. ગાંધી મુસ્તફા કેમાલ પાશાના તુર્કીના રાષ્ટ્રિય મહા મંડળની સરકારમાં એમને કેળવણી ખાતાના પ્રધાનનો માનભર્યો હોદ્દો આપવામાં આવ્યો છે. આમ કરીને તુર્કી પ્રજાએ પોતાની શુભઅસ્યશક્તિ પુરવાર કરી છે. દોષ પણ મુધરેશ્વા દેશે હજુ મુધી દોષ પણ વિદુષી સ્ત્રીને રાજ્યમાં આપો માનમોં દોદ્દો આપો દોય તેવું સાંભળ્યું નથી.

તુર્કી પ્રજાએ આ વિષયમાં પહેલ કરી બીજાં નારીપૂજક રાષ્ટ્રો કરતાં વધારે ચોચના સિદ્ધ કરી બતાવી છે. મેડમ દેક્લીટની આ નિમજીદ સ્ત્રીજીવનના દનિદાસમાં અદ્વિતીય દષ્ટાન્ત છે.

દેક્લીટ ‘શાન્ત સ્વભાવનાં, ક્રોધગ્રહણનાં અને ચિન્તયશીલ છે. એમના સ્વભાવના જોવાજ એમના શરીરનો વર્ણ પણ જોનારને તેમના પ્રત્યે માન ઉપજાવે તેવો છે. વિગંધમાં તે અપ્રતિમ વસ્તુવશક્તિ પણ ધરાવે છે.

મેડમ દેક્લીટનાં પ્રથમ લલ્લ ક્રી. મ. ૧૮૮૧ માં બોસ્ટનમાં અમેરિકન કોન્ફેડરેશન ગણિતના અતિ વિદ્વાન અધ્યાપક પત્રકાર ‘સક્સીમે’ સાથે થયાં હતાં. શરૂ શિવાનુ આ જોડું બહુ મુખી ન થયું. પ્રોફેસર સાહેબથી દેક્લીટને એ પુત્રો થયા, પછી તેમણે પોતાના જ્ઞાનામાં બીજી એકમના ભાવી આગમનની વાત કરી. આ સાંભળી દેક્લીટને ભારે દુઃખ થયું, અને પ્રોફેસર મારે અને તેમ કરતાં અટકાવવા બહુ પ્રયત્ન કર્યો. તેમાં કંઈકે તે નિષ્ફળ નીવડવાથી તેમનો સાથેનો પોતાનો સંબંધ તેમણે તોડ્યો. જ્ઞાના પદ્ધતિ દેક્લીટને બહુ અપ્રિય છે, અને તેની વિરૂદ્ધ લડત ઉપાડવામાં દેક્લીટ એક આગેવાન છે.

ઈ. સ. ૧૯૧૭ માં ફ્રાન્સ-ઈન્ડીનોપક્ષના ડૉક્ટર અડનનખે સાથે હેલીડે બીજાર. પરણ્યાં છે. આ લક્ષ પછી ડૉ. અડનન ખે અંગોરાની પાક્ષી-મેન્ટના ઉપાધ્યક્ષ બન્યા છે.

હેલીડેના રાજકીય મતોની ક્રાન્તિ સ્ટેજ વિચારણીય છે. ઈસ્લામનાં ચુસ્ત અનુયાયી અને અધિમાની છતાં મહાયુદ્ધના સહનામા સુધી તે મિત્ર રાજ્યો-શિરીશ અને તેના સહભાગી અન્ય રાષ્ટ્રોની તરફેણમાં હતાં. તેમના જે મિત્રોને ઓક મિત્રોએ મારી નાખ્યા હાથે તે પરિસ્થિતિ સમજાવવા તેમણે ઘણા પ્રયત્ન કર્યા છતાં તેઓએ તેમનું સાંભળ્યું નહિ, હાથથી તે મિત્રરાજ્યોનાં કંદા દુસ્મન બની રહ્યાં છે. તેમણે ત્યારે જ્યેષ્ઠ કે એકાદ ખ્રિસ્તી જે મુસલમાનના હાથે કપાઈ મરે તો આખી દુનિયાનાં ખ્રિસ્તી છાપાં ખુનીને સખત રીતે સજા કરાવવા અથાગ શ્રમ કરે છે, પરંતુ એકાદ મુસલમાન કે ખ્રિસ્તી શિયાયતો કાઢીપણું ધમં પાળતો મનુષ્ય જે ખ્રિસ્તીના હાથે કપાય તો ત્હેની દાંડ ફરીયાદ ચતાના મદમાં ઘેસાં બનેલાં ખ્રિસ્ત રાષ્ટ્રો કે વર્તમાનપંથોને કાને ન પહોંચે, એ ફરીયાદ તો પ્રબુજ સાંભળે, એવી પરિસ્થિતિ છે. ત્યારે તેમને એમ લાગ્યું કે તુર્કિસ્તાને પોતાનું લવિષ્ય પોતે જ ધડતું ભેગ્યે. ખીસ્તનું અધર્મજન દશ કામનું નથી. પોતે પાશ્ચાત્ય કેળવણી લીધેલી હોવા છતાં આ બધી પરિસ્થિતિના અવ્યાસ પછી તે યુરોપીઅન સંસ્કૃતિનાં વિરોધી બન્યાં છે, અને તુર્કિના રાજ્યપ્રકરણમાં પોતાનું મન તેમણે પસંદ્યું છે.

એમનામાં હાથે વિચારક્રાન્તિ બેવામાં આવી, અને તુર્કિસ્તાનના રાજ્યકારણમાં તે જેમ જેમ વધારે રસલયોં લાગ લેતાં ગયાં તેમ તેમ બ્રિટિશ લેકો ચીકાવા લાગ્યા. તેમણે હેલીડેને પકડવાનો અને હદપાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તે વખતથી મક્કાનાં યત્રાણ મોફક લીક્કારંગનો ફેટા માથે બાધી પોતે સૈનિકાને ઉત્તેજન આપવા સમસંગળુમાં ઉભાં રહેતાં. આ ફેખાવ ફ્રાન્સની અફઝુન બાળા જ્નેન ઑફ આર્ક જેવો લાગતો હોવાથી તેમને પૂર્વનાં જ્નેન ઑફ આર્ક જે સંદેશ મળી છે. તુર્કિના રાષ્ટ્રીય સૈન્યમાં તેમનો સારજન્ટનો દરજ્જો હતો. આ ઉપરથી સમજાવે કે યોગ્ય કેળવણી ને ઉચિત સ્વાતંત્ર્ય આપવાથી સ્ત્રીઓ કેવા જુરસાથી રાજકીય ક્ષેત્રમાં પણ હાથ-મેલા બતાવી શકે છે. બ્રીક-તુર્ક નાંજ વખતે પણ તેઓ રાજકીય ક્ષેત્રમાં કામ કરવા અત્યંત જુરસાથી બહાર પડ્યાં હતાં. આપણા દેશની સ્ત્રીઓ અને તેમની પાસેથી મહાન કાર્યોની આશા રાખના પુરૂષો આમાંથી પોતાને જરૂરનું શોધી લેશે ?

આમ આજ સુધીમાં કોઈ રાષ્ટ્રે જે કરવાની હિંમત ન કરી તે કરી જાનાવવાને એક લાયક સ્ત્રીને યોગ્ય ઉચ્ચ દરજ્જાનો હોદ્દો આપવાનું અત્યારની પરિસ્થિતિને હિસાબે ભારે કામ કરવાની હિંમત બતાવવા માટે આપણે તુર્કની પ્રગતિને અભિનંદન આપવું ઘટે છે; અને આ પત્રના વાચકો-યુવતી-યો અને યુવાનોએ શ્રીમતી હેલીડેના સફળશોમાંથી બને - તેટલા પોતાના કરી લેવા ઘટે છે. (દૈનિક “હિન્દુસ્થાન” પત્રમાંથી આભાર સાથે.)

“સ્ત્રીબોધ અને બાળક.”

ઈ. સ. ૧૯૨૨ અને ૧૯૨૩ નું આખા વર્ષનું

પાકું બાંધેલું પુસ્તક.

નાની માત્રી અનેક વાતો-સંવાદો-કાવ્યો, સ્ત્રી ઉપયોગી વિવિધ લેખો-પુસ્તક પરિચય-જીવનચરિત્રો-શિલ્પાસન બત્રીસીની વાર્તાઓ:-માળકો માટે રામાયણની વાતો-વગેરે વિવિધ અનેક લેખોથી ભરપૂર.

[હાલમાં ૬૦૦ પૃષ્ઠ અને ચિત્રો સાથે બાંધેલું પાકું મુન્દર પુકું.]

દરેક વર્ષની કીંમત રૂ. ચાર. વિ. પી. પોસ્ટે જ અર્થ જુદું.

એક એક વર્ષનું આ પુસ્તક ખરીદનારને નીચેનાં દર્શમાંથી જે માગશે તે કોઈ પણ પુસ્તકનો એક રોટ બક્ષીસ મળશે:-

૨-૦ હાસ્યમંદિર—(રા. બ. રમણભાઈ તથા સૌ. વિદ્યાગૌરી કૃત)

૨-૦ હાસ્યકથામંજરી—(કમળ રત્ન ને દાયું પુકું.)

૨-૦ “નીતિ-વચન” અને “મેઝેનીના લેખો” (બે પુસ્તકો)

૩-૦ રા. બ. રણછોડલાલ દોશલાલનું જીવનચરિત્ર.

૨-૦ ચાર દૃશ્ય નાટકો—(છુટાં-પાકાં બાંધેલાં નવિ.)

૨-૦ સ્ત્રીઓની જીવાની જાળવવાના ઉપાય (પત્રીવાર કૃત)

૧-૮ “ગોખલેનું ચરિત્ર” તથા સીતા નાટક (બે પુસ્તકો.)

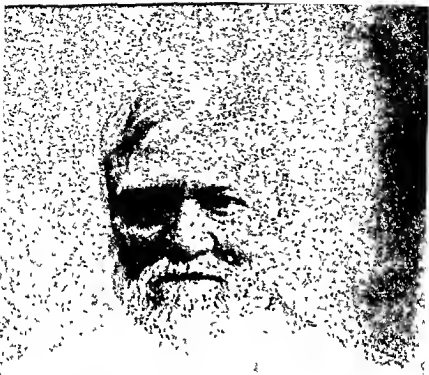
૨-૦ “ધર્મનો જય” તથા “રાનડેનાં ધાર્મિક વ્યાખ્યાન.” (બે)

૨-૪ “દાગોરનો ટુંકી વાતો” અને “રત્નમાળા.” (બે)

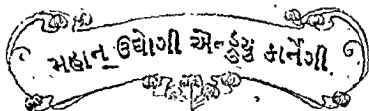
૨-૪ “કલાપી-કાન્તના સંવાદો” અને ગીતા પરિચય. (બે)

મંજાવનારે યથા વર્ષનું તથા કયું પુસ્તક બક્ષિસ લેવું છે તે સ્પષ્ટ જણાવવું ને સારૂ સાથે રૂ. એક ડીપાઝીટ એકત્રવો.

લેખો:- મંત્રી-“સ્ત્રીબોધ”; અમદાવાદ.

અમેરિકન ડાટપાધિપતિ અને મદાન સખાવતો હસ્તાર
એન્ડ્રુ કાર્નેઝ.

[જન્મનાર-૨૦ ૨૦ અમૃતસાહ ચુનીલાલ મોદી, બી. એ.]

આપાર ઉદ્યોગનો સરદાર અને દેશનું કલ્યાણકર્તા એન્ડ્ર્યુ કાર્નેગી સને ૧૮૩૭ ના નવેમ્બરની રથ મી તારીખે સ્કોટલેન્ડના ડનફર્મથાર્ન નામના ગામમાં ગંરીખ અવસ્થામાં જન્મ્યો હતો. તેનો પિતા એક ગાર્ડિયન હતો અને તેણે સને ૧૮૪૮ માં અમેરિકામાં વિદેશગમન કર્યું હતું અને પેન્સિલ્વેનીઆમાં આવેલા એનીગની શહેરમાં ધણે લાગ્યો હતો. તેના નાની વયના છોકરાએ નાનપણથી એક સુતરના કારખાનામાં ઠોરા વીંટવાનું કામ કરવા માંડ્યું અને થોડાં વર્ષ પછી તાર ઑલિસમાં કારકુન તરીકે કામ કરવા લાગ્યો. મિ. ડી. એ. સ્કોટ તેની શક્તિ અને યોગ્યતા ધ્યાનમાં લઈ તેને પોતાનો સેક્રેટરી નીમ્યો અને સને ૧૮૫૬ માં ત્યારે મિ. સ્કોટ પેન્સિલ્વેનીઆ રહેલું કંપનીના ઉપપ્રમુખ થયા ત્યારે તેમણે કાર્નેગીને તે રહેલોના પશ્ચિમ ભાગનો મુખરિન્ડેન્ડ નીમ્યો. આ જગ્યાએ નોકરીમાં રહ્યા પછી કેટલાક સુધારા કરવાની લુગમેદારી તેણે માથે લીધી, અને ત્યારે અમેરિકામાં અંદર અંદર લગાઈ થઈ ત્યારે તે વખતના લડાઈમાં સેક્રેટરીના મદદનીશ મિ. સ્કોટ સાથે તે સમરોગણમાં હતો. આછત્ર કીક ઉપર આવેલા સ્ટારી કાર્મની ખરીદી તથા રહેલોના સુવાની સવડવાળા ડબ્બાઓની પ્રથમ આગળાણ એ જે તેના પાછળથી મેળવેલા અપૂર્વ ભંડારના મુખ્ય ગરુ હતા.

પીટ્સ્બર્ગમાંની લોખંડ અને પોલાદના હુત્તર ઉદ્યોગની ખીલવણીથી જોણે મેળવેલી, ફેલેહનાં ઉપર જણાવેલાં સાધનો માત્ર પ્રસ્તાવના રૂપ હતાં. લોખંડ અને પોલાદની અમેરિકામાં કેટલી જરૂર પડશે તે પ્રથમ પોતાની દીર્ઘદૃષ્ટિથી જાણી લઈ એણે 'ક્રીસ્ટીન લીન વર્કસ'ની સ્થાપના કરી, અને પોલાદના પાટા બનાવવાની 'એજગર ચોમસન' નામની મિત્ર

*વિશાયતમાં એક વિશેષ રાન્ડીય મત ધરાવનાર. (એ મત ધરાવનારની માગણી એવી હોય છે કે દરેક જણને પાલ્કોમેન્ટના સભાસદ પદને કરવાનો હક્ક આપવો જોઈએ, પાલ્કોમેન્ટ દર વર્ષે નવી વર્ષી જોઈએ. વગેરે.)

કાઠી, તેમ જ 'હોમસ્ટેડ વર્કસ' નામનું કારખાનું પણ ઉઘાડ્યું. સને ૧૮૮૮ માં તો કાલસા અને લોખંડના ઘણા વિશાળ ક્ષેત્રોનો એ માસિક ચયો, એટલું જ નહિ, પણ ટ્રંપ માઈલ જેટલી રેલ્વે અને મરોવરોમાં ચાલે તેવી હારબંધ આગબોટો પોતાના કારખાનામાં જનારી હોધી. જેમ જેમ સમય જતો ગયો તેમ તેમ આ ઉદ્યોગની પ્રતિનિધિરૂપ કાર્નેગી મંડળીઓની એટલી બધી આખાદી થઈ કે સને ૧૯૦૧ માં ત્યારે મિ. જે. પીયર પોઈન્ટ માર્ગને ઘડેલા ટ્રસ્ટ રૂપે આ. બંધી મંડળીઓ " ધી યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ સ્ટીલ કોર્પોરેશન " નામની મંસ્થામાં એકત્ર કરવામાં આવી અને ત્યારે મિ. કાર્નેગી વ્યાપારમાંથી નિવૃત્ત થયો ત્યારે તેની પેઢીની વેચાણ કીમત તરીકે તેને આશરે દશ કરોડ પાઉન્ડ જેટલી રકમ મળી હતી.

જે વ્યાપારિક દક્ષતાથી તેણે આટલું બધું ધન પ્રાપ્ત કર્યું હતું તે દક્ષતા ઉપરથી લોકોએ હવે પોતાનું લક્ષ ઉઘાડી લઈ સાર્વજનિક મંસ્થાઓમાં મોટી સખાવતો રૂપે પોતાનું અદ્યક્ષ ધન કાર્નેગી કંપની રીતે વાપરે છે તે જોવા તરફ ફોર્યું. સને ૧૮૮૬ માં પ્રસિદ્ધ થયેલા " ટ્રાયમફન્ટ ડેમોક્રસી " અને ૧૯૦૦માં પ્રસિદ્ધ થયેલા " ગોરપેલ ઓફ વેલ્થ " નામનાં પુસ્તકોમાં પોતાના સામાજીક વિષયો ઉપરના મતો અને અદ્યક્ષ ધનવાળા મનુષ્યોની લુભ્ધેદારીઓ ઉપરના વિચારો એણે પ્રગટ કર્યા હતા. એણે રંદાટલેન્ડના સધરલેન્ડશાયરમાં એક ' સ્ટીલો ડેમસ ' નામનો જંગલો રાખ્યો હતો, અને પોતે ત્યાં તથા ન્યુયોર્કમાં રહેવાનું રાખતો હતો. સાર્વજનિક દિનમાં સામાજીક ને વિદ્યાર્થિપક્ષ ઉન્નતિ માટે પોતાનું ધન વાપરવામાં જીવન ગાળતો. આવી રીતે પોતાના ધનનો વ્યય કરવામાં એના તરફથી ' યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ', ' યુનાઈટેડ કીન્ગડમ ' અને ત્યાં ત્યાં ઈંગ્લિશ લાંગા પ્રચલિત છે એવા અન્ય દેશોમાં પુસ્તકાલયો ખોલવામાં જે સખાવતો આપવામાં આવી છે તે પ્રથમ સ્થાન ધરાવે છે. ધીમે ધીમે એાતરફ કાર્નેગી પુસ્તકાલયો ઉઘાડવામાં આવ્યાં. પુસ્તકાલયો માટે જગ્યાં જે તે દેશના લોકો તરફથી આપવામાં આવતી અને તે સંસ્થાને નિભાવવાનો જોગો પણ તેમને શિર હતો. મિ. કાર્નેગી તો પોતે મકાન બંધારી આપી જોઈતાં પુસ્તકો વગેરે આપવાનો વકીવટ રાખતો હતો. આથી લોકોને તેની સંસ્થામાં રસ લેવાની જરૂર પડતી અને તેને નિભાવવાની જંતેખમદારી વહોરતી પડતી. સને ૧૯૦૮ ના અંતમાં તેણે એક કરોડ પાઉન્ડ કરતાં વિશેષ રકમ માત્ર પુસ્તકાલયો માટે સખાવતોમાં આપી હતી. સને ૧૯૦૧

માં કાર્નેગી ઇન્સ્ટિટ્યુટ સ્થાપવામાં એણે ૨૦ લાખ પૌંડ આપ્યા હતા. અને તેટલીજ રકમ વૉશિંગટન શહેરમાં કાર્નેગી ઇન્સ્ટિટ્યુશન સ્થાપવામાં આપી હતી. ઉપરની બંને રકમોમાં તેમ જ એવી રીતે આપેલી રકમોમાં એણે પાછળથી ઉમેરો કરી આપ્યો હતો. સને ૧૯૦૧ માં સ્કૉટલેન્ડની યુનિવર્સિટિઓમાં એણે કેળવણીને મદદ કરવા માટે ૨૦ લાખ પૌંડ જેટલી રકમ એક દ્રશ્ટને સોંપી હતી, અને તેથી સને ૧૯૦૬ માં ‘ એડીનબર્ગ યુનિવર્સિટિ ’ના ‘ લૉર્ડ રેક્ટર ’ તરીકે એની પસંદગી થઈ હતી. નિશ્ચે લોકોની કેળવણી માટે છુકર ટી. વૉશિંગટનના તાજાના ટરંકજી ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં એણે ઘણી સારી મદદ કરેલી છે. હોમસ્ટેડના પોતાના પહેલાંના માણસો માટે સને ૧૯૦૬ માં પેનશન સાથે એક મોટી રકમ રોકી છે, અને તેવી જ રકમ સને ૧૯૦૫માં અમેરિકન કૉલેજના પ્રોફેસરો માટેાપણ રોકી છે. તેની મહાન બંધાવવા માટેની બક્ષિસો, તેમજ કેળવણી અને સંશોધન માટે ધર્માદા કરેલી રકમો એટલી બધી છે કે તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવું બને તેમ નથી. સને ૧૯૦૪માં અમેરિકામાં અને સને ૧૯૦૮માં યુનાઇટેડ કિંગડમમાં શૌર્ય ભરેલા કામની કદર થવા માટે જે “કાર્નેગી લીડે ફ્રૅંડ ઇમિશન્સ” , સ્થાપ્યાં હતાં તે અદ્યે બ્રહ્મવા જેવાં નથી. એણે હેગમાં “ ટેમ્પલ ઓફ પીસ ” બાંધવા માટે ૫ લાખ પૌંડની આપેલી રકમ અને વૉશિંગટન શહેરમાં સર્વ અમેરિકનો માટે મહેલ બંધાવવા આપેલી ૧૫ લાખ પૌંડની રકમ બ્રહ્મવી લેખકો નહિ. આ મહેલ અમેરિકાના પ્રમુખતાકે રાખ્યો પોતાના “ ઇન્ટરનેશનલ બરો ”ના શુદ્ધ તરીકે વાપરે છે.

કાર્નેગીને કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવાની જુસરી તેના માયા ઉપર નાનપણથી પડી હતી. સવારમાં સૂર્યપ્રકાશ થતાં પહેલાં તે કામે લગતો અને સૂર્યાસ્ત થઈ ગયા પછી કામથી છૂટતો. વચમાં માત્ર જમવા માટે ૪૦ મિનિટનો જ વખત મળતો. એક સ્કૉટલેન્ડના વૃદ્ધ માણસે તેને જે ફેક્ટરીમાં બેબીન્સ બનાવવામાં આવતી હતી ત્યાં મુક્યો અને તેને વરાળ-ભાંડ મળાવવાનું તથા વરાળયંત્ર ચલાવવાનું કામ સોંપ્યું. આ તેર વર્ષના છોકરાને ત્યારે વરાળયંત્ર ચલાવવાનું જોખમ ભરેલું કામ સોંપવામાં આવ્યું ત્યારે તેને લાગ્યું કે હું હવે બાળક નથી, પણ ખરેખર લાવડો. બન્યો છું. આ અતિ શ્રમથી થતી ખરાબ અસરનો તેને અનુભવ થયો. કારણ કે તે કહે છે કે પાણી ખરેખર રાખવાની, યંત્ર ચલાવવાની, બ્રહ્મ

ધવાની અને તેથી આખી ફેક્ટરી આગને લીધે ભરમ થઈ જવાની જોખમ-
સારી અને ખીક મારા હૃદય ઉપર બહુ ખરાબ અસર કરતી. તે કહેતો
હતો કે યુવાવસ્થામાં મને ઘણી ઉંચી આશાઓ હતી, અને માટે હૃદય
મને, હંમેશાં કલા કરતું કે આ સ્થિતિ લાંબો વખત રહેવાની નથી.
મી. કાનંગી પોતાની પહેલાંની ગરીબાઈ ચંભારી તેની વારંવાર નીચે
પ્રમાણે સ્તુતિ કરતો:-

વારસાના ધન અને પદવી કરતાં વારસાની દરિદ્રતા અને આરોગ્યતાના
ધણા લાભોમાં સૌથી મોટામાં મોટો એક લાભ હોય છે. માતા અને
પિતા--એ પવિત્ર શબ્દોના ખરેખરા અને વાસ્તવિક અર્થમાં કદીએ તો
રાજાનાં, લક્ષાધિપતિઓનાં કે ઉમરાવોનાં સંતાનોને માખાપ હોતાંજ
નથી. શ્રીમંતનાં અને ઉમરાવનાં સંતાનોને પૂજ્ય પિતા અને પૂજ્યતર
માતા માત્ર નામનાં જ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. પરંતુ ગરીબનાં સંતાનો તો
એ નામને દૈવી ચીજો માને છે. માખાપ જ તેમના માર્ગોપદેશક, તેમના
હૃદયના આધાર અને તેમની પૂજનાં સ્થાન છે. તેમની અને તેમનાં માખાપની
વચ્ચે આપાનો, નોકર ચાકરનો કે શિક્ષકનો અંતરાય નથી. તેમના પિતા
જ તેમના શિક્ષક, મિત્ર, સલાહકાર અને પરીક્ષક છે. જે છોકરાને તેની
માતા જ, આપા, શિક્ષક, પુલપ્રેરણા કરનાર અને સંતોષ છે, માતા
જ જેનું સર્વસ્વ છે, તે છોકરાના જેવો વારસો ગર્ભશ્રીમંતને, ઉમરાવને
કે રાજાને કદી મળવાનો નથી.

ઈ. સં. ૧૯૦૦ ના જગપ્રસિદ્ધ પત્ર “રીબ્યુ ઓફ રીબ્યુઝ”
એન્યુઅલમાં કાનંગી વિશે લખ્યું છે કે:-“ ૬૨ વર્ષ પહેલાં એન્યુ કાનંગી
ડનકમ લાઈનના ગ્રામીન સહેરમાં જન્મ્યો હતો અને આજે તે અંગ્રેજ
બોક્સના લોકોનો મુકુટ વગરનો રાજા છે. ઘણાં વર્ષો પૂર્વે કાનંગીએ કહ્યું
હતું કે જે માણસના જન્મમાં ૭ પેન્સ છે તે ૭ પેન્સ સુધી રાજસત્તા
બોગવં છે. કારણ કે ૭ પેન્સ સુધી તે ખીચ માણસોની વફાદારી અને
આજ્ઞાધીનતા મેળવી શકે છે. ત્યારે જે માણસ માત્ર ૭ પેન્સનો જ માલીક
નથી પણ ૧,૬૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ ૭ પેન્સનો માલીક છે તેના રાજ્યાધિકાર
વિશે તમે શું ધારો છો ?

“સને ૧૯૦૦ ના એન્યુઆરીની ૧ લી તારીખે એન્યુ કાનંગી
૨,૫૦,૦૦,૦૦૦ પાંદ સુધી લુટી લુટી અંકાતી કિંમતની મીઠકનનો સ્વતંત્ર
માલીક થઈ આ મિઠકનને માથે ગ્રીસ-સાન વગેરે દારૂ મળતો ખીજો બોલો

નથી, અને આ રકમ અમેરિકામાં આવેલા મોટામાં મોટા ઔદ્યોગિક કારખાનાના પ્રેક્ટર-સ ગ્રેસમાં વ્યાજે મૂકવામાં આવી છે. આ રકમની વાર્ષિક આવક પૈંડ ૨૦,૦૦,૦૦૦ ઉપરાંતની છે. જતાં જો આપણે ૨૦,૦૦,૦૦૦ માનીએ તો પણ આ રકમ લાઠીનો છોકરો આજે દરરોજ પૈંડ ૫,૪૮૦) નો રાજ્યાધિકાર ભોગવે છે. આજના લક્ષ્યાધિપતિઓના યુગમાં ૪ કે ૫ કરોડ પાઉન્ડ જેટલું ધન દુર્લભ છે. વેન્ડરબીલ્ટ કુટુંબનો સુખ્ય માણસ જ્યારે મરણ પામ્યો ત્યારે તેની પાસે તેનાં વારસાને વારસામાં આપવા તેથી અડધું પણ ધન નહોતું. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ (સંયુક્ત રાજ્યો)માં આજે માત્ર બેઝ માણસો કાર્નેગીના જેટલા ધનવાળા છે. પહેલા મી, રોકફેલર, સ્ટેન્ડર્ડ ઓઈલ કંપનીવાળા, અને બીજા મી. એસ્ટર. તે કદાચ આવા સાંસારિક ધનમાં કાર્નેગી કરતાં આગળ વધી શકે; પણ તે સિવાય બીજા બધી બાબતોમાં કાર્નેગી કરતાં ઘણા પાછળ છે. કાર્નેગીના ધનની અદ્યક્તા તો ઘણી થોડી ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. પણ તે સિવાય બીજા બે વાતો ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે.

“પહેલી વાત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે મી. કાર્નેગીએ આ બધું ધન પોતે પેદા કર્યું. તેને વારસામાં તેના પર્યંત તરફથી રોકડ ધન, બીજાકુલ મળ્યું નહોતું, તેમ તેણે સદાથી પણ કર્યું મેળવ્યું નથી. તેણે પ્રામાણિક ઉદ્યોગવટે બધું પેદા કર્યું હતું. સૌથી સરસ બીજી વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી એ છે કે આ કરોડો પૈન્ડ બેગા કર્યા પછી હમણાં તે તેને દાનમાં આપી દેવાની તૈયારીમાં છે. હમણાં તેની ૬૨ વર્ષની વય છે અને પોતે પોતાનું જે ઉત્તર જીવન નિષ્ક્રિયામાં ગાળવા ઇચ્છે છે. રાજ્યો દત્તો ને હવે આ ધનની વહેંચણીમાં ગાળવાનું જરૂરી કર્તવ્ય બાજે છે.

“જે માણસ ધનના દગલા સુધી મરી જાય છે તેનું મરણ નામોશી ભરેલું છે.” એ પોતાના સૂત્રથી તેણે ઘણા વખત પહેલાં સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. તેણે તે બાબતમાં કંઈ થોડી ઘણી કાર્તિ મેળવી નથી. જો મી. કાર્નેગી ૬૦ મે વર્ષે સ્વર્ગવાસી થાય તોપણ તેના બધા સમય તેના ધનના ઉપયોગમાં જશે. જો તે તેની વાર્ષિક આવકની રકમ વહેંચી દે તો બીજાં અઢીસ વર્ષમાં તેને ૫,૬૦,૦૦,૦૦૦ પૈંડનો ઉપયોગ કરવો પડે, તેમ જતાં ૬૦ મે વર્ષે તે ૪ કે ૫ કરોડ પૈંડનો નામે રાખી મરણ પામવાથી અપમાનિત તો પામે. તેથી તેણે માત્ર તેની આવકનો ઉપયોગ કરવાનો નથી, પણ સાથે પોતાની સુડી પણ ધીમે ધીમે ઘટાડવી જોઈશે. જો તે ૬૦ વર્ષ જીવે અને પોતાના સિદ્ધાંત પ્રમાણે

વને તો, તેણે ૧૯૨૮ પહેલાં ૮-૯ કરોડ પૌંડનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.
 “આટલા બધા ધનનો એ ઉપયોગ કરશે ?” એજ મી. કાર્નેગીને
 કામગીરી છે. એ કામગીરી અતિ મહત્ત્વ અને કઠિન છે. દુનિયાના અસાર સુધીના
 ઇતિહાસમાં એક ખાનગી માણસ પાસે પોતાના સ્વતંત્ર તાબામાં આવું
 કુબેરના લંડાર જેટલું ધન આગ્યાનું માલમ પડતું નથી. ઘણા થોડા રાજાઓ
 કે રાજાધિરાજો પાસે આથી વિશેષ ધન હશે. પરંતુ રાજાનું ધન હંમેશા ગીરો કે
 માનના ઓગળવાળું હોય છે. આવા વિનિયોગ માટે તેમની પાસે બહુ નાની
 રકમ હોય છે. તેમાંના ઘણા પાસે આવી સ્વતંત્ર માલિકીના ધનને બદલે
 ઘણું દેવું હોય છે. તેમને બધાને ભારે ખર્ચ હોય છે. બીજા ભારે ભુખેદારીઓ
 પણ હોય છે, તેથી તેમના ધનના ઉપયોગ માટે તેઓ સ્વતંત્ર રહી શકતા
 નથી. પહેલાના અમીર ઉમરાવોના ધન માટે પણ આ પ્રમાણે જ સમજવાનું
 છે. તેમને તેમની જગીરોનો ખર્ચ નિભાવવાનો હોય છે, કિલ્લાઓ દુરસ્ત
 કરાવવાના હોય છે તેમ તેમના સુલક મંત્રીનીનાં કરજો પણ હોય છે. તે ઉપરાંત
 તેમને તેમનાં કુટુંબનો મોબો જાળવવાનો હોય છે અને વારસો માટે ધન
 રાખવાનું હોય છે. મી. કાર્નેગીને કામગીરી કાર્પ પ્રકારનું દેવું નથી. તેને માત્ર
 એક વસ્તુ વર્તી દીકરી છે તેને માટે જો પોતાની એક મહીનાની આવક
 બાલુએ મુકે તો તે દીકરી માટે બહુ ચર્ચ મર્ચ કહેવાય. દિકરાને સર્વ શક્તિ-
 માન કાંચન આપવું એ શાપ આપવા બરાબર છે એવું મી. કાર્નેગીએ
 પહેલાં કહ્યું હતું. અને જો કે તેને દીકરો નથી તોપણ કેટલાક ફેરફાર સાથે
 તે આજ નિયમ પોતાની દીકરીને પણ લાગુ કરશે.”

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

પાકશાસ્ત્ર

લેખક:—

ગાં. સ્વ. લલિતાગૌરી શામરાવ

તથા

ગાં. સ્વ. વિમલાગૌરી મગનલાલ

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

મળવાનું ઠેકાણું:—

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.

મુંબાઈ; પોસ્ટ નંબર ૨.

(અમદાવાદમાં “શ્રીશેષ” કાર્યાલયમાંથી પણ મળશે.)

જાનુઓને દેશી વૈદકની આવશ્યકતા.

ગયા દશકમાં જર્મની સાથેના મુદ્દના પરિણામે પરદેશી દવાઓ ધણી મોંઘી થઈ ગઈ છે. ડાક્ટરોએ રોગની દવાની શી ચાર આનાથી વધારીને ૮-૧૨ આંના અને મોટા ડાક્ટરોની શી તો એક રૂ. થઈ ગઈ છે. કેટલાક ડાક્ટરો દેશી ઝાડપાણના ઉકાળાઓ અને ચુરણોને પોતાનાં ખાનગી નામો આપીને દરદીને તે આપના થયા, લારથી દેશી દવાને ઉત્તેજન આપવા મંજૂરી હીલચાલ જરાતરા જોરમાં આવતી ગઈ છે. તેમજ આયુર્વેદિક કોલેજો, વિદ્યાપીઠો આ દશકમાંજ ઘણું નીકળ્યાં, અને હવે અશિક્ષિત દેશી વૈદ જ્યેષ્ઠ દેખાય છે. તોપણ હજુ દેશી દવા અને દેશી પદ્ધતિની સરક્ષતા, માદકતા, અને ઉપયોગીતા તથા અનુગતતા જેવાં જોઈએ તેવાં પ્રગતી જાણમાં આખાં નથી, ત્યાં મુખી દેશી દવાને જ, ઉત્તેજન અને પ્રગતી સદાનુભૂતિ મળવી જોઈએ તે મળતી નથી. પણ હજુ એક આખરનો રસ્તો અજમાવવાનો રહી ગયો છે તે તરફ પ્રગતિ ખાન ખંચાયું નથી. તે એ કે જે સ્ત્રીઓ વૈદકનો ધંધો શીખે, અને એકડો સ્ત્રીઓ આયુર્વેદિક પદ્ધતિથી રોગની પરીક્ષા તથા ઇલાજ કરવાનું શીખે, તો દરેક ઘરની સ્ત્રીઓ પોતાની ખુશીથી અને ઉત્કટથી દેશી જ દવા કરે. અને સ્ત્રીઓને દેશી દવાના ઇલાજ કરવાનો નિશ્ચય છે એમ જણાય તો મરદો જરૂર તેમાં એકમત થાય. પણ આપણી અશિક્ષિત અજાણાઓ દોષ/પણ જાતનો પોતાનો મત આપવાને શક્તિમાન થતી નથી. સાધારણ સ્ત્રીઓને તથા જમ્યાંઓને દવા દેવાનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન એક વરસમાંસહેજે પુરું કરી શકે, અને આજે એકડોની મુખ્યામાં જેવાંમાં આવેલી નસોં તથા મીઠવાઈકો આ વૈદકજ્ઞાન મેળવે તોં સોનામાં મુગધે ભેળવવા જેવું બને. આ એક દરેક સ્ત્રીને પોતાનો નિર્વાહ કરવાનું અતિ ઉત્તમ અને પરાપકારી તેમજ જળવે સાધન છે. માણસોને તથા જમ્યાંઓને રોગમાંથી મુક્ત કરવાં તે મોટામાં મોટો પરાપકાર છે. પોતાના ઘરમાં પણ તેનો હંમેશ ઉપયોગ થઈ શકે તેમ છે. વળી કોઈની સહાયતા વિના સ્વતંત્ર રીતે કોઈપણ બિમારનો કેમ લઈ શકશે. વળી સ્ત્રીઓનાં શુભ દરદોજોનો આ જમાનામાં

વધારે ચર્ચ પડ્યો છે, તે જો સ્ત્રીઓજ દેશી દવાથી મુધારી શકે તો સ્ત્રીઓ જવાબાવિક રીતે પોતાના દરદોને દવાથી અને છુપાવી રાખે છે, તેમ જો નહિ અને ઇલાજ કરવા તરત દોડી જાય. દેશી દવા તો ઘણી ખરી ઘરમાં જ હોય છે અને કદાચ બહારથી લાવવી પડે, તો જો ચાર પૈસા કે બહુ તો ૨-૪ આનામાં મળી શકે છે. તેને જનાથી દવા તરીકે ઉપયોગ કરવાથી તાજ દવાનો લાલ દરદીઓને મળે છે. દરેક નાનાં મોટાં ગામોમાં દેશી દવા, ઝાડપાક્ષા તથા વસાણાની દુકાનો હોય છે. પણ તેથી રીતે વિદેશી દવા દરેક સ્થળે મળતી નથી, અને તેનો ઉપયોગ શી આપ્યા વગર ચર્ચ શકે નહિ. પણ દેશી દવા ઘરમાં જનાથી વાપરીએ તે દરેકનો જન્મસિદ્ધ હક છે, અને તેમાં મુગયડ પણ ઘણી જ છે. એ બધું જોનાં દેશી દવાની પદ્ધતિમાં કેટલા કાયદા સમાવેલા છે તેનો ખ્યાલ કરો.

પુરૂષ વર્ગ દિવસના કામ ધંધામાં મગ્ન હોય છે તેને જો સ્ત્રી વર્ગ દવા કરવાનું ખાતું પોતાને હાથ લઈ સહાય કરે તો પુરૂષને પણ ઘણી સવળતા પડે. માટે જો આપણા અસહ દેશી વૈદકનો ઉદ્ધાર કરવા હોય, અખીસ અંસારની તંદુરસ્તી મુધારવી હોય, વધતા જતા ડાક્ટરોની સાથે સાથે વધતી જતી ખીમારીઓનો પણ પ્રતિબંધ કરવો હોય, તો બહેનો ! દેશી વૈદક શીખો. મુંબઈમાં સ્ત્રીઓ માટે આવો એક મરાઠી વર્ગ ચાલુ છે, તેમ એક ગુજરાતી વર્ગ કેમ ચાલુ ન થાય ? શું ગુર્જર સ્ત્રીઓ આ બાબતમાં પછાત રહેશે ? નહિ, કદી નહિ. હું ધારું છું કે તેઓ આ બાબતથી હજી અગ્નણ છે. 'માટે જો કેટલીક ગાર્મિઓ પોતાનાં નામ ઠેકાણાં મને લખી મોકલશે, તો ગમે તે બોગે પણ એવો એક ગુજરાતી સ્ત્રીઓ માટે દેશી વૈદક વર્ગ તૈયાર કરવાની તજનીજ હું કરીશ. સાર્વજનિક દીક્ષાક્ષમાં આગળ પડતી, બાનુઓ આ કાર્યમાં સહાય કરશે તો જરૂર ફતેહમંદ નીવડશે.

સૌંદર્ય નાનીબાઈ ચુંનીલાલ જોશી.

(હેડ મીસ્ટ્રેસ યુનિવર્સિટી ગુજરાતી
માંડરોડ કન્યાશાળા; મુંબઈ.)

રાંધણિકા અને વિજ્ઞાન.

આ લેખનો લખનાર પાકાશ્ત્રી નથી તે છતાં રસોઇના વિષયમાં કંઈપણ લખવાની મૃદતા ધરાવે છે તેથી કેટલાકને આશ્ચર્ય થશે, કેટલાકને તિરસ્કાર થશે અને કેટલાક હાંસી કરશે, અને કેટલાક કંઈ વાંચવાનું હશે એમ ધારી વાંચશે પણ ખરા.

રસોઇમાં આપણે ખોરાક આપણા ભોજન સારૂ તૈયાર કરવાનો હોય છે. આપણે અનાજ દાણ પચાવી શકતા નથી, તેથી આપણે અનાજ પાકું કરવું પડે છે. એટલે કે આપણે જે અનાજ આપણા ખોરાકના કામમાં લઈએ તે આપણને પચી શકે, આપણે તેનું લોહી બનાવી શકીએ, આપણું શરીર ત-દુરસ્ત રહે, અને આપણું આરોગ્ય સચવાઈ રહે. પુરૂષ વર્ગે તેમ સ્ત્રીવર્ગે આ બાબત પર ધ્યાન આપી આપણને પાચન થાય તેવો ખોરાક આપણે શી રીતે તૈયાર કરી શકીએ તેની ક્ષિપ્રાએ તૈયાર કરી છે. હવે એ ક્ષિપ્રાઓનું રહસ્ય શું છે એ આપણે સમજી શકીએ તો આપણને લાલ થાય ખંદો એવું હું માનું છું.

ખોરાક તૈયાર કરવાને આપણે ખાસ કરીને તાપની મદદ લેઈએ છીએ. દરેક ખોરાક તૈયાર કરવા સારૂ ગરમી કેવી રીતે વાપરવી તે આપણે બાણીએ તો જ ખોરાક સારો તૈયાર કરી શકીએ.

આપણે પહેલાં દાળ તૈયાર કરવાનો દાખલો લેઈએ. કાચી, દાળ આપણને પચી શકતી નથી. કાચી દાળને પાણી સાથે લેઈએ તોપણ તે પચી શકે નહીં. કારણ કે દાળ પાણીમાં ઝોગળી જતી નથી. દાળનો એવો ધર્મ છે કે ગમે તેટલું ગરમ પાણી નાંખી તેમાં રહેવા કેઈએ તોપણ તે પીગળતી નથી. આ કારણોથી આપણે દાળ તૈયાર કરવી હોય તો પહેલું તપેલીમાં પાણી ગરમ કરીએ છીએ અને પાણી બ્યારે ઊઠે છે ત્યારે તેની અંદર દાળ નાંખીએ છીએ. દાળ નાંખ્યા પછી તેને ઘણીવાર ગરમ પાણીમાં ચૂંકા પર રાખી મૂકી પડે છે. લાંબો વખત ચૂંકા ઉપર રાખવાનું કારણ એટલું જ કે ગરમ પાણીના મહવાસમાં ઘણો વખત રહેવાથી દાળ નરમ

થાય છે અને પાણીની સાથે એકરસ થઈ જાય છે. એકરસ થઈ જાય છે તેથી એમ કહેવાય નહીં કે દાળ એ દ્રાવ્ય પદાર્થ છે. એકરસ કરવાનું કારણ એટલું જ કે આવી તૈયાર કરેલી દાળ આપણને પચાવવી મુશ્કેલ પડતી નથી. દાળના દર્દાંતથી આપણે એટલું શીખીએ છીએ કે (૧) દાળ પાણીમાં દ્રાવ્ય પદાર્થ નથી, (૨) તેને પાણી સાથે એકરસ કરવા ગરમીની મદદ જોઈએ છીએ. મેં તુવેરની દાળનું દર્દાંત લીધું છે. ચઢવામાં તુવેરની દાળ સૌથી મુશ્કેલ હોય છે. જેટલી બધી દાળ આપણે ખાઈએ છીએ તે બધામાં નાઈટ્રોજન નામનું તત્વ હોય છે. આ તત્વ શરીરના પોષણને સારૂ ઉપયોગી છે એટલે આપણા સામાન્ય ખોરાકમાં દાળ તો હોય છે જ. પચવામાં મગની દાળ સારી હોય છે. એનું કારણ કે એમાં નાઈટ્રોજન તત્વ ઓછું હોય છે. આ દાળ સહેલાઈથી ચઢી જાય છે, તેમ માંદા માણસને પણ આ દાળ ખાવાની રજા આપવામાં આવે છે. દાળની અંદર જેટલા બધાં આંપણે મુશાકા વાપરીએ છીએ તે સ્વાદને સારૂ છે. તેમાંથી ટ્રેટલાંક આપણી પાચનશક્તિને મદદકર્તા પણ હોય છે.

હવે આપણે ભાતનું દર્દાંત લેઈએ. ઘાંચા ચોખા આંપણે ખાતા નથી. આંપણે જાંણીએ છીએ કે ઘાંચા ચોખા પાણીમાં નીંખવાથી ખાંડની પેડે ઓગળી જતા નથી. હવે આંપણે ચોખા જો મહેલાઈથી પચે, તેવા કરવા હોય તો તેને નરમ કરવા જોઈએ. હવે એક વાત ખાસ યાદ રાખવી કે ચોખા મેંચેલા હોય એટલે તેને ચેરંડીઉં લગાડેલું હોય તો તેને બહુ સારી રીતે ધોવા જોઈએ. જો તેનું પડ રહી જાય તો ચોખા સારી રીતે ચઢી શકે નહીં. કારણકે ગરમ પાણીની અસર તેલ રહેવાથી સારી થાય નહીં.

દાળ અને ભાતના દર્દાંતમાં તફાવત એ છે કે ગરમ પાણીમાં દાળ બીજકુલ ઓગળતી નથી, પણ ચોખા થોડા ઓગળે છે. આ વાત આંપણને જ્યારે ભાતમાંથી ઓસામણ કાઢીએ છીએ ત્યારે માન્ય પડે છે. ચોખામાં મોટો ભાગ સ્ટાર્ચ અથવા મેંદા કહીએ તે હોય છે અને સ્ટાર્ચ એ ઉકળતા પાણીમાં દ્રાવ્ય છે. ભાતના દર્દાંતમાં આપણે ત્રણ બાબત શીખી શકીએ છીએ: (૧) ચોખા કંડા પાણીમાં નરમ થતા નથી તેમ દ્રાવ્ય નથી, (૨) ગરમ પાણીમાં ચોખાને થોડો ભાગ દ્રાવ્ય થાય છે. (૩) ગરમીની મદદ સિવાય ચોખા પાણીમાં ચઢી શકતા નથી, એટલે ગરમીની મદદથી ચોખાને પાચન થાય તેવો ખોરાક આપણે બનાવી શકીએ છીએ.

હવે આપણે ચોટલીનું દર્દાંત લઈએ. ચોટલી બનાવવા વાસ્તે ધઉંના

લોટને પાણી સાથે ભેળવે છે અને તેની કચ્છક બનાવે છે. ઘઉંના લોટને પાણી સાથે ભેળવી તેને બ્યારે બરાબર કેળવે છે ત્યારે કચ્છક સારી થાય છે. ઘઉંના લોટને પાણી સાથે ભેળવવાનું કારણ એ છે કે ઘઉંના લોટને એમને એમ આપણે લોટી પર રોકવા જઈએ તો તે બળી જાય છે, એટલે કે તેનો કોલસા જેવો પદાર્થ થાય છે. એટલે ઘઉંના લોટને પકવવા સાર પાણીની જરૂર છે એ સહેજ સમજાઈ જાય તેમ છે. ઘઉંના લોટમાં મુખ્ય બે પદાર્થ છે: (૧) સ્ટાર્ચ અને (૨) ગ્લુટેન. સ્ટાર્ચનું પ્રમાણ વિશેષ છે અને સ્ટાર્ચ એ “ કાર્બો હાઈડ્રેટ ” છે અને કાર્બો પણ “ હાઈડ્રેટ ” પદાર્થને આપણે તાપ પર રાખીએ તો તે બળી જાય, અને પાછળ કોલસા જેવો કાળો પદાર્થ રહે છે. જેવી રીતે ઘઉંના લોટનું થાય છે, તેવી રીતે ખાંડનું પણ થાય છે એમ જોમણે રસોઈ કરી હશે તેમણે નિરીક્ષણ કર્યું હશે. આથી ખાંડ પણ “ કાર્બો હાઈડ્રેટ ” છે.

કચ્છક કેળવ્યા પછી તેના લુઆ પાડે છે ને પછી તેને વણે છે. વણ્યા પછી તેને લોટી અથવા તવા ઉપર ફેવતા પર નાખે છે. આવી રીતે કેળવેલા ઘઉંના લોટને તવાપર નાંખવાથી તે લોટ પાદા થાય છે એટલે કે આપણે તેનો લોટ જમદી પચારી ચઢીએ છીએ. તેનું કારણ એ કે સ્ટાર્ચના જે પરમાણુઓ હોય છે તે ફાટી જાય છે અને ફાટી ગયા પછી પચવા સહેલા પડે છે. સાણુઓખાનું દૃષ્ટાંત લેઈશું તો સહેલાઈથી આ વાત સમજશે. સાણુઓખાનો દાણો એમને એમ ખાઈ લુઓ અને ગરમ પાણીમાં નાંખીએ ત્યારે તે દાણો ફાટીને કેવો નરમ થઈ જાય છે અને મોઢો માથુસં પણ કેવી સહેલાઈથી પચારી શકે તેવો થાય છે તે લુઓ. સાણુઓખા એ પણ સ્ટાર્ચ અથવા મેદાનાનો પદાર્થ છે. હવે રોટલી બરાબર સેકાઈ ક્યારે કહેવાય? તેની પરીક્ષા શી? સાધારણ લાપામાં સ્પીઓ એમ કહે છે કે રોટલીને લાપ માંડાં પડે એટલે બરાબર સેકાઈ એમ સમજીશું. એનો અર્થ એટલો જ છે, કે સ્ટાર્ચને ધીમે તાપે ગરમ કરવાથી તેનો લાસ પદાર્થ થાય છે, જેને અંગ્રેજીમાં “ કેસ્ટ્રીન ” કહે છે. આ પદાર્થ સહેજ મીઠાશ પડતો હોય છે. તમે આવો લાસ પદાર્થ આપી જોશો અને રોટલીનો બીજો ભાગ આપી જોશો તો તમારી ખાત્રી થશે.

દાળ, ભાત અને રોટલીના દૃષ્ટાંતથી આપણને શું શીખવાનું મળ્યું? આપણે ખાસ એટલું શીખ્યા કે ગરમીની મદદ સિવાય તેમ પાણીની મદદ સિવાય આ ત્રણે વસ્તુઓ આપણે આપણા ખોરાક માટે લાયક

બનાવી શકતા નથી. તેનાં કારણો પણ ઉપર આપેલાં છે એટલે આ બાબત ત્યાગના ધ્યાનમાં પૂરેપૂરી આવી હશે.

હવે આપણે લાવશી અને શીરાનું દષ્ટાંત લઈએ. આ એ વસ્તુઓમાં ફેર એ છે કે એકમાં લોટ બરાબર પાકે થતો નથી અને તેથી લાવશી પચવામાં બારે પડે છે. લાવશીમાં પાણી ઓછું વાપરવામાં આવે છે અને તેથી લોટ બરાબર ચડતો નથી એટલે લોટના કણ ફાટીને નરમ થતા નથી. શીરો કરવામાં પાણીનું પ્રમાણ લાવશી કરતાં ઘણું વધારે હોય છે અને લોટના કણ ફાટે છે અને લોટ પાકે થઈ નરમ થાય છે. આ કારણથી શીરો એ લાવશી કરતાં વધારે સહેલાઈથી પચે એવો ખોરાક છે. આપણે જાણીએ છીએ કે વૈદ લોકો જ્યારે માંદા માણસને માતાઓ ખવરાવે છે ત્યારે લાવશી ખાવાનું કહેતા નથી, પણ શીરો ખાવાનું કહે છે. એનું કારણ શીરામાં લોટ ચઢીને પાકે થએલો હોય છે એટલે પચવામાં સહેલો હોય છે અને યરીરને નુકસાનકર્તા નથી. શીરો અને લાવશી બન્ને તૈયાર કરવામાં આપણે પાણી અને તાપની મદદ લેઈએ છીએ, પણ એકમાં પાણી ઓછું વાપરીએ છીએ અને બીજામાં વધારે વાપરીએ છીએ.

હવે આપણે પૂરીનું દષ્ટાંત લેઈએ. વાંચકો જાણતા હશે કે વૈદ અથવા દાકતર લોકો માંદા માણસને રોટલી ખાવાની રજા આપે છે, પણ પૂરી ખાવાની રજા આપતા નથી. બન્નેની બનાવટમાં ફેર એ છે કે રોટલી બનાવવામાં આપણે લોટ બાંધીએ છીએ તેમાં પાણીનું પ્રમાણ વધારે રાખીએ છીએ. પૂરી બનાવવામાં પાણીનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું હોય છે. રોટલી તથા ઉપર સેકવામાં આવે છે, પૂરી ઘી અથવા તેલની અંદર તળીને થાય છે. પૂરીમાં પાણીનું પ્રમાણ ઓછું હોવાથી લોટના કણ ફાટી નરમ થતા નથી, રોટલીમાં કણ નરમ થાય છે. પૂરી આપણે ધીની અંદર તળીએ છીએ તેથી ઘી ઘણું ગરમ હોવાથી લોટના કણ સેકાય છે, પણ ફાટીને નરમ થતા નથી. સ્વાદમાં પૂરી વધારે સારી લાગે છે, કારણ કે ઘી અથવા તેલમાં તળવાથી પૂરી લાઘ્ય થાય એટલે સ્વાદનો ઉદ્દીપક થાય છે. આ પદાર્થ સ્વાદમાં મિશ્રિતપડતો હોય છે.

લાખરીનું દષ્ટાંત પૂરીના જેવું છે. તેમાં ફેર માત્ર એટલો જ છે કે પૂરી ઘીમાં તળવામાં આવે છે અને લાખરી તથા પર સેકવામાં આવે છે. લાખરી તથા પૂરી રોટલીના કરતાં પચવામાં બારે હોય છે. રોટલી કરવામાં જેવો તાપ લેઈએ છીએ તેના કરતાં લાખરી કરવામાં તાપ એક સરખો

અને ધીમે સમાડવો પડે છે. આનું કારણ એ કે રોટલીની કણકમાં પાણીનું પ્રમાણ વધારે હોવાથી લોટ બળા જવાનો સંભવ ઓછો રહે છે. ભાખરીમાં પાણી ; ઓછું એટલે તાપ વધારે હોય અને એક સરખો ન હોય તો લોટ ; બળા જવાનો સંભવ વિશેષ રહે છે. ભાખરી બરાબર સેકતાં ન આવડે તો કાચી રહેવાનો વધારે સંભવ છે અને તે પચી શકતી નથી. જો સરખો તાપ રાખી સેકી હોય તો સ્વાદમાં મીઠી લાગે છે. તેનું કારણ કે સ્ટાર્ચનો “ ડેસ્ટ્રીન ” નામનો પદાર્થ થાય છે—એટલે રાસાયનિક ફેરફાર થાય છે.

આપણા લોકો જોને ગણપારી લાવશી કહે છે તે પચવામાં ઉપર જણાવેલી ભાવથી કરતાં મારી હોય છે. એનું કારણ કે આ ક્રિયા કરવામાં ઘઉંના કડકા ધીની અંદર સાંતળી નાંખી તેની અંદર ખાંડ અથવા સાકરનું પાણી નાંખવામાં આવે છે. જેથી તે કડકાઓ મરમ પાણીથી મરમ થાય છે.

સાધારણ રીતે ઘઉંનાં જોટલાં પકવાત થાય છે તેટલાં બધાં ઘઉંનાં મેદાનાં થાય છે. પકવાત કરવામાં પાણીનો ઘણો ઓછો ઉપયોગ થાય છે અને તે તળીને થાય છે. તેથી મેદા જેવો ફાટીને નરમ થવો જોઈએ તેવો થતો નથી અને તે પચવામાં વાર લેવો પડે છે. પકવાત કરવામાં ખાંડનો ઉપયોગ વિશેષ થાય છે. તેનાં બે કારણ છે. (૧) ખાવાના પદાર્થને ખાંડ પાયાથી અથવા ખાંડનું મિશ્રણ કરી જનાવવાથી સ્વાદિષ્ટ થાય છે. (૨) તે લાંબો વખત રહી શકે છે. તે બગડી જતો નથી એટલે લોટમાં એવો વિકાર ઉત્પન્ન થતો નથી કે જેથી તે ખાવાના કામમાં લેઈ ન શકાય. વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે જે ખોરાક આપણે લાંબો વખત રાખી ખાવાના કામમાં લેવો હોય તેમાં પાણીનું પ્રમાણ જેમ અને તેમ ઓછું હોય છે. આપણે એક સામાન્ય નિયમ યાદ રાખીશું તો આ જાણતો જીવામો થશે. કેષ્ટપિણુ અનાજને પાણીની સાથે રાખવાથી તે પોચો થાય છે અને તેમાં લાંબો વખત દુર્ગંધ મારે છે. કેટલાકમાં જીવો જેવામાં આવે છે. આ બધાનું કારણ એ છે કે કેષ્ટપિણુ અનાજના લોટની સાથે પાણી ભળે છે ત્યારે તેમાં રાસાયનિક ફેરફાર થાય છે, અને તે રાસાયનિક ફેરફાર થતો અગ્રજવો હોય તો તૈયાર કરેલા પકવાતમાં પાણીનું પ્રમાણ જેમ અને તેમ ઓછું રહેવું જોઈએ. આપણા લોકો અનુભવથી આ નિયમ સમજી ગયા છે અને જે ખોરાક લાંબો વખત રાખવાનો હોય તેમાં પાણીનું પ્રમાણ ઓછું રાખે છે અને તેમાં ખાંડનું મિશ્રણ કરે છે.

દેવતાંક પર્કવાનો ચણાનો લોટનો થાય છે. ચણાનો લોટના પર્કવાનમાં ખાંડ ખમ્મસ કરી વાપરવામાં આવે છે અને પાણીનો ભાગ ઘણો ઓછો રાખવામાં આવે છે. ઘઉંના લોટ કરતાં આ લોટમાં સાવચેતી વધારે રાખવાની જરૂર છે, કારણકે ચણા એ નાઇટ્રોજન તત્વવાળો પદાર્થ છે અને તેમાં ને પાણી વધારે રાખવામાં આવે તો એની વિક્રિયા જલદી થાય છે કે જેથી તે બગડી જવા સંભવ રહે છે. ચણાના લોટની જેટલી વાનીઓ ખાંડ વગરની થાય છે, તેમાં લોટ આંધવામાં પાણીનો ઘણો ઓછો ઉપયોગ થાય છે અને તળી નાંખવામાં આવે છે જેથી તજ્યા પછી પાણી ઘણું ઓછું રહે છે.

રસોઇમાં કસા કેવી રહેલી છે તે આપણે હવે જોઈએ. કાંઈ પણ અનાજનો લોટ બળી જાય માટે તેને પકવવા સારૂ આપણે પાણીનો ઉપયોગ કર્યો. એકલા પાણીના વપરાશથી અનાજ પાકું તો થયું પણ તેમાં સ્વાદની દૈન્યત બરાબર ન આવી તેથી તેમણે બીજી યુક્તિ કરી તળવાની ક્રિયા શોધી દેહાડી. તળવામાં ઘી અથવા તેલનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. પાણીની વરાળ કરવામાં જેટલો તાપ જોઈએ છીએ તેના કરતાં ઘી અથવા તેલ ઉકળે એટલું ગરમ કરવું હોય તો તાપ વધારે જોઈએ. પાણીની વરાળ ૧૦૦ ડિગ્રી ઉષ્મામાને થાય છે. ઘી અને તેલને એથી વધારે ઉષ્મામાન જોઈએ છીએ. ઘી અને તેલના આ ગુણનો લાભ એ મળે છે કે સ્ટાર્ચનો ડેક્રસ્ટ્રીન થાય છે અને તેથી ઘઉંની દરેક વસ્તુ તજ્યાથી સ્વાદમાં મીઠાશપડતી થાય છે.

અત્યારે ગરમી માપવાને સારૂ થર્મોમીટર વપરાય છે, પણ જ્યારે થર્મોમીટર (પારાની શીશી) નહોતી ત્યારે પણ ગરમી લોકો અનુભવથી નિયમિત કરી શક્તા હતા, અને ગરમી શેમાં વધારે છે તે જાણી શકતા હતા, અને જુદી જુદી વાનીઓ ખનાવવા કેવા તાપની જરૂર છે તે સમજી તેવા તાપનો ઉપયોગ કરતા હતા. આપણે જાણીએ છીએ કે બારી જાણના તાપથી મેકાય તો સારી થાય છે અને તેને જાણની રાખમાં રાખી મુકે છે, તેનું કારણ એજ કે તેનાથી એક સરખો ધીમો તાપ મળી શકે છે. આપણે બધા જાણીએ છીએ કે સાકારના પંડાને જે લોહાની વાટ ચડાવે છે તેને પહેલી જાણના તાપથી સાકરયોગ કરે છે. આમાં મુખ્ય મિદાન એરસેજ છે કે જાણનો તાપ બધી જગ્યાએ સરખો લાગવાથી નેતી

ગોળાશમાં ફેર પડતો નથી અને ઠંડી કરવાથી વાટ સજ્જડ બંધી જગાએ સરખી બેસી જાય છે.

ઉંધીયું કરવામાં પણ કેવો તાપ વાપરીએ છીએ તે પણ બધાની જાણમાં છે. જે જે શાક માટસાની અંદર હોય છે તે શાકમાં પાણી હોય છે અને બહારથી તાપ લગાડવાથી તે પાણીની વરાળ થાય છે અને તે વરાળથીજ અંદરનું બધું શાક બકાય છે અને ચઢી જાય છે.

ટ્રાક્ટોરો કરવામાં આપણે ફક્ત વરાળનોજ ઉપયોગ કરીએ છીએ. એટલે તાસકમાં જે પદાર્થ રાખેલો હોય છે તે વરાળથીજ ચઢી જાય છે અને સ્વાદિષ્ટ લાગે છે.

હેવરે એટલુંજ જણાવવાનું કે રસોઈ એટલા છે પણ કઝાના વિકાસ માટે કયા સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કઝામાં થાય છે તે જાણવાની જરૂર છે. અવલોકન અને અનુમાન કરવાથી સિદ્ધાંતો એની બેજે સમજાય તેવા છે. કઝાનો વિકાસ જે શાસ્ત્ર જાણે તે કરી શકે તેમ નથી; પણ જે બારીક અવલોકન કરી શકે અને પોતે વિચાર પૂર્વક દરેક કામ કરે તો કયા દોષાચી શકે.

રસોઈમાં વાનીઓ તો ઘણી જાને છે, તે બધાનું આ નાના લેખમાં અવલોકન થઈ શક્યું નથી. પણ અવગણે બીજી મુખ્ય મુખ્ય વાનીઓ બનાવવામાં આ સિદ્ધાંત સમાવેલા છે, અને તે જાણવાથી રસોઈમાં કેવા કેવા ફેરફાર થઈ શકે તેની આંખોઆપ સમજ પડે તેવાં દૃષ્ટાંતો લઈને વિવરણ કરીશું.

સાંકળચંદ જેઠાલાલ શાહ.

સાચું સેવામંડળ.

[લખનાર:—રા. રા. કેશવપ્રસાદ છાંદેસાર્ક.]

“ઓહો કાન્તાબેન ! આજે તમે ક્યાંથી ભૂલાં પડ્યાં ? આવો, આવો બેસો.”

“જરા આ તરફ ગઈ હતી, એટલે મનમાં થંધું કે લાવને, શાંતાને ઘણા દિવસથી મળી નથી તો મળતી નહિ.”

“આ તરફ તમે ક્યાં ગયાં હતાં ? ભણી તમને આજે નવરાસ મળી ? કાંઈ લેખ લખવાના ન હતા ?”

“બહેન ! આપણે જે નિયમિત કામ કરીએ છીએ તો વખતનો તો ટોટાજ નથી. હું દરેક કામના વિભાગ પાડું છું અને તેમાંથી નકામી બાજતો હોય તે પડતી મૂકું છું. રોજ બપોરે મને ૭ કલાક મળે છે. તેમાં, વાંચવું, લખવું અને સમાજ વ્યવહાર અથવા સમાજસેવા, એમ વિભાગ કરેલા છે.”

“હવે વળી તમારે વાંચવાનું શું રહ્યું છે ? તમે બી. એ. તો થયાં. મ્હારા જેવી મેટ્રીકથી રખડી ગઈ હોય તેને વળી વાંચવાનું હોય. અથવા તો જે સહેજસાજ ભણ્યું હોય તેને આગળ જ્ઞાન વધારવાનું હોય.”

“શાંતા ! તું કેમ આવું બોલે છે ! જ્ઞાન તો અગાધ છે. એ તો મેળવીએ એટલું આણું. પરંતુ બધું જ્ઞાન મેળવવાનો વખત તો કાંઈને પણ ના મળે. હું પણ મુદાસરજ વાંચું છું.”

“હંમણાં તમે શું શું વાંચો છો ? મ્હને તો કોણ જાણે વખતજ નથી મળતો. પણ તમે કહેો છો તેમ જે ટાઈમટેબલ પ્રમાણે કામ કરીએ તો વખત મળે ખરા. મ્હને કાંઈક વાંચવાનું આપો.”

“હા, આપીશ. તારી પાસે તો મ્હારે બહુ કામ લેવાનાં છે. તારો વખત રોમાં જાય છે તે મ્હારાથી તો સમજાવું જ નથી. તારો વસ્તાર ઓછો છે. પ્રમાણમાં તને સ્વતંત્રતા વિશેષ છે. તારાં સામુ બહુજ અનુકૂળ સ્વભાવનાં છે. મેટ્રીક સુધીનું તને જ્ઞાન છે. જે તું ઉમંગબેર મ્હને મદદ કરે તો આપણે ઘણાં કામ કરી શકીએ.”

“હું શું ધૂજ કરી શકું ? આપણે લખવાનું છોડ્યું પછી ખાસ કાંઈ

વાંચું નથી. મ્હને મંડળ કે મેલાવણાઓમાં ભાગણુ કરતાં આવડતું નથી. મ્હારાથી ધરનું આંગણું છોડીને ગામડે ગામડે સ્વરાજ્ય લેવા જવાય તેમ નથી.”

“ના. આપણે સ્વરાજ્ય ધરમાં બેઠા લઈશું. તું એકવાર મ્હને કહે કે તું મ્હને મદદ કરીશ. જો, જો, આસપાસ નજર કર, આપણીજ નાત તરફ જો. આપણે આપણામાંથીજ કેટલાંએક દુઃખ દૂર કરી રાખીએ તો બહુ લાભ થાય. આપણું મંડળ તે આપણે જો જાણું. મ્હારે તારા જેવી શાંત અને સરળ સ્વભાવની બહેનપણીની મદદ જોઈએ છીએ. વળી આપણે નાતની અંદર કામ કરવાનું છે. તેમાં જાહેરાત ન જોઈએ, કે ટીકા ના કરવી જોઈએ. નહિ તો આપણે જોને મદદ કરવા જઈએ તે આપણી સેવા રૂપીકારે નહિ. આ શરતો તને તો બહુજ અનુકૂળ પડશે.”

“પણ આપણે જો એકલાં શું કરી રાખીએ ?”

“આપણે એકલાં કેમ છીએ ? જ્યાં સારા વિચાર અને ઉત્તમ કાર્ય છે, ત્યાં પ્રભુની મદદ છે. વળી તારા બહેનીની પ્રેરણાથીજ આ કાર્ય મ્હેં ઉપાડ્યું છે, અને જરૂર પડતાં આપણે બીજી બહેનપણીઓને ખોલાવી લાવીશું; અને જો કામ ઠીક થશે તો મદદ તો મળી આવશે.”

“ઠીક, હવે સમજી. એમ કહેને કે મોતીભાઈ પણ આમાં સામેલ છે ? જાઓ હું તમે કહેશો તે કરીશ.”

“ઠીક પણ મનુભાઈને તો વાત કરવી પડશે. જુઓ, આપણે અભારે આપણું “સેવા-મંડળ” સ્થાપ્યું. તેમાં જો સભાસદ, તમે અને હું. અને જો પુરૂષ સહાયક. આપણી ચારેની સભા રૂપીકારે સાંજે ચાર વાગે મ્હારે ત્યાં. આપણે મ્હા. પીયું અને જાંબો કાર્યક્રમ જો પુરોની મદદથી ધરીશું.”

“હા, હા, જો ઠીક કાવશે.”

“કેમ કાંતા ભાભી! તમે ચાંતાના મગજમાં શું ખૂત ભરાયું છે ? જો તો મોટી સમજ-સેવિકા ધરા તંવાર ધઈ લાગે છે. જો શું ઉદ્ધા-ગવાની છે ? એક એનું રોજનું કોનિકલ તો વાંચતી નથી. હમણાં હમણાં “શુજરાત” માંની વાતો વાંચે છે. અને પેલી જાર. મદાન : સત્તારીઓની હરિકાઈ હતીને, તેમાંનાં નામ જોઈને એને ચૂર ચડ્યું લાગે છે. એના મનમાં એમ હશે કે આવતા વર્ષની હરિકાઈમાં જો પોતે પણ જારની અંદર આવી જાય ! હવે તે ગમે તે હોય પણ જાણે આપણને તો આ મ્હા પાણીનો સાલ મળ્યો. મોતીભાઈને તમે એવા વશ કરી લીધા છે કે કોઈ દિવસ અમને તે ખોલાવતા જ નહોતા.”

“ ના મનુભાઈ, આજે કાંઈ ગપાટા મારી નાશી જવાશે નહિ. મગજને બરોબર કસવાનું છે. તમારી મદદની પણ અમને જરૂર છે. તમારા જેવા જાણીતા વકીલ સાહેબને અમારી સ્થાની શી પડી હતી ? ”

“ ફીક, લાઈ, ફીક. તમારી જોડે શી ચર્ચા કરતી ? જે દુકમ હોય તે ફરમારી દો. મોતીલાઈ પણ અંદર સામેલ છે, એટલે મ્હારે માથે કાંઈ પડવાનું નથી. ”

“ જુઓ મનુભાઈ, હું ઘણા સમયથી આપણી નાતની કિયતિ ખારી-કાઈથી તપાસું છું. બહાર જે દેખાય છે તેના કરતાં અંદરની હકીકત જુદીજ છે. કેટલાંએક કુટુંબોની આર્થિક કિયતિ બહુજ ખરાબ છે. જુના વંશતમાં તો આવાં કુટુંબોને પેસાદાર સગાંનો બહુજ આશ્રય હતો; પરંતુ આ જમાનામાં તેવો આશ્રય કાંઈ લેવું નથી અને આપણે નથી. આવાં કેટલાંએક કુટુંબો બિચારાં રહેંસાઈજી જાય છે અને તેમાં સ્ત્રીઓની કિયતિ તો બહુજ દયાજનક છે. ”

“ પણ તેમાં આપણાથી શું ચર્ચ શકે ? ”

“ ઘણું ચર્ચ શકે. આવાં પાંચ કુટુંબો સાથે મ્હેં પરિચય વધાર્યો છે. દરનું કે પાસેનું સગપણ જોગીને મ્હેં એમને લાં જવા માંડ્યું. પહેલાં તો હું જોગી એટલે એમને મ્હારા તરફ કાંઈક તિરસ્કાર દતો. પણ એકાદ હોકરાને ચોપડીઓ લઈ આપી; એકને ઘેર સસ્તાં લુગડાં આપ્યાં, એટલે અમારે સ્વાર્થનાં સ્ત્રીપણાં બંધાયાં. સ્ત્રીઓ જોને પેટની વાત કહે. એટલે આ પાંચ કુટુંબની હું બધી વાત જાણું છું. એકતોજ દાખલો દ્યો. પુરૂષને પગાર પાંચીમતો છે. “ ધર ભાડાનું છે, અને મેંસેરીયાયાળું છે. ચાર બાળકો છે. બાઈને પીયરનું કાંઈ નથી. છ છવ પોપવાનાં અને દાંડવાનાં. પુરૂષ તોફરી ઉપરાંત બીલું કામ કરવા ખુશી છે, પણ તેને ને મગનું નથી. મોટી છોકરી નવ વર્ષની છે, તેને નિશાજેથી ઉઠાડી લીધી. કારણ તેને નિશાજે જવા લુગડાં ચારાં લેદાયે, અને ચોપડીઓનું ખર્ચ થાય. ”

“ અરેરે ! ગરિબાઈમાં કેલવણી કેમ વચે ! ” મનુભાઈ, વચ્ચે બોલ્યાઃ “ આપણી નાતમાં આવાં કુટુંબો કસે નેનો મ્હને કાંઈજ ખ્યાલ નહોતો; આપણે એક દેડ જોગીને આ લોકોને મદદ આપીયે તો ? ”

“ વાદ મનુ ! તું એમ ધારે છે કે આ લોકો દેખીતી બીંખ માગશે ? ” મોતીલાલ બોલ્યા.

“ પણ ત્યારે આપણે તેનો પગાર શી રીતે વધારીયે ? ”

“ જુવો, અમે બંને બંધાએ આ બાજતનો વિચાર કર્યો છે. આપણે થોડાં અનુકૂળ ગૃહ-ઉદ્યોગો શોધી કાઢવાના છે. બધાં દુઃખનું મળી દરિદ્રતા છે. બીજી થોડી કમાઈ તેઓ કરી શકે તો એમનું બધુંજ દુઃખ નાશ. મેલેરીયાવાળું ઘર પણ બદલી શકું, અને છોકરીને પણ બંધાવી શકું. સમની વાત વળી ક્ષમ સમયે થઈ પડે. ”

“ આવા ગૃહ-ઉદ્યોગો આપણા દેશમાં ક્યાં છે ? ”

“ આપણા દેશમાં ના હોય તો ઉભા કરવા એ હવે આપણા મંડળનું કામ. જુવો બધું મોટાં શહેર ના હોય, ત્યાં તો ગાય રાખી શકાય. તેનું દૂધ કે ઘી વેચાય, અને જાણમાંથી છોકરાંને પોચાણ પણ મળે. અમે એક બાબતને ધેર ત્રણ ગાયો લેઈ છે. પાંચ વર્ષમાં બધો હીસાજ કાઢતાં તે એક હમ્મર રૂપિયા કમાયો. પ્રથમ એક ગાય લીધી હતી. ધરનાં ઝેરાં બધું કામ કરતાં હતાં અને આંગણે દોર બંધાય છે. આ એક ગૃહઉદ્યોગ. ”

“ હા. આ તો બહુજ ઉપયોગી ગૃહ-ઉદ્યોગ. સાદું દૂધ પાડાશીઓ ખુશામત કરીને વેચાતું લે, અને ધરમતુ ઘી પણ ઉપરી નાશ. વળી ધરનાં માણસને પુટીકરક જાણ મળે. પણ આપણી નાતનાં ઝેરાં એ કામ કરશે ? ”

“ કરવું તો પડે જ હતી ! બૂજે મરવા કરનાં, અને બચ્ચાને અભણ રાખવા કરતાં આતું કામ કરવું શું ખોટું ? કાંતાનું કામ એ કે તેમણે આ લોકોને આતું કામ કરવા સમજાવવાં; અથવા તો પાંડુકાં આપણેજ એક ગાય રાખીએ. ગાય લેવાના પૈસા આપણે આ લોકોને ધીરવા લેઈએ. ”

“ અમારાં શ્રેણ્યએટ કાંતાને ગાય દહોવા એમને ભારે દેખાવ લેવા લેવો યશ. ” રાંતા બોલી.

“ ચોખ્ખું તાલું દૂધ ખાવા મળે, મજાની જાણ મળે, નો ગાય દહોવામાં ખોટું શું છે ? એવાં દૂધથી તો આપણાં શીકાં શરીર રાનાં ચોળ ચર્ક નાશ. જ્યોદ્ધા માતાનું ગૌહોદનનું ચિત્ર કેવું સાદું લાગે છે ? ” કાંતાએ કહ્યું.

“ બીજીએક બાજત છે, તેમાં વ્યવસ્થાની વિશેષ જરૂર છે. આપણાં દરેક શહેરમાંનાં કંટલાંક કુટુંબો મુંજાઈ વસે છે. તેમને અચાણું, પાગર, અને મુરખા, મુંજાઈમાં કરવાની સવડ કે આવડ હોતાં નથી. તેમને લે । માત્ર પૂરો પાડવાનું આ ગરીબ કુટુંબો માથે લે તો અને પક્ષને લાલ થાય. ”

“ હા, એ વાત આપણી રજૂનાં કુટુંબોને સરળ પડી નાશ. ખરી. અસહનતા વખતમાં પૈસાદાર ધરેમાં તેમનાં ગરીબ સગાં આ બધાં કામમાં મદદ કરનાં હતાં અને તેના બદલામાં નેમને અચાણું મદદ મળતાં. અને

વળી ક્ષમણ વખતે પોતાના ખેતરમાંથી આવેલા દાણા પણ તે સગાંઓને ઘેર જતા હતા. પણ હવે તો અનાજ મોંઘું થયું એટલે સૌના જીવનું કામ થયું.”

“હો ભુવો, મનુભાઈ. મને અચાણું કરતાં આવડે છે કે નહિ તે આખી તો ભુવો.” એમ બોલી કાંતાએ ચાર પાંચ જતના અચાણાની નાસક મ્હોં આગળ ધરી.

“અરે કાંતાભાભી, આ જાંઘું ક્યાં સીખ્યાં ? તમારા બી. એ. ના કામમાં તે આવે છે કે ? જદાર તો લોકો વાતો કરે છે કે તમને રોટલી વણતાં પણ નથી આવડતી, તેથી પાંઉ લાવીને ખાવ છો, અને તમે તો વળી અહીં, અચાણાં, પાપડ, વડી, શેવ, વગેરે તૈયાર કર્યું છે, અને રસોઈયો તો છે નહિ. આ પુરીયો તમારી કરેલી છે ?”

“લોકો તો ભલે વાતો કરે. એ બીચારાં શું જાણે ? પણ એમનું અચાણું જગડવાનાં કારણો હું તેમને જતાની દઉં. ગૃહવિદ્યાનાં પુસ્તકો મ્હોં વાંચ્યાં છે, અને પાંઉ તો હું ઘણીવાર મંગાવું છું. એટલે કદાચ લોકોને લાગ્યું હશે કે મ્હને રોટલી નથી આવડતી. પણ ભુવો, સમાજ સેવાની વાતોમાં પેટસેવા અધુરી ના રહી જાય માટે ખાવામાં ધ્યાન રાખજો.”

“એ તો હીક. પણ તમે ગાય રાખવાનું, અને અચાણાં પાપડ જનાવવાનું, એમ બે વાનાં ગૃહ-ઉદ્યોગ માટે સૂચ્યો છો. ત્યારે કોરો ભરવાનું કે એનું કાંઈ ના કરી શકાય ?”

“હા, કરી શકાય. પણ પહેલાં ભરતાં આવડતું જોઈએ, અને પછી તે માટે જોડાર મળવા જોઈએ. મુંબાઈમાં ઘણી પાગરી બાઈઓ આવું દુકાન-દારોનું કામ કરી આપે છે. એટલે તેમને જાણી ગીજો તે દુકાનદાર પુરી પાડે છે. વળી પાગમ્હોને ભરવા સુધવાની આવડત પણ સારી હોય છે. પરંતુ જદારગામમાં એ જાંઘું કામ અનુકૂળ ના થઈ પડે. અને વળી હમણાં ફેશનો પણ જદલાની જાય છે.”

“હા, હા, ત્યારે કાંતાજી ! આ રેંટીયો ચલાવે તો હીક ના પડે ? અને વળી મદારમાજીનો દુકાન પાડ્યો મળાય.” શાંતા બોલી.

“હા, રેંટીયો પણ સારો છે. પરંતુ પ્રથમ સારી પુણીઓ જોઈએ. અને પછી મુતર વળાઈ શકે તેવું નિકળતું જોઈએ. તેમ થયા પછી પણ આવક વધારે થવા અંભવ નથી, તે કરતાં નો નો શાળા એક ઘરમાં હોય અને તે ચલાવનાં આવડે, તો પછી આવક સારી થાય ખરી. આપણે એ પ્રયોગ પણ કરવા જોઈએ. મીલમાંથી મારું મુતર આજરું અને ઘરમાં મુક્તિ ફાળવ.”

વાળાઓ પાસેથી શાળા લાવીને મૂકવી. જયેરે સ્ત્રીઓ ચલાવે, અને રાત્રે મરદ ચલાવે. અને આ બદલાયલી ફેશનમાં આવી શાળામાં વણાયલાં લગણં. ઘોતીયાં ચાલ્યાં જાય. દુવાલ માટે પણ શાળા આવે, છે. પરંતુ આ શાળા લેવા માટે બસે રૂપિયા પહેલાં જોઈએ. પછી સુતર આણવું જોઈએ, અને ત્યાર પછી માત્ર વેચી શકે એ જોઈએ. આ કામ આપણું આ મંડળ કરે."

"ત્યારે આપણે હમણું એક કુટુંબમાં ગાય અપાવીએ. એક કુટુંબમાં શાળા અપાવીએ, અને બાકીના એક જે કુટુંબ માટે ખાનગી રીતે અથાણું પાપડના ઝોડર મોકલીએ તો કેમ?"

"બહુજ સાહે. આટલી સરઆત થાય તો કાંઈ જોડું નથી. જુનેા મનુભાઈ મુક્તિફોજવાળા સાથે પચાવ્યહાર કરી શાળાની ગોડવણ કરે. તેમજ તેમની પાસેથી સુતર ક્યાંથી અને કેવું લાવવું, તે પણ જાણી લે. ગાયો તો મહે જે મંગાવી છે એટલે તેમાં કાંઈ કરવાનું નથી. પાપડ અથાણા માટે હું મુંબઈમાં મ્હારી એનપણીઓને લખું, અને શાંના તેની એનપણીઓને લખે."

"ત્યારે મોતીભાઈ શું કરશે?"

"મોરી વાનુ તો રહી. આ બધા માટે હાલ થોડાં નાણાં જોઈશે. જે બધું ઠીક ઠીક ચાલશે તો નો આપણે એ નાણાં પાછાં વસુલ કરી શકીશું. પણ હાલ તરત રૂ. ૫૦૦ આ કામ માટે મહે જુદા કાઢવો છે. આ ઉપરાંત મ્હારા મનમાં એક બીજો પણ ખ્યાલ છે. કેટલાં એક રમકડાં જે. ઘેર બેઠાં સ્ત્રીઓ બનાવે તો તે દુકાનોમાં વેચવા મુકી શકાય. ઉપરાંત ટીંગલીઓ બનાવવામાં બહુ આવડત નથી જોઈતી. જે તે લોકપ્રિય થાય તો તેમાંથી સારી આવક મળે. ટીંગલીઓ ઉપરાંત બનવડો પણ બનાવી શકાય. આ ઉદ્યોગ જે ચાલે તો ચરદેશી લોકચાલને પણ લાભ મળે. હમણું હમરો રૂપિયાનાં પરદેશી રમકડાં ખરે છે. આમાં મંચાનો કાંઈ ખર્ચ પડે નહિ."

"હા, એ ખરું. પણ મોતીભાઈ, શીવજીમાંથી કાંઈ આવક ના થઈ શકે?"

"તેમાંથી જો થઈ શકે. પરંતુ અવગ્યા વધારે સારી જોઈએ. ઝોડર મેળવવા જોઈએ, આવડત જોઈએ, અને શીવવાનો મંચો પણ જોઈએ. તમે ધીમે ધીમે એક વેતરવાની દલાસ કાઢજો અને તેમાંથી પાર ઉતરેલાંને શીવવાનું કામ લાવી આપજો. હાલ તરત ને કાંઈ થાય નહિ."

“ ત્યારે શું આ ઉપરાંત ઘરમાં બેઠા કમાણીનાં કાંઈ બીજા મારા નહિ હોય ? ”

“ છે. અમારી પાડોશમાં આ વૈદ્ય છે, તે દેટલીએક દવાઓ બનાવીને વેચે છે. તે પેક કરવાનું કામ ઘરમાં બેઠાં સ્ત્રીઓ કરી શકે. કાંઈઓની પેટીઓ પણ નાનો સંચો હોય તો બનાવી શકાય. દેટલાંએક ઔષ્ઠ - દાળ વીળવા પણ લાવે છે. પરંતુ તેમાં કાંઈ મજાતર બહુ નથી, તથા સ્ત્રીઓ દક્ષકા દુકાનદારોના મદવાસમાં આવે તે પણ બહુ ઇચ્છ્યા લાયક નથી. ”

“ ત્યારે હાલ તરત તો આપણું આ ન્હાનું મંડળ, ન્હાનો સરખો હાર્વકમ અમલમાં મૂકે તેજ હીક છે. પછી ધીમે ધીમે બીજા વિચાર કરીશું. ”

“ અરે પછી તો આપણે મંડળ મોટું કરીશું અને નાર્તની વાડીમાંજ સ્ત્રીઓને ભેગી કરીને કાંઈક કાંઈક શીખવવાની ગોઠવણ કરીશું. ”

“ ખરી વાત. પણ આપણું મંડળ તે સમાજસેવામંડળ છે, એ બુલ્લવાનું નથી. ધરગતુ-હિલોગો ઉપરાંત બીજા વિચાર પણ આપણે કરવાના છે. બાળઉછેર, મગલાં સ્ત્રીઓની મંભાળ, મુલાવડ વખતે મંભાળ, મુખ્ય રોગોમાં માવજત કરવાની રીત, વગેરે બાબતો ઉપર આપણે લખાણો લખાવી તે વહેંચવા જોઈએ તેવા સોપાનીયામાં મોકલવા જોઈએ. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને યી અને પુસ્તકની મદદ મળે તે માટે પણ તજવીજ કરવી જોઈએ. ”

“ હા, એ બધું ધીમે ધીમે થશે. અત્યારે તો દરેક વ્દા પુરી થઈ હોય તો પાનસોપારી લ્યો, અને ફરી પંદરે દિવસે પાછા અગ્ર પધારજો. ”

કાંતા બાલી અને સૌ દસીને વિખગાયાં.

હાદીમા રીસાયાં !

[લખનાર—રત્ન રાં. પુષ્કરરામ વાગેનરામ મહેતા, એમ. એ.,
એલએલ્. બી.]

“ અરે મા, હાદીમા, તમે ક્યાં ગયાં હતાં ! જરા કાઢને કચું પણ નહિ ! ” એજ સવાલ કરી આ પીટયાંઓ હું પાછી આવીશ ત્યારે મને પીંપી નાંખશે. ત્યારે હવે તો ગમે તે થાય. મારાથી શા આ નથી વેડાતું. આજ કાલ કરતાં મને શીતર વરસ થયાં, તેનું આરડ્યાંઓને કાઢને બાન છે ! તજો હું ધરતી આકરડી ને સદાની જુવાન તે બધાં મને કામ સોંપતાં આવે, ને હું બધાંની દયાયક્ષી તે બધાંને મારે વેળાસર કરી આપતુંજ પડે.”

રતન ડોશી દિવસમાં પાંચમી વખતનો પુંજે કહાડતાં ઉપર પ્રમાણે બળડતાં હતાં. ડોશીમા તેના દીકરાના દીકરાની સાથે રહેતાં હતાં. ‘પહેલાનાં કરજદાર પૈકી કાંઈ અભારે જીવતું નહોતું. મોટા દીકરાનો એક દીકરો હતો’ તેના ઘરમાં રહેતાં હતાં. એ દીકરાની બીજી વારની વડુ હાલના જમાનાની અડધી ભણેલી, અડધી કાચી એવી હતી. ઉછળતું લોહી, વાંચતાં લખતાં આવડે, બીજી વારની અને પરમેશ્વરની કૃપાથી એકાદ વરસથી છાકરાની મા થયેલી એટલે ચંચળ વહુના મીઠાસ અને દામકનું પૂછવુંજ શું ? ડોશીના દીકરાનો દીકરો કેશવ મીઠામાં નોકરીએ હતો એટલે ઘરમાં એનું બહુ માયું નહોતું. કેશવની બેન્દાની ખેંદનો પણ તેની સાથેજ રહેતી. તેઓ બન્ને હજી પરણેલી નહિ હોવાથી, વખત ગાળવા નિશાએ જતી હતી. સ્વાભાવિક રીતે આજના વખતની ઉચ્છ્રબળતા તેમનામાં હતી. ડોશીમાનાં જુના વખતનાં કસાયલાં હાડકાંને મહેનત અને કસરત વગર ચેન પડે નહિ, એટલે તેઓજ ઘણું ખરું ઘરનું કામકાજ કરતાં હતાં. પરંતુ હવે શીતર વરસની ઉમ્મરે તેઓને જરા માક લાગતો હતો તેથી કાંઈ કાંઈ વખત કંટાળી જતાં હતાં. આજે પણ એ મુજબ કંટાળેલાં હતાં, અને ઉપર આપણે વાંચી ગયા તેમ બળડતાં બળડતાં પુંજે કહાડતાં હતાં. તેવામાં ચંચળવડુ નાના બટકને લઈ આવીને ડોશીમાના મોઢાં આગળ મૂકતી બોલીઃ—

“ એા મા, આ બટકને રાખજો હોં, જરા હું ગોરધનનાથજી જઈ આવું. જો જો રહે નહિ હોં. એને તમે ઉચ્છ્રીને ફરતાં ના. વળી કંઈ પાડી બાડી

નાંખશે તો ભોગ મળશે; ને કંઈ ગમે તેવું ખાવા પાવાનું આપશે નહિ. હમણાંજ મેં એને ધવાડ્યો છે. તેને એકથો મૂઝીને કંઈ જશે ના; કુતરે બિલાડું કંઈ નખખખ મારી જશે. ત્યો હું જઈ છું. સાચવજો. ને હા, હું મોઈ ભૂલકણી ભૂલીજ ગઈ. રાતે ખીચડી કરવાની છે તે દાગ ચોખા વીણી મૂકજો. જો જો ભૂલતાં નહિ. ” આ પ્રમાણે હુકમો છોડી, ડોશીમાના જવાબની રાહ જોયા વગર ચંચળવડુ ચાલતાં થયાં.

“ મોઈ રાંડ ક્યાંથી આવી છે કાણુ જાણે ! ભગવાન માફે મોત પણ નથી લાયતો કે આ અધાંની ગુલામગીરીમાંથી છુટું. રાંડ ચીખાવણી મને ચીખામણુ આપવા આવી. છોકરાને આમ ન કરશો ને તેમ ન કરશો. મને મારા પેટનાં જખ્યાં એક બે નહિ પણ સાત છોકરાં હતાં. તેને ઉછેરવા એ આવી હતી ? મેંતો કોઈની પાડી નાંખ્યાં નથી. એતો ભગવાનની મરજી એવી ને કાંઈ છુપ્યાં નહિ; તેમાં મારો વાંક શો ? જો તો ખરી વાત લાવી છે તે ? હવે તો બા નથી વેકાતું. આજે રાતરે જતીજ રહું. હું નહિ હોઈ ત્યારેજ ખગર પડશે. હમણાં વળી એમ જાણ્યું કે પેલી બે ડકિણો નિશાળેથી આવશે તે જલુદા કરતી આવશે. જાણ્યું. વખતે કેવો આવ્યો છે ! ઘરડે ઘડપણુ આટલાં ટચુડીયાં છીજડાંના મીઠાસ મારે ખમવા પડે છે. હવે તો જાડેજ. જમ્મ. જરા જોડે તો ખરી ડોશીમા વગર કેમ ચાલે છે તે ! ”

ડોશીમાએ બખડતાં બખડતાં એક ગવન, એક ચણીયો, એક ચોળી અને એક લોટી એટલી ચીજોની એક નાની પોટલી બાંધી, પરસાળમાં લાટ્યાં પડ્યાં હતાં તેમાં સંતાડી. એટલામાં છોકરીઓ નિશાળેથી આવી.

“ મા, નાસ્તો તૈયાર છે કે ? કંઈ તાણું કંઈ છે તે ટાડુંજ જોસવાનું છે ? તમારા જેવું કાંઈ આજસુ જોયું નહિ. મા લો ખઈ કંઈ છું. ” મધુકાન્તાએ ઘરમાં પેસતાંજ ધુળરો સર કર્યો. “-સો ટકાની વાત કરી, ખરું. મેં મારા બદનને બદન ટાંકવાનું આજે ચાર દલાડાથી. કહી મૂક્યું છે, પણ મા તો હવે જાણે કંઈ કરનાં જ નથી. ” લલિતાએ ટાણુકા પૂર્યો. ચંપલ ઉતારી, ચોપડીઓ કપાટમાં મૂકી બેઠે છોકરીઓ રસોડામાં દોડી ગઈ.

“ મદા. મા તો જાણે બધાંની ચાકરડી. કોઈનાં દીંગણં દેવાં, કોઈનાં બદન ટાંકવાં, કોઈનું કંઈ કરવું ને કોઈનું કંઈ. મુવાજોનાં પોતાનાં દાચ તો બધા જાણીને બુદ્ધ ચર્ચ થયા છે. રામજીનીની માફક નાચવું કંઈ હોય તો તેમાં તૈયાર, બસ. નહી આજે તો જવું જ”. ડોશીમાએ હા નિશ્ચય કર્યો.

રાત્રે દશ વાગે ઘરમાં બધું શાન્ત થયું. આરે ડોશીમા ચંતાડેલી પોટલી ઘર્ષ ઘરની બહાર નીકળ્યાં, અને સ્ટેશનથી એક ડોશી સાથે મંદિરો કહેવડાવ્યો કે મારો મંગાથ મળવાથી પોતે જગાએ ગઈ છે માટે કાર્ધ એ તેની શીકર કરવી નહિ. પાસેનાજ ગામમાં તેમની નાનપણની બેનપણી મંગાડોશી રહેતાં હતાં. સાં રાતોરાત ગયાં. મંગા ડોશી પણ સગલગ ૬૫-૭૦ ની ભરતીમાં આવેતાં. તે પણ તેના દીકરાના દીકરા અને તેના કુટુંબ સાથે રહેતાં હતાં. રતન ડોશી એને ઘેર પહોંચ્યાં ત્યારે મંગાડોશી આટલે બેઠાં હતાં.

“કાણુ રતન ! તું ક્યાંથી આવી ? હે ! ભલે આવી. આવ મારે વખતે આવી. તું આજે ના જાવી હોત તો હું મળત પણ નહિ. જો આજે તો હું કંઈ નવાજુની કરવાની હતી. ”

“નવા જુની ? તે શું વળી કે તો ખરી ?” રતન ડોશીએ છતાસા-થી પૂછ્યું.

“શું કહું મારું ક્યાજ ! કાણુ જાણે ભગવાન બધાને તેહું મોકલે છે ને મને કેમ નથી મોકલતો. આજ તો તે કંઈ વખત છે ! આટલી ઉમ્મરે આટલાટલાં દુઃખ વેડવાં ! આજે સાચું કહું રતન, હું તે ઘરમાર છોડીને ચાલી જવાની હતી. મારાથી હવે નથી વેડાતું. ”

“અત્યારે તો આપણે સરખાં. તું વિચાર કરતી રહી ને મેં તો પણ કરી નાંખ્યું. દુઃખની મારી આજે તારે સાં આવી છું. મારું થયું તે એકમેકનાં દુઃખ સાંભળી મન વાળીશું. બીજું તો શું કરીએ ? ”

“કરીએ શું ક્યાજ ? મારો દીકરો ને વડુ ને તેનાં ચીખાવણાં છોકરાં એ બધાં મળાને મારા ઉપર કંઈ જીતમ ચુગાર છે કે ન પૂછે વાત. રતન, તું હોય તો ક્યારનો કુવો હવાડો કર્યો હોય. એ તો હુંજ બધું સહન કરું. મારાં વેયાં જાણે હું તો મરવા સુતી હોઉં તેમ મને તો કંઈ કરવા જ ન દે. કહેશે મા તમે તો ધરમાં. તમે પડી જશો, તમે માંદાં પડશો, તમને સજે નહિ, તમને વા ચંશે, તમને શરદી થશે. સુવાં આ તે કંઈ કોતક ! મને ખાટલેથી જીંઘા પણ નથી દેતાં. જાણે કેમ હું મરવાજ પડી હોઉં ! મને કરીનું અથાણું થે ખાવા ન દે, કહેશે મા તમને ઉધરસ થશે-તાણુ આવશે. મને જાણ્યા બહુ લાવે ને ખાવા ન દે. કહેશે મા તમને વાવડા પડશે. સીરો લાવે ને ખાવા ન દે. કહેશે મા તમને પચશે નહિ. આ તે કંઈ રીત છે ? એ લોકોનું આસે તો મને જીંઘા પણ ન દે. મારાથી તો બા આ જીતમ નથી વેડાતો. હું તો મારે એક આરડી લઈને જૂદી રહીશ ને મારે હાથે જો મરું તે કરી ખાઈને પેટ ભરીશ.

અહિં તો અડધી ભૂંએ મરું છું. ઘરડી થઈ તેથી શું થયું? છલ થોરીજ વતી રહી છે? હે, કેમ ખોલતી નથી, રતન? ખોલું કહું છું?”

“હા જા હા. આજ કાલનાં છોકરાં તો એવાંજ. તને આંતું દુઃખ છે તો. મને એથી ઉલટુંજ છે. સ્વધારથી સ્વાંજ સુધી મારા હાથ નંચરાજ નહિ. જ્યાંનું કામ મારે કરવું, મારું કામ ના કરે. નાના બાળકનાં બાળાંતીયાં સુદાં મારે ધોવાં. પણ મા, હવે તો હાડકાં નથી આવતાં. આજ કાલ કરતાં ઘોડો ઘણાં શીતેર વંચે થયાં. પછી તે મારાં હાડકાં છે લોડ?”

“અરેરે મા એવું હોય તો સારું જ તો! લાચની હું તો આખો દિવસ કામ કર્યા જ કરું. આ અહિં તો વગર વાકે દેખાનું છે. જરા ઓટલે ગઈ તો લાગવોજ છોકરો ધરમાંથી દોડી આવે ને મારું બાવડું પકડી ધરમાં લઈ જાય ને ખાટલા ઉપર બેસાડી કહેશે, કે મા, તમારું હાડ નખળું, તમને વા લાગી જશે. મુલો એ લુલમ તે કેમ સહન થાય?”

રતનડોશી, ગંગા ડોશીને ઘેર ચાર દિવસ રહ્યાં; પણ તેટલા વખતમાં તેમ નેષ કીધું કે ગંગા ડોશી કરતાં પોને બહુ સુખી હતાં. ગંગા ડોશીને બીચારને જરા કામ બીકાં મકતું નહિ; જરા દોષ કંઈ કરવા દેતું નહિ. મન મૂકીને કંઈ ખાવા દેતું નહિ, અને જરા જરામાં મા તમને આમ થશે ને મા તમને તેમ થશે, કરીને બીચારીને અઠગાવી નાખતાં. પાંચમે દિવસે રતનડોશી ઘેર પાછાં ફર્યા ને શરૂઆતમાં આપણે વાંચી ગયા તેજ પ્રકારનો આવકાર તેમને મળ્યા.

“અરે દાદીમા, ક્યાં બગાએ ગયાં હતાં? જરા કહેવું તો હતું મને અહિં દેટલી અડચણ પડી?” અંચળવડુએ શેઠાં શેયાં: “આ બટુક તો તમારા વગર કેમે છોં રહે નહિ. સંભારી સંભારીને. રડે. રડી રડીને ગામ ગમતી મૂકે. એને રાખવાને તો. મધુ ને લક્ષિતા એ દિવસ ઘેર રહ્યાં હતાં, ને ધરનું બધું કામ તો લુખો. બધું એમનું એમ પડ્યું છે.”

“હા-મા હા.” ડોશીમાએ બટુકને હાથમાં લઈ બચ્ચી કરતાં કહ્યું: “હવે દોષ દલાડો કંઈ જવાની નથી. જ્વબો કહેશે તોજે જવાની નથી. તમારાં જેવાં છોકરાં, આ ઘર ને મારું કામ અપ્યાતુ રહે. મારે શું કામ જતું પડે? મને શું દુઃખ છે? દોષને કેવાં. કેવાં દુઃખ પડે છે! લગવાન તમને સો વંચનાં કરે. ક્યાં છે મારો મધુ ને લક્ષિતા? નિચાળે ગઈ છે? કાલ એતે મારે તાજે ઉભો ઉભો નાસ્તો તૈયાર કરી મૂકું.”

ડોશીમા હસતે મળાડે કામે પ્રગમ્યાં. તે પછી દોષ દિવસ તે જાવડાં ને મજાયાં નથી.

આત્માનાં ઐક્ય.

[લખનાર:—રા. રા. રતિપતિરામ કિં ૫૩૫; 'મી. એ.]

રતનપુરની ભાગ્યે એક વિશાળ નળાવ અને તે તળાવની આસ-
પાસ છટકે છટકે મહાદેવની દેરડાઓ અને નળાવને બીજે છેડે રતનપુરનું
રમસાન. આ અધાપ ગામને દેખાવ કાંઈક ભવ્ય, અને ભવમિશ્રિત રમણીય
લાગતો. સાયંકાળે મહાદેવનાં દેરાંમાં ઠી ધંટારવ દૂર મધી મંલગાના, અને
'જય શંકર' 'જય મહાદેવ'ના છટકે છટકે અમંત્ર અંતે જોડાણમાંથી
આવતો અગાજ દૂર રમસાન સુધી પંલગાનો. ખેતીનો પ્રદેશ હોવાથી
ગામમાં ટોરડાંખર, અને ખેતુન વર્ગની વચ્ચે વિશેષ પ્રમાણમાં દષ્ટિગોચર
થતી; માત્ર અમલદાર વર્ગ અને મંલવિત ગૃહસ્થોનાં કુર્કુળો પ્રિવાય ગામમાં
મંત્રકારી કે ઉજ્જીઆત વસ્તી નહોતી.

જમાનાનું જુનું રતનપુર પુરાણા ધર્મદાસનાં પાનાંમાં ઉચ્ચ સ્થાન
ભોગવતું હતું. તેણે કુતુહલિનતા સમયેથી મુમુક્ષુમાનોના કપાડા ખાધા હતા;
ભોગલાઈના ભોગ થઈ પડ્યાનો પ્રયંગ પણ તેને પ્રાપ્ત થયો હતો; મરાઠા-
ઓની વારંવાર થતી લૂંટમાં તેનું ધન ખેંચાઈ ગયું હતું; અને અંગ્રેજ
રાજના અમલ નીચે મુકા 'સુખ ભોગવતું રતનપુર નિરતેજ, નિર્મળ અને
ગામડીડ થઈ ગયું હતું. તેના પુરાણા કારના જર્જરિત લાગે આવીન
ગૌરવની હજુએ પ્રતીતિ આપતા હતા. માટી ખોદનારા કુંભારો વારં વારે
કહેતા કે 'અમુક સ્થળે મોટી સિંહા નીકળી, અમુક સ્થળે વિશાળ મહેલનો
ચાંલનો હાથ લાગ્યો, કે અમુક સ્થળે ખવાઈ ગયેલું સૂકું હાથપિંજર હાથ
લાગ્યું.' આવી વાતો સાંભળી અમલદાર વર્ગના માણસો તેની તપાસ
કરતા, અને તે વાતોને સત્ય લાગતાં ગ્રજની વળુ મટિ દર્શમાનપત્રો દારા
પ્રકટ કરતા. આને લીધે રતનપુરની પુરાણી મહત્તા હજી ગયેલા અંગારા-
માં રહેલા અમિની માફક કવચિત્ કળાઈતી, અને બહારના શોધખોળ
કરનારાઓને રતનપુર મુલાકાતનું સ્થાન થઈ પડ્યું હતું. બહારનાં માણસો

ની આમ અચરજચરને હીથે રતનપુરની વસ્તીમાં સગવળાટ થતો. તે શિવાય રતનપુર શાન્ત, સ્વચ્છ અને ઘાટ નિદ્રાધીન લાગતું.

“ ચંદી, ચંદી, તું આમ ક્યાં સુધી રડ્યાં કરીશ ? બહેન, ગર્ભ વાતે તો હવે વિસાં જ છૂટકા ! આમ રડ્યે હવે કેમ ચાલશે ? બહેન, દુઃખ તો પડ્યો જ જાય, અને માણસે તેને સહન કર્યું જ જતું, એમાં જ આપણા જીવનેનું સારકે છે. જોતે, મારે આજ ખ્યાસ વધ્યો ધોળે લુગડે ફરતું પડે છે. તારા કરનાં ચે મારી વય તે, વખતે નાનો હતો, અને અત્યારે ખારસાં પાંસડ યયાં છે. એ તો એમજ દિવસો જાય, જીવન જાય, અને આવતે ભવ આ ભવનાં સારાં માકાં કામોનાં કુળ ભોગવીએ. તે શિવાય મનુષ્યનું ખીલું શું ચાલે ? માટે બેન, તું હવે ગર્ભ ગુજરી પિસા રવા થતી દર, અને માથે પડ્યો ભાર ઉપાડવા ધીરજ ધર.”

“ માશી, ” અદ્યક્ષિત સ્વરે બોખરી ઘંટડીના જેવા સ્વરથી દુઃખી બાળા બોલી, “ મને અન્નગળ વિના મરવા દ્યો તો. દેવું સાઈ ! આ ત્રાપણા દિશાએ મને ખાવા ધાય છે, પ્રત્યેક વસ્તુ મને કંટકરૂપ દેખાય છે; મારા શરીરમાં નિર્જળતા વધતી જાય છે; માંડે કોઈ નથી એમ મને લાગ્યાં કરે છે. હું નિરાધાર, અભાગણી અને અપશુકનીઆજ લાગ્યાં કરું છું. માંડે આખું શરીર મને ખારેભારે લાગ્યાં કરે છે. હાય, હાય ! ધડીમાં શુંનું શું ચર્ચ ગયું ! હજી તો એમના બોલના પડ્યા મારા કાનમાં થી જતા નથી; તેમનું હાસ્ય મારા મનમાંથી જલું નથી; તેમનો વિનોદી સ્વભાવ સાંભરતાંજ કાજલું કપાઈ જાય છે; તેમની આખી મૂર્તિ મારી આંખ સ્થામે ઉભી ઉભી હસે છે, ત્યાં માશી, તમે એમને. પ્રિયારવાની ખાત કરો-હો, તે મને કેમ કહે ? તમારાં વચન મારા કાનમાં રહી શક્યાં જ નથી. ” આટલું કહી વધારે ન બોલી શકવાથી બાળા ચૂપ થઈ ગઈ. તેની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વધી તેનો સ્તનપ્રદેશ લીંચી રહ્યો હતો. તેના માથ ઉપર શોકની નિરતેજતા પ્રસરી રહી હતી, અને દુઃખના આવેશથી તેનાં શ્રીકા ગુલામી ગાત્ર ઉપર મધુરતા, અને આંખમાં દુઃખ મિશ્રિત મૃદુતા સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતાં હતાં.

જ્યાં ભરતી બાળાને મામીએ છાની સરસી ચાંપી, તેને ધીરજ આપવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ પ્રજ્વળિત દિલનો આધાત મામીનાં આશ્વાસનોથી રૂબરૂ શક્યો નહોતો. મામીનાં આશ્વાસનોએ તો ઉલટું બાળાનું દુઃખ વધાર્યું.

અને પોતાના જ્ઞાણસોયા પ્રતિમા દરેક લાગના . પ્રસંગે એક-પછી . એક જેમ જેમ યાદ આવવા લાગ્યા, તેમ તેમ બાળા મુંઝાવા લાગી, વધારે ડરકો ભરવા લાગી, અને અશ્રુનો પ્રવાહ વધુ વેગવાન અને અસ્ખલિત થતો ગયો. મારી-અનુભવથી બાળાની મુંઝવણ સહમજ, અને તત્કાળ તેને એકલી રહેવા દઇ, પોતે ખીન્ન ખંડમાં જતી રહી:

રતનપુરમાં મણિભંદનું કુટુંબ પ્રતિષ્ઠિત ગણાતું હતું. તેમની પુત્રી ચંદ્રબાળા ન્હાનપણમાં ઘણા લાગમાં ઉછરી હતી. પણ તેની મા પ્રવીણાના સુસંસ્કાર અને સારી કેળવણીથી મોટી ઉમ્મરે ચંદ્રબાળા સુસંસ્કારી બની હતી. પણ પુત્રીના સુસંસ્કારનો ફાલીફુલી વાડીનાં ફળ જોયા માતા જીવી નહીં, અને પુત્રીને પોતાની વિધવા જનના હાથમાં સોંપી મરણ પામી. પત્નીના મરણ પછી મણિભંદે યુવાવસ્થામાં હોવા છતાં ખીજવાર લગ્ન કર્યાં નહીં, અને કુટુંબમાં રહી વાનપ્રસ્થ જીવન ગાળવા લાગ્યા. માત્ર ચંદ્રબાળાની કેળવણી તરફ તેમણે લક્ષ આપવા માંડ્યું. ચંદ્રબાળા સોગ વળેની ઘઈ એટલે તેને વિધિસર લગ્નથી પોતાની જ જાતિના સુશિક્ષિત યુવક રવિદાનંત સાથે પરણાવી. ચંદ્રબાળા પરણીને સાસરે ગઈ, ત્યારે પિતાની આંખમાં શ્રેષ્ઠ, આંસુ આવ્યાં, અને હૃદય તને ત્યાં સકુનતાને વજાવતી વખતે ક્ષુર્વ જેવા તપસ્વીને જે વ્યથા ધર્ષ હતી, તેથી ચે અધિક વ્યથા તેમણે અનુભવી. પુત્રી અને જમાઈને શુભ આશિર્વાદ આપી, ગદગદિત કંઠે કાંઈ ન બોલી સહવાચી. તેઓ પોતાના ખંડમાં ચાલ્યા ગયા. અને દિલની વ્યથાને સમાવવા યત્ન કરવા લાગ્યા. વરકન્યા વિદાય થયાં, અને તેમનો સંસાર જે વર્ગ સુખદૃષ્ટ આવ્યો. પુત્રીને વિદાય કર્યા પછી મણિદાનંતનું શરીર લથડ્યું, અને એક દિવસ સહસાજ ગ્રાણુ ત્યાગ કરી દીધો. પિતાના મૃત દેહ ઉપર પડીને ચંદ્રબાળાએ કંપાંત કર્યો, પણ ગયો પિતા ફરીથી દેખાવેનિ જોતો? એટલે સર્ગ જ્ઞાતાંએ સહમજથી ચંદ્રબાળાને દર કરી. મણિદાનંતના શરીરની ઉત્તરદિશા કરી.

પિતાના મરણનો ધા હલુ રૂઝાઓ નહોતો, સ્મરણમાંથી પિતાની મૃતિ શ્રેષ્ઠ પણ ખરી નહોતી, ત્યાં વિધિ સુકુમાર બાળા ઉપર વજ્ર પ્રહાર કરવા ચાર થયો. કાળમુખો પેગ આખા હિંદુસ્થાનમાં ફરી વળ્યો. શ્રેયશ્રી બીકે રવિદાનંત ચંદ્રબાળા સાથે રતનપુરમાં આવ્યા, પણ પાતાળમાં પેસનાયે મરણ માણસને મરતું નથી. રવિદાનંતને રતનપુરમાં જ દિવસ જ તાવ આવ્યો. પેગ થયો કે નથી થયો તેની ચિકિત્સાએ કાંઈકે કરતા રહ્યા, અને એટલામાં

તો રવિદાન્ત વિદેહ થયા. ચંદ્રબાળાના જીવનનો સૂર્ય આમ અકાળે અસ્ત થઈ ગયો !.

હિંદુ સંસારે વિધવા સ્ત્રીઓના જીવનને એવું તો અમાંગસિક્ષ અને ભયંકર સ્વરૂપ આપી દીધું છે કે વિધવાને જીવવા કરતાં મરવું વધારે સરસ અને ઈષ્ટ લાગે છે. ચંદ્રબાળા પતિધેશ્વી હતી, પતિનાં લાડમાં જન્મેણે પોતાનાં પાંચ વર્ષ પાંચ પગની માફક ગાળ્યાં હતાં, અને હવે ‘રવિદાન્ત વિના ખેતે જીવે છે,’ એ વિચારથી તેને વારેવારે કંપ થવા લાગ્યો. ‘વિધવા’ એ શબ્દ જ તેને ખુંચવા લાગ્યો. ‘રવિદાન્તને ફરીથી દેખવાના નથી’ એમાં તેને વારેવારે પંડાય પડવા લાગ્યો. જેમ જેમ રવિદાન્તના વિચારો તેના મગજમાં આવવા લાગ્યા, તેમ તેમ તેનો હૃન્માદ વધતો ગયો, અને આંખરે એક દિવસ તો તેણે આપઘાત કરવાનો વિચાર કર્યો, પણ સૂઝાં મંત્રધીઓની મધ્યમાં આવો અપરિત આધાર તેનાથી થઈ શક્યો નહીં. જગત જાણતું કે ચંદ્રબાળા વિધવા થઈ છે, ચંદ્રબાળા જાણતી કે હું સધવા છું, અને મારો પાત્ર રતનપુરના રમશાનમાં વસે છે. દિવસો આમ વહી જવા લાગ્યા ! ! :

લાડપદ માગના કૃષ્ણપક્ષની રાત્રીનો અંધકાર પ્રદેશ ઉપર પથરાઈ ગયો હતો. દમણું જ વરસાદનું એક અજરાતું ઝાપડું પડી ગયું હતું તેથી જૂમિ ઉપર બીનાશ ચાલી રહી હતી. રતનપુરનું રમશાન અત્યારે ભયંકર લાગતું હતું. રાત્રીનો સમય અને રમશાન જેવું રથજ એટલે ભયંકરતા સાક્ષાત ત્યાં વસતી લાગતી હતી. રતનપુર ગામથી રમશાન જો કે આધું નહોતું છતાં ભયંકરતાને લીધે રતનપુરના લોકો રાત્રે મહત્ત્વ જાળવવા જતા નહોતા. આવા ભયંકર રથજમાં એક અમધુન વેશધારી રતનપુરના રમશાનમાં આવ્યો. તેનું વેશધારું હતું, શરીરે કૃષ્ણ, અને થાકથી નરમ થયેલો જણાતો હતો. તેણે આત્મીને ચારે પાસ જોયું. જાણે કાંઈ અમધુન વસ્તુ ગુમાવી દીધો હોય, તેમ તેણે આમ તેમ ફાંફાં મારી જોવા માંડ્યું. આખરે એક રથજ જોયું. ત્યાં આવી જૂમિ ઉપર જમ ઉનારવા તે એટલો. અને બેજવાળી જૂમિ ઉપર પોતાનો અંધજો બિજાવી અમધુન જૂમિ ઉપર સૂતો. સૂતે સૂતે તેના મનમાં વિચારોની પરંપરા ચાલી અને મુખમુદા બિજા થતો ગઈ. આખરે તેની ખાંખમાં ત્રણ ત્રણ આંખો, ઉડ્યો, જૂમિને સુંગળ કરી, અને ઉગતતો માફક અંબોઈકંપાડી ત્યાંથી દોડીને એકમતે રથાનનો ત્યાજ કરી દીધો. આજના દિવસ પછી દમણમાં રાત્રે અમધુન આવા ભયંકર

સ્મરણમાં આવે, ભૂમિ ઉપર ભેડી થમ ઉતારે, અને ખિન્નતા વ્યાપતાં
જ ભૂમિ ઉપર પડી ભૂમિને ચુંબન કરે, ત્યાંથી સહસ્રા દોડી જતો.

આવા ભયંકર નિર્જન સ્થળમાં આ અમધુતની ક્રિયા જોનાર કોઈ પણ
નહોતું એમ ન જાણું. પાસે એક ઝુંપડીમાં સ્મરણનો ભાગ લેનાર લંગી
રહેતો હતો. તેણે દરરોજ રાત્રે અમધુતને આમ કંટાળા જોયો. પછીથી
અમધુત જણાવે નહીં. પ્રથમ તો તેને જાતે વહેમ પડવા લાગ્યો; પણ
એક દિવસ તેણે અમધુતનો મ્હોડાના સજ્જો સાંભળ્યા ત્યારથી તેની ખાત્રી
થઈ કે કોઈ દુઃખી આંહી આંટા મારે છે. દિવસના સમયમાં આ લંગીએ
જામે ત્રણ ત્રણ ગાઉ સુધીમાં તપાસ કરી, પણ અમધુતનું નામ નિશાન
જણાતું નહોતું.

આ અમધુતની હીક્કાએતો તપાસ કરવાનો આ લંગીએ નિશ્ચય
કર્યો. એક દિવસ રાત્રે અમધુત સ્મરણભૂમિ ઉપર આવ્યો. પોતાનો
નિતંબનો કોઈમ આડોપી લીધો, અને ભૂમિને ચુંબન કરીને બોલ્યા, “મારા
જીવનરસિ, તારા દેહની રાખ સાથે આ દેહની રાખ ભગવાનો સમય પાસે
આવે છે. પ્રિય, મેં તને પછી રાત્રે જોવાની, તેની લમા આપ. હવે તને
નહીં રીમાવું.” આટલું બોલી આજમાં કગજગાથા સાથે અમધુતે ઉતા-
વળથી ચાલવા માંડ્યું. તે જાણે નહીં તેમ લંગી તેનાથી દૂર રહી અંધારામાં
તેની પાછળ ચાલ્યો.

મધ્ય રાત્રીનો સમય પૂરીતી ગયો હતો. કમકમાટ કરતી રાત્રી વહી
જતી હતી. ભયંકર અંધકારમાં તમરાંબોના અને ખાખોચીઆમાં ભરાયેલાં
દેહકાના ડુંડું અંધારોથી રાત્રી અને સ્થળ ધોર ભયંકર લાગતાં હતાં,
અમધુત તરણી આગળ ચાલ્યા લાગ્યો. બે એક કલાક તરણી ચાલી
અમને લીધે સ્થળ આગળ લેવાને એક વળાંક રક્ષાની નીચે બેઠો. ધીરેધીરે
વિશ્રાંતો કોઈ અમધુતે આગળ ચાલ્યા માંડ્યું. એટલામાં આંધે ઝીણો
ભડકો જણાવ્યો, એ એક આગ્રમ જેનું પલકડીનું બનાવેલું ઝુંપડું દેખાયું.
તેમાં તે અમધુત પ્રવેશ કર્યો. અમધુતે જગ્યા મ્હોં ધોયું અને અંધિ પાસે
આવીને પોતાના કંઠેથી કમલી કાઢી તેમાંથી ભરમ લઈ પોતાને શરીર
લગાડવા તેણે પોતાનું વસ્ત્ર ઉડ્યું. કંઈ એટલે લંગી ચમક્યો. વસ્ત્રમાંથી
કગજનું સુંદર શરીર દેખાયું. મુખપૂર્તિ શીક્ષી અને સુંદર થયેલી હતી, પણ
અંગોની ખીસવણી સ્ત્રીના જેવી હતી. શોકનજીવે અંગોની લાંબાશ જતી.
રહી હતી. અને ચોંવનનો તમતમાક જતો રહી પુલકવળાં ચિહ્નો જણાતાં હતાં.

ભંગી જનનો હક્કો હોવા છતાં સ્વભાવે પરગણુ, દયાવાન રૂઝ્યાભિાત્મયો હતો. હક્કની વર્ણમાં જન્મ હતો તેથીજ તે હક્કો ગણુ હતો. તેણે અવધુતને ગદ્ગદ સુંદર બાળાને પોતાની સન્મુખ ઉભેલી જો તેને નવાઈ નાગી. તેણે વિચારું “આવી સુકુમાર બાળાને આવું તે શું દુઃખ હશે આવા ભયંકર સમયે બામ નિર્જન વનમાં એકલી પડી રહે છે. સ્મશાન આવતાં પણ તેને કમકમાં આવતાં નથી. હશે, લાવ શું ચાપ છે તો જોડ.” આંધો વિમાર કરી ભંગી દૂર ઉભો ઉભો જોવા લાગ્યો બાળાએ અગ્નિમાંથી થોડો દેવતા લીધો અને પોતાની ઝુંપડીના પાછળ ભંગમાં મૂક્યો. પતિદેવનું સ્મરણ કરી પક્ષાંડી વાળી ધ્યાન લગાવ્યું પતિના સરીરની રાખ પોતાને દીલે ચોપડી હતી. માત્ર પતિના આત્મ સાથે પોતાનાજ આત્માને યોજવાનો હતો, તે ધ્યાનમાં બેઠી. એક પાસે ઝુંપડી સગમી. ભંગાંએ બાળાને ઉડાડવાનો યત્ન કરવા કરતાં પર્ણકુટિ હોતવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. પણ ઇશ્વરને ગમતું હોય, ત્યાં મનુષ્ય પ્રયત્ન સર્વથા અફળ ગયો છે. હોતવવાના પ્રયાસમાં પડુ પડુ થઈ રહે ઝુંપડી મોટા ખડ મઝાટ સાથે ઢગલો ચર્ચ વૂટી પડી, અને અગ્નિ પણ જોત જોતામાં ચારે તરફ ફરી વળ્યો. ભંગોના પ્રયાસ બધા નિષ્ફળ ગયા, અગ્નિ ચારે તેને બાળાનું સરીર હાય લાગ્યું, ત્યારે બાળાના ગૌર સુંદર સુકુમાર દેહને માર્ગે કાઠું કાપતા જેતું બોણું તેના હાથમાં આવ્યું.

વાંચનાર ! આ બાળા તે ખીછ કોઈ જ નહી, પણ આપણી વાર્તાન નાપિકા ચંદ્રમાળાજી હતી. તે એકએક એક રાત્રે દુનિયાની દૃષ્ટિએ બોવા ગઈ. જેમ જેમ દિવસો ગયા, તેમ તેમ પતિદેવને મળવાની ઉત્કંઠા વધત ગઈ, આખરે તેણે પોતાનો વેશ છૂપાવવા અવધુતનો વેશ ધારણ કર્યો. પતિદેવના રંગે-રંગિ સંસ્કાર થયા હતા, તે સ્થાને દરરોજ આર્ચ બૂમિને ચુંબન કરી ત્યાંથી જતો રહેતી. જ્યાં પોતાના પતિના દેહની રાખ થઈ હતી, તે બૂમિ પણ તેને પવિત્ર અને ભાગ્યશાળી લાગવા માંડી આખરે પતિને મળવાની ઉત્કંઠા વધી, એટલે પોતાને ડીલે પતિદેહની રાખ ચોગી, અને પતિનું ધ્યાન થરી ઝુંપડી સગમી આત્માને પતિના આત્મા સન્મુખ બોલ્યો. ભંગીએ રતનપુરમાં આવાન કરી, ત્યારે સેધાને સ્વદમન્યું કે રૂચિકાંબરી પાછળ ઉભત ચંદ્રમાળા સતી થઈ !! ગામ સેધાએ ચંદ્રમાળાની દેહવિશય સમાજે એક ચોતરો જાણ્યો. હજુએ તે ચોતરો પડેલી નીચા સ્થાનના તરીકે જાણાય છે.

દરેક પ્રસંગે દાન આપતાં આ

હિન્દુ અનાથ આશ્રમ

નંડીયાદને ચાલ કરશો!!!

હમાણાં હમાણાં ઘણા કુધારા ફેશનને આગ
લગાડી તીલાંજલી આપો છો.

તેના પરિણામે થએલી સંતતી, અનાથ અને નિરાધાર
થક જતાં તેને ઉદ્ધારવી, સંભાળવી અને જે બુરા રીવાજો
આપણે પોતે ચાલુ રાખ્યા, તે માટે જાણે આપણે આ
અનાથાને જવાબદાર હીએ, એમ ગણી આપણા દિલમાં
કદી કપારી ઉપજવી છે ! ! કે, તે દોષમાંથી છુટવા, તેમને
બચાવવા વિચાર કરી કંઈ દાન આપ્યું છે ? ?

અમારા ખાતાને મદદ કરી તમારું
રૂણ ભરી આપશો !!

તે માટે લખો—

ઓન. સેક્રેટરી, હિન્દુ અનાથાશ્રમ-નંડીયાદ.

શ્રીઓને વાંચવા લાયક કેટલાંક પુસ્તકો.

ચંદા. ઐતિહાસિક સ્વતંત્ર નવલકથા. કિંમત રૂ. ૧-૧૨-૦.

આમાં ચારસો વર્ષ ઉપર થઇ ગયેલી રણધંભોરના દુર્ગરક્ષક મુરજન-સિંહની પત્ની સુત્રાણી ચંદાનો ચિતાર છે. મુરજનસિંહે લોભ-સ્વાર્થને વશ થઇને રાહેનશાહ અકબરની સામે યુદ્ધ ન કરતાં મેવાડના મહારાણાનો એ અજીત કીલ્લો તેને સોંપી દેવાનો વિચાર કર્યો, ને તે વિશેની જાણ તેની સ્ત્રીને થતાં તેની વીર પત્ની ચંદાએ પોતાના સ્વામીદ્રોહી પતિનો જાતેજીવન વધ કરી પોતે તેની સાથે જળા મુક સતી થઇ હતી. આ નવલકથા અદ્ભુત ને અત્યંત રસિક છે.

સુશિક્ષિત સ્ત્રી. ખાસ કરીને કુળવાએલી સ્ત્રીઓને વાંચવા સારૂ બાળકેળવણીના તથા સુગૃહણીના ગૃહ-વ્યવસ્થાના ઉત્તમ નમુનારૂપે આ નવલકથાનું પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે. પાકું મજાનું છોટું પુસ્તક. કિંમત રૂ. એક.

સ્ત્રીકેળવણીનો ખરો ઉપયોગ— શ્રી પુરૂષના પત્ર વ્યવ-હારરૂપે. કન્યાઓ તથા નવ પરિણીત સ્ત્રીઓને ખાસ ઉપયોગી પતિ પત્નીના અરમપરમ સુખાંગેશા ૩૨ પત્રોરૂપે આ પુસ્તક છે. પાકું. કિંમત રૂ. સવા.

વિપિન. સામાજિક નવલકથા. બીજી આવૃત્તિ. કિંમત રૂ. બે. લેખક રા. રા. રાજેન્દ્રરાય સોમનારાયણ દલાલ, બી. એ. વીસમી સદીના મમયની આ વાર્તામાં મંસાર સુધારાને અંગે ચર્ચાતા ધણાક વિષયોનો ઉદાપોદ કર્યો છે. તીલસ્માતી કે પ્રેમનાં નામ નીચે ખોટાં ટાવણાંનો આમાં અંશ પણ નથી. પરંતુ સ્ત્રી-પુરૂષ કે બાળક મરખાળ રમવા વાંચે ને દરેક સ્ત્રીને કાંઈ સાગે સાગે પાક જીએ તેવી ઉત્તમ બોધદાયક છે.

માયાનો બળર ચાહુ જમાનાની હિંદુ સામાજિક નવલકથા—

કિંમત-૧ ભાગ ભાગની રૂ. ૨: બીજા ભાગની રૂ. ૨-૪-૦

અ. હરિનારાયણ આપટેની નવલકથાનું આ ભાગાન્તર રા. મુકુંદરામ નિયાસમ મહેતાએ કેટલું છે. આખી નવલકથાનાં એકંદર ૬૬ પ્રકરણો છે. તેમાં ચાહુ જમાનાનું તથા જનસ્વભાવનું તાદરશ્ય ને મનોહર દર્શન છે.

સતીમંડળ } ભક્તિચર. લેખક-રા. રા. કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી. નવી આરતિના દરેક ભાગની કિંમત રૂ. સાડાત્રણ.

સીતા—(શ્રીઓને આદર્શરૂપ દર્શાવત નાનક) કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦.